

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

e-ISSN: 2717-8935

Batman Akademi Dergisi, yılda iki yayın yapan uluslararası bilimsel hakemli bir dergidir. Makaleler, İngilizce başlık, öz (en az 100 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), ve İSNAD Atıf Sistemi'ne uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Batman Academy Journal is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Articles contain an English title, an abstract (at least 100 words), keywords (at least 5 concepts) and a bibliography prepared with The ISNAD Citation Style

Dergi Eski Adı/Previous Title

Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi, *Yayımlanan Sayılar: Yıl 2017, Cilt 1, Sayı 1 – Yıl 2019, Cilt 3, Sayı 2*, Önceki e-ISSN: 2619-9114

Founded in 2017 as Batman University Refereed Journal of Islamic Sciences Faculty, Year Range of Publication with Former Title: 2017-2019, Volume 1, issue 1 – Volume 3, issue 2
Former e-ISSN: 2619-9114

Kapsam / Scope

Sosyal Bilimler, Dinî Araştırmalar, İslam Araştırmaları, Filoloji
Religious Studies Islamic Studies, Social Sciences, Filology

Periyot / Period

Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)
Biannually (June & December)

Yayın Dili/ Languages of Publication

Türkçe & İngilizce & Arapça, Farsça
Turkish & English & Arabic & Persian

Yayın Tarihi/ Publication Date

31 Aralık/December, 2020

YÖNETİM YERİ VE ADRESİ / EXECUTIVE OFFICE

Batman Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Batı Raman Kampüsü Batman.
Batman University, Faculty of Islamic Sciences, Batı Raman Campus

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**
Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**
Batman University
Journal of Islamic Sciences

Cilt 4, Sayı 1, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 1, Year 2020

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

Sahibi/Owner

**Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi adına
On Behalf of Batman University Faculty of Islamic Sciences**

Prof. Dr. Yahya Suzan (Dekan)

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati Anabilim Dalı

Baş Editör/Executive Editor

Asoc. Prof./Doç. Dr. Ahmet İÇLİ

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü Türk İslam Edebiyatı ve Sanatları Anabilim Dalı

Editör Yardımcıları/Deputy Editors

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin MEÇİN

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Felsefe ve Din Bilimleri

Dr. Öğr. Üyesi Hasan Akreş

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Arap Dili ve Belagati

Mizanpaj/Layout

Suat GÖK

Teknik Destek/Technical Support

Suat GÖK

Sekretarya / Secretariat

Suat GÖK

Cilt 4, Sayı 1, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 1, Year 2020

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

DİL EDİTÖRLERİ/Language Editors

Arapça, Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt MARAL

Farsça, Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran & Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin MEÇİN

İngilizce, Öğr. Görv. İhsan PİLATİN

Türkçe, Dr. Öğr. Üyesi Kenan BOZKURT

ALAN EDİTÖRLERİ/Field Editors

Arap Dili ve Belagati, Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKREŞ, Dr. Öğr. Üyesi Cüneyt MARAL

Din Eğitimi, Dr. Öğr. Üyesi Davut OKÇU

Dinler Tarihi, Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin MEÇİN

Felsefe, İslam Felsefesi, Dr. Öğr. Üyesi Sedat BARAN

Hadis, Dr. Öğr. Üyesi Fuat İSTEMİ

İslam Hukuku, Doç. Dr. Bedri ASLAN, Doç. Dr. Yusuf EŞİT

İslam Tarihi, Doç. Dr. Ümit GÜLER

Kelam ve Mezhepler Tarihi, Prof. Dr. Vechi SÖNMEZ, Dr. Öğr. Üyesi Ekrem UYSAL

Tasavvuf Dr. Öğretim Üyesi Abdulvahap ERİN & Dr. Öğr. Üyesi Sedat Baran

Tefsir, Doç. Dr. Nurullah AKTAŞ, Dr. Öğr. Üyesi Şükrü AYDIN

Türk İslam Edebiyatı, Dr. Öğretim Üyesi Kenan BOZKURT

Cilt 4, Sayı 1, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 1, Year 2020
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

YAYIN KURULU /Editorial Board

Prof. Dr. Yahya SUZAN, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Ahmet İÇLİ, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Bedri ASLAN, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Yusuf EŞİT, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SALTEKİN, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Mekin MEÇİN, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü AYDIN, *Batman Üniversitesi*

BİLİM VE DANIŞMA KURULU/ Science and Advisory Board

Prof. Dr. Ali YILDIRIM, *Fırat Üniversitesi*
Prof. Dr. Hasan KAVRUK, *İnönü Üniversitesi*
Prof. Dr. Ghadir GOLGARIAN, *Yakın Doğu Üniversitesi*
Prof. Dr. Mahfuz SÖYLEMEZ, *İstanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. M. Hanefi PALABIYIK, *Atatürk Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa Nuri TÜRKMEN, *Batman Üniversitesi*
Prof. Dr. Roin KAVRELİSHVİLİ, *Gürcistan*
Prof. Dr. Vecihi SÖNMEZ, *Batman Üniversitesi*
Prof. Dr. Yahya SUZAN, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Bedri ASLAN, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Mehmet Korkut ÇEÇEN, *İnönü Üniversitesi*
Doç. Dr. Sıtkı NAZİK, *Amasya Üniversitesi*
Doç. Dr. Ümit GÜLER, *Batman Üniversitesi*
Doç. Dr. Yunus KAPLAN, *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YEŞİL, *Sakarya Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Abdulbasit SALTEKİN, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Davut OKÇU, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Hasan AKREŞ, *Batman Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Mahsum ASLAN, *Hakkâri Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Nezahat BAŞÇI, *Mardin Artuklu Üniversitesi*
Dr. Öğr. Üyesi Şükrü AYDIN, *Batman Üniversitesi*

YAYIN POLİTİKASI

Batman Akademi Dergisi (BAD), Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi'nin bir dergisidir. BAD, uluslararası hakemli bir dergi olup yılda altışar aylık dönemler hâlinde (Haziran ve Aralık aylarında) iki sayı olarak yayımlanır.

Batman Akademi Dergisi, Dil, Edebiyat, İlâhiyat, İnsan, Toplum ve Din Bilimleri ile İslami İlimler alanına dair inceleme, araştırma ve çeviri makalesi, kitap kritiği, derleme yazıları ve sempozyum değerlendirmesi çalışmalarını yayımlar. Bu çerçevede düzenlenen sempozyumlarda sunulan bildiriler ile sahasında çığır açan önemli kişiler adına ve/veya misafir editörlerin katkılarıyla ek ve özel sayılar da çıkarılabilir.

Batman Akademi Dergisi, elektronik olarak TÜBİTAK ULAKBİM çatısı altında DergiPark AKADEMİK üzerinden yayımlanır. Dergimize yazı gönderecek araştırmacılar, öncelikle DergiPark'a üye olur. Yazıların gönderiminden sonuçlanmasına kadarki tüm süreç DergiPark'tan takip edilir. Dergi yayın ilkeleri, yazar ve hakem rehberi gibi hususiyetler de aynı şekilde bu sayfada bulunmaktadır.

Dergide yayımlanan yazıların dil, bilim ve hukuki sorumluluğu yazarlarına; yayın hakları *Batman Akademi Dergisi*'ne aittir. Bu durum, telif hakkı devir formu ile belirtilir. Yazılar yayıncının izni olmaksızın kısmen veya tamamen herhangi bir şekilde basılamaz, çoğaltılamaz. Yayın Kurulu, dergiye gönderilen yazıları, hangi süreçte olursa olsun yayınlayıp yayınlamama hakkına sahiptir. *Batman Akademi Dergisi*'nde bir sayıda, bir yazara ait (ortak yazarlı makaleler dâhil) en çok bir makale yayımlanır.

Dergimize, yayımlanması için gönderilen makaleler orijinal, yayımlanmamış ve başka bir dergide değerlendirme sürecinde olmamalıdır.

Devam eden tez çalışmaları, henüz sonuçlanmadığından dolayı dergide yayımlanmaz. Araştırma makalesi türünde yüksek lisans derecesine; çeviri ve kitap kritiği türlerinde yalnızca doktora derecesine sahip araştırmacıların çalışmaları değerlendirilmek için kabul edilmektedir.

Dergimize gönderilen yazıların imlasında TDK imla kılavuzu esas alınmaktadır. Batman Akademi Dergisi, İlâhiyat Atıf Dizinine üye olup, yazılarda İSNAD Atıf Sistemini (The Isnad Citation Style) kullanmaktadır.

Batman Akademi Dergisi, dergiye gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde, ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) tavsiyeleri ile COPE (Committee on Publication Ethics) tarafından Editör ve Yazarlar için geliştirilen Uluslararası Standartları dikkate alır.

Değerli okuyucular,

Batman Akademi Dergisi, 2017-2019 yılları arasında fakültemizce yayımlanan *Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Hakemli Dergisi*'nin devamı niteliğindedir. Yayın hayatına yeni başlayan dergimizin ikinci sayısı ile sizlerle birlikteyiz.

Batman Akademi Dergisi (BAD), yayın hayatına 2020 yılı Haziran ayında başlamıştır. Dergimiz, Batman Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi tarafından yılda iki defa çıkarılan uluslararası hakemli bir dergidir.

Bilimsel araştırmayı temel prensip edinen *Batman Akademi Dergisi*; Dil, Edebiyat, İlâhiyat, İnsan, Toplum ve Din Bilimleri, Sosyal Bilimler, ile İslami İlimler alanına dair inceleme, araştırma ve çeviri makalesi, kitap kritiği, derleme yazıları ve sempozyum değerlendirmesi çalışmalarını yayınlamayı amaçlamaktadır.

Dergimizin bu sayısında dört makale bulunmaktadır. Bunlardan ikisi tefsir alanında kaleme alınmıştır. Makalenin biri Arap Dili ve Belagati kapsamında şiir tahlili çalışmasıdır. Diğer makale Din Eğitimi bağlamında hazırlanmıştır.

Dergimizin bu sayısında yazılarıyla bilime ve dergimize katkıda bulunmayı amaçlayan yazarlara, yazıları değerlendiren alan editörlerine ve hakemlere müteşekkiriz.

Prof. Dr. Yahya SUZAN
Yayın Sahibi

**BATMAN
AKADEMİ
DERGİSİ**

Batman Üniversitesi
İslami İlimler Dergisi

**BATMAN
ACADEMY
JOURNAL**

Batman University
Journal of Islamic Sciences

İÇİNDEKİLER

Mehmet Zeki DOĞAN

KUR'ÂN ÂYETLERİ IŞIĞINDA EMBRİYO AŞAMALARI

Embryo Stages in the Light of the Qur'anic Verses

ss./pp. 1-15

Adnan ARSLAN

KLASİK ARAP ŞAİRLERİ VERRÂK VE EL-İLBİRÎ'DEN İLİM TALEBELERİNE TAVSİYELER

A Group Of Advices To The Students Of Islamic Sciences From Classic Arab Poems Mahmoud

Warrâq And Al-Ilbiri

ss./pp. 16-25

Ahmet AKBAŞ

MESAJ ODAKLI TEFSİR VE KUR'ÂN KÜLTÜRÜNÜ TOPLUMA ULAŞTIRMADAKİ ROLÜ:

ALİ KÜÇÜK ÖRNEĞİ

New Historicism Methodology in the Interpretation of the Noble Quran

Message Oriented Tafsir and Its Role in Transferring Qur'anic Culture to Community: Ali Küçük

Example

ss./pp. 26-44

Ahmet ÇİN

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE EBEVEYN TUTUMLARININ ETKİSİ

The Effect Of Parental Attitudes In Early Childhood Religious Education

ss./pp. 45-60

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

e-ISSN: 2717-8935

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

KUR'ÂN ÂYETLERİ IŞIĞINDA EMBRİYO AŞAMALARI¹

Embryo Stages in the Light of the Qur'anic Verses

Mehmet Zeki DOĞAN

Dr., Diyanet İşleri Başkanlığı Van İl Müftülüğü

Orcid: <https://orcid.org/0000-0003-3328-7565>

E mail: mehmetzekidogan@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 08 Mayıs 2020

Kabul Tarihi: 28 Ekim 2020

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2020

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık 2020

Cilt: 4 Sayı: 2

Atıf: Doğan, Mehmet Zeki. "Kur'ân Âyetleri Işığında Embriyo Aşamaları".

Batman Akademi Dergisi 4 / 2 (2020): 1-15

Article Types: Research Article

Received: 28 May 2020

Accepted: 28 October 2020

Published: 31 December 2020

Pub Date Season: July-December 2020

Volume: 4 Issue: 2

Cite as: Doğan, Mehmet Zeki. " Embryo Stages in the Light of the Qur'anic Verses".

Batman Academy Journal 4 / 2 (2020): 1-15

Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

This work is licensed under, a [Creative Commons Attribution 4.0 International License.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

¹ Makale, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 2020 yılında doktora tezi olarak sunulan "Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı" isimli tezimizden derlenmiştir.

ÖZ

Kur'ân, pozitif bilim dallarına ait birçok konuya temas etmektedir. Bunlardan biri, insanın yaratılış aşamalarını ele alan embriyoloji konusudur. Zira insanın nasıl yaratıldığı ve hangi aşamalardan geçtiği sorusu öteden beri insanların zihinlerini meşgul etmektedir. Mümtaz bir konuma sahip olan insanın yaratılış aşamalarıyla ilgili Kur'ân'da pek çok kevnî âyet bulunmaktadır. Yalnız bu âyetler, Kur'ân'ın kendine özgü tertibi içerisinde değişik sürelerle serpiştirilmiş bir vaziyette bulunmaktadır. Kur'ân'da embriyolojiye ait bilgilerin yer alması, birçok ilim adamını bu yönden Kur'ân'a yönelmeye sevk etmektedir. Bilim ve teknoloji geliştikçe, embriyoloji ile ilgili Kur'ân âyetlerindeki esrar perdesi biraz daha aralanmakta ve bilimsel açıdan Kur'ân'a yöneliş de o oranda artmaktadır. Çalışmamızda öncelikle embriyonun aşamaları olan nutfe, alaka, mudğa, kemik ve et aşaması; ilgili kevnî âyetlerden, hadislerden, İslâm âlimlerinin görüşlerinden ve günümüzde geçerliliğini koruyan modern embriyolojinin verilerinden de istifade edilerek dörtlü bir tasnif halinde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Tefsir, Nutfe, Alaka, Mudğa, Embriyo Aşamaları.

ABSTRACT

Qur'an deals with a number of subjects related to positive sciences. One of them is the subject of embryology which tackles with the stages of human creation. The reason for this is that the question of how man was created and what stages he/she went through has been keeping people's minds busy for a long time. There are many verses in Qur'an about the stages of creation of human being, who has a privileged place among the beings. Yet, these verses are subject to the unique arrangement of Qur'an, and they are interspersed in different surahs without any specific classification. The fact that embryology is included in Qur'an leads many scholars to turn their faces to Qur'an about this issue. As science and technology develop, the curtain of secrecies in Qur'anic verses related to embryology gets wider and the inclination towards Qur'an in scientific terms is increasing at that rate. In this study, primarily, the stages of embryo such as sperm, a piece of blood, a piece of meat, and the stage of bone and meat it will be examined in a quad classification by taking advantage of the verses of creation, hadiths, views of Islamic scholars and the data of modern embryology that are still valid today.

Key words: Qur'an, Tafsir, Sperm, A Piece of Blood, Meat, Medicine, Stages of Embryo.

Giriş

Kur'ân'da varlık âlemi ile ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Bu âyetler, insan ve diğer varlıklar ile ilgili olup, insanın insanla ve insanın evrenle olan münasebetini ele alan bilim dallarının konularına temas etmektedir. Nitekim Kur'ân'da evrenin yaratılışı,² genişlemesi,³ daralması,⁴ dünyanın şekli,⁵ dönmesi,⁶ göklerin ve yerin yaratılması,⁷ ay ve güneşin hareketleri⁸ gibi astronomi ile ilgili; yeryüzündeki uyum⁹ ve kömürün oluşumu¹⁰ gibi jeoloji ile alakalı; botanik¹¹ ve genetik¹² gibi biyoloji ile ilgili; üç karanlıkta yaratılış,¹³ koruyucu hekimlik,¹⁴ embriyo aşamaları¹⁵ ve diğer pozitif bilim dalları ile ilgili birçok bilgi bulunmaktadır. Fakat bu bilim dallarına ait bilgiler, Kur'ân'da genel malumatlar şeklinde bulunmamaktadır. Kur'ân'ın gönderiliş amacına, temel ilkelerine, yapısına, üslubuna ve

² el-Enbiyâ 21/30.

³ ez-Zâriyât 51/47.

⁴ el-Enbiyâ 21/44.

⁵ en-Nâziât 79/30.

⁶ en-Neml 27/88.

⁷ Hûd 11/7.

⁸ el-En'âm 6/97; Hûd 11/7; el-Enbiyâ 21/30.

⁹ el-Hicr 15/19; el-Enbiyâ 21/31.

¹⁰ el-A'lâ 87/4-5.

¹¹ er-Ra'd 13/3; en-Nahl 16/67.

¹² el-İnfitâr 82/8.

¹³ ez-Zümer 39/6.

¹⁴ el-Müddesir 74/4; el-Mâide 5/6; et-Tevbe 9/108.

¹⁵ el-Bakara 2/259; Âl-i İmrân 3/6.

î'câzına ters düştüğü için onda söz konusu bilim dallarına ait ayrıntılar yer almamaktadır. Zira Kur'ân'ın temel amacı insanlara yol göstermektir.¹⁶

Kur'ân'da yukarıda ismini zikrettiğimiz pozitif bilim dallarına ait bilgilerin yer alması, ilk dönemden günümüze kadar birçok ilim adamını bu yönden Kur'ân'a yönelmeye sevk etmektedir. Bu anlayışın teorik olarak öncülüğünü Ebu Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazâlî'nin (ö. 505/1111) yaptığı düşünülmektedir. Gazâlî'den sonra Ebu Abdullah Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (ö. 606/1209), Ebû'l-Fadl el-Mürsî (ö. 655/1257), Abdurrahmân b. Ebu Bekr Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505), Muhammed b. Ahmed el-İskenderânî (ö. 1306/1888), Abdurrahmân el-Kevâkibî (ö. 1320/1902), Gazi Ahmed Muhtar Paşa (ö. 1336/1918) ve Tantâvî Cevherî (ö. 1359/1940) gibi bazı müfessirler de kevnî âyetleri bilimsel verilerden yararlanarak tefsir etmeye çalışmışlardır. Muhammed Abduh (ö. 1323/1905) ve Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1945) gibi diğer bazı müfessirler de bilimsel tefsir anlayışından etkilenmiş ve Kur'ân'ın bazı âyetlerini bilimsel verilerden istifâde ederek tefsir etmişlerdir.¹⁷

Kur'ân, söz konusu bilim dallarına ait birçok konuya temas ettiği gibi tıbbın alanına giren bazı hususlara da temas etmektedir. Kur'ân'da Yüce Allah'ın kuvvet ve kudretine delâlet eden, insanları düşünmeye sevk eden tıpla ilgili pek çok kevnî âyet bulunmaktadır.¹⁸

Tıbbın da en önemli konularından biri, bizim de çalışmamamıza konu ettiğimiz *embriyo aşamaları*dır. İnsanın nasıl yaratıldığı ve hangi aşamalardan geçtiği sorusu, öteden beri insanların zihinlerini meşgul etmiştir. Bu alanla ilgilenenler kendilerince birtakım teoriler ileri sürmüşlerdir.

Kur'ân'a göre embriyonun geçirdiği aşamaları değerlendirmeden önce, bu alan ile ilgili daha önceki çalışmalara bakmak gerekmektedir. Zira tüm canlıların oluşmaya başladığı andan itibaren belirli bir zaman içinde, kendilerine has şekillerini alacak kadar geçirdikleri gelişme evrelerini inceleyen bilim dalı olarak tanımlanan embriyoloji,¹⁹ bugünkü düzeyine gelinceye kadar pek çok aşamadan geçmiştir.

Embriyoloji ile ilgili ilk çalışmalar ise ünlü Yunan hekimi ve tıbbın babası olarak kabul edilen Kos'lu Hipokrat'ın (m. ö. 377) kitaplarında bulunmaktadır. Bu filozof, tavuk yumurtalarını tavuk ile kuluçkaya yatırmış, her gün yumurtaları incelemiş ve sonunda civciv gelişiminin insan embriyolojisi ile aynı olduğunu iddia etmiştir.²⁰

İlk bilimsel embriyoloji çalışması yapan ve bu bilimin kurucusu sayılan Aristo (m. ö. 322) ise embriyonun semen (erkek menisi) ve menstruasyon (adet) kanının birleşmesinden meydana geldiğini ileri sürerek, son derece yanlış olduğu bilahare ispatlanan bir fikri savunmuştur.²¹

Hamm ve Leeuwenhoek, 1677 yılında gelişmiş mikroskop kullanarak ilk kez insan spermini incelemişlerdir. Von Baer de 1827 yılında insan yumurtasını teşhis ederek modern embriyolojinin babası ünvanını almıştır. 1839 yılında Schleiden ve Schwann organizmanın hücreler ve onların ürünlerinden meydana geldiğini ileri sürerek, hücre teorisini ortaya

¹⁶ el-Bakara 2/ 2, 5, 97; Âl-i İmrân 3/4, 138; el-Mâide 5/46; el-En'âm 6/157; et-Tevbe 9/57.

¹⁷ Mehmet Zeki Doğan, *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı* (Basılmamış Doktora Tezi),(Van: Van Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020), 2.

¹⁸ el-Bakara 2/222; Âl-i İmrân 3/6; en-Nisâ 4/22; Meryem 19/8, 9, 16; el-Hac 22/5; el-Mü'minûn 23/12-14; es-Secde 32/8; el-Fâtır 35/11; ez-Zümer 39/6; el-Mü'min 40/67; en-Necm 53/45-46; et-Talâk 65/4; el-Kiyâme 75/38; el-İnsân 76/2; el-Mürselât 77/20-23; Abese 80/17-19; el-İnfitâr 82/6-8; et-Târık 86/5-6.

¹⁹ Aysel Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi* (Ankara: Alp Ofset Yayınları, 2003), 1.

²⁰ Keith Leon Moore - T. V. N. Persaud, *İnsan Embriyolojisi* (İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 2002), 9.

²¹ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 2.

atmışlar ve bu alanda ciddi ilerlemelere neden olmuşlardır. Suni döllenme ile Edwars ve Steptoe, insan üremesi tarihinde devrim sayılacak olaylardan birine öncülük etmişlerdir.²²

Gregor Mendel 1865’de kalıtımın esaslarını geliştirmiş, Von Beneden ise 1883 yılında ergin erkek ve dişi cins hücrelerinin mayoz bölünme nedeniyle indirgenmiş sayıda kromozom içerdiğini gözlemlemiştir. İnsan kromozomları üzerinde ilk gözlem 1912 yılında Von Winiwarter tarafından yapılmış ve organizma hücrelerinin 47 kromozom içerdiğini, Painter ise 1923’te doğru kromozom sayısının 48 olduğunu ileri sürmüştür. Tjio ve Levan ise 1956 yılında insan kromozomları üzerinde ilk doğru gözlemi yaparak embriyon hücrelerinin 46 kromozom içerdiğini inandırıcı ve önemli verilerle ispatlamışlardır.²³

Yukarıdaki görüşlerden yüzyıllar önce Kur’ân, embriyonun erkek ve kadının suyundan yaratıldığını ve ana rahminde embriyonun geçirdiği aşamaları açık bir şekilde beyân etmektedir. Kur’ân, insan neslinin devamını üreme organlarına bağlamakta, erkek ile kadının birbirlerine karşı meyilli olduğunu belirtmektedir.²⁴ Yeme ve içme insanın yaşamasını sağladığı gibi cinsî istek de neslin devamını temin etmektedir. Ayrıca Allah, insana çocuk sevgisi bahşetmiş ve onları büyütüp yetiştirmek için her türlü fedakârlığa katlanma gücü de lütfetmiştir.²⁵

Kur’ân’da embriyoloji ile ilgili farklı sûrelerde pek çok âyet bulunmaktadır.²⁶ Yalnız bu âyetler, Kur’ân’ın kendine özgü tertibine tabî olmakta ve değişik sûrelere serpiştirilmiş bir vaziyette bulunmaktadır.

Biz de embriyonun yaratılışı ile ilgili âyet ve hadisleri, modern embriyolojinin verilerinden de istifâde ederek nutfe, alaka, mudğa, kemik ve et aşaması şeklinde dört başlık halinde incelemeye çalışacağız.

1. Nutfe Aşaması

Sözlükte “saf su, meni, katre, sızmak, akmak ve damlamak” gibi anlamlara gelen نُطْفَةٌ sözcüğü, نُطْفٌ fiilinden türemiş bir isimdir. Çoğulu ise نُطْفٌ ve نُطَافٌ şeklinde gelmektedir.²⁷

Nutfe sözcüğü, az ya da çok suyu ifâde etmek için kullanılsa da genellikle az miktardaki su için kullanılmaktadır. Nitekim su kabının içindeki su boşaltıldıktan sonra dipte kalan az miktardaki suya نُطْفَةٌ ve نُطَافَةٌ denmektedir.²⁸

Nutfe sözcüğü, erkek spermi,²⁹ karışık bir nutfe³⁰ ve embriyonun ilk aşaması anlamına gelecek şekilde Kur’ân’da on bir sûrede, on iki âyette geçmektedir.³¹

Nutfe çeşitlerini de erkek nutfe, kadın nutfe ve karışık nutfe şeklinde üç başlık altında sıralayabiliriz:

1. 1. Erkek Nutfesi: Erkeklik bezi olan husyenin salgıladığı meni sıvısı içinde bulunan spermelerdir. Kur’ân, meni ve nutfeyi ayrı şeyler olarak şöyle ifâde etmektedir:

²² Moore - Persaud, *İnsan Embriyolojisi* 11-12.

²³ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 3-4.

²⁴ er-Rûm 30/21.

²⁵ en-Nahl 16/72.

²⁶ el-Bakara 2/259; Âl-i İmrân 3/6; en-Nahl 16/4, 78; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; el-Mü’minûn 23/13-14, 78; el-Lokmân 31/14; es-Secde 32/9; el-Fâtr 35/11; Yâsîn 36/77; ez-Zümer 39/6; el-Mü’min 40/67; en-Necm 53/46; el-Kiyâme 75/37; el-İnsân 76/2; Abese 80/19; el-İnfîtâr 82/7-8; el-Alâk 96/2.

²⁷ Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab* (Beyrut: Dâru’s-Sadr, ts), “nutfe”, 9/334; Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal Râğib el-İsfahânî, *Müfredâtu Elfazi'l-Kur’ân* çev. Yusuf Türker (İstanbul: Pınar Yayınları, 2012), “nutfe”, 1458.

²⁸ İbn Manzûr, “nutfe”, 9/334.

²⁹ el-Kiyâme 75/37.

³⁰ el-İnsân 76/2.

³¹ en-Nahl 16/4; el-Kehf 18/37; el-Hac 22/5; el-Mü’minûn 23/13-14; el-Fâtr 35/11; Yâsîn 36/77; el-Mü’min 40/67; en-Necm 53/46; el-Kiyâme 75/37; el-İnsân 76/2; Abese 80/19.

1. وَأَنَّهُ خَلَقَ الرُّوْحَيْنِ الذَّكَرَ وَالْأُنثَى (45) مِنْ نُطْفَةٍ إِذَا تُمْنَى "Rahime atıldığı zaman nutfeden erkeğiyle dişiyle iki cinsi yaratan da O'dur."³²

2. أَلَمْ يَكُ نُطْفَةً مِنْ مَنِيِّ يُمْنَى "0 akıtılan meniden bir damlacık değil miydi?"³³

Bu âyetlerde, insanın meninin hepsinden değil, içindeki bir parçadan yaratıldığı anlaşılmaktadır. Yani âyet meniye bir bütün, nutfeyi ise onun bir parçası olarak saymaktadır. Bu da Kur'an'ın bilimsel bir mucizesidir. Zira bu âyetlerdeki مِنْ cer harfi ba'diyet ifade etmektedir. Yani insanın, spermin tamamından değil, bir parçasından yaratıldığı anlaşılmaktadır.

Hz. Peygamber de ما من كل الماء يكون الولد "Çocuk suyun tamamından yaratılmaz"³⁴ hadisiyle bu gerçeğe işaret etmekte, ayrıca erkeğin suyunu şöyle nitelendirmektedir:

مَاءَ الرَّجُلِ غَلِيظٌ أَبْيَضٌ "Erkek suyu katı (yapışkan, ağdalı) ve beyazdır."³⁵

Modern embriyoloji de Kur'an'ın bu bilimsel i'câzını teyit etmektedir. Zira bir meni boşaltmasında yaklaşık olarak 200-600 milyon sperm ifraz edilmektedir. Sperm, mehbilden rahim kanalına, rahim kanalından rahme, oradan da yumurtalıklara varıncaya kadar uzun sürecek yolculuğu, sağlam uçları ve hareket yönünü tayin eden kuyrukları sayesinde yapabilmektedir.³⁶

Sperm, bazılarını kısa, bazılarını da uzun; bir kısmı güçlü diğer bir kısmı da zayıftır. İçlerinden tek ve çift başlı olduğu gibi dik ve eğik başlı olanları da vardır. Bu milyonlarca sperm tamamı yumurtayı dölleyebilecek özelliğe sahip değildir. Çünkü bunların %20'si dölleme gücünden mahrumdur. %20'si de erkek organı ile rahim kanalı ağzına atıldıktan iki saat sonra ölmekte, kalanlar da rahim kanalı yolunu ancak altı saatte alabilmektedir.³⁷

Sperm, büyük bir kısmı mehbilin asitli salgısı sebebiyle ölürken, diğer bir kısmı da rahim ağzında ölmektedir. Yani sperm, çoğu erkeklik organının kanalı ile mehibil arasındaki yolculuk esnasında ölmektedir. Aralarında ancak 200-500 tanesi yumurtaya ulaşabilmektedir. Bunlardan da sadece bir tanesi yumurtanın kalın duvarını delebilmekte ve onu döllemeyi başarabilmektedir.³⁸

Sperm ilahî kudretle başını yumurta dışından içeri sokar sokmaz iki çekirdek birleşmeye başlamakta ve kromozomlar 23 çift anadan, 23 çift de babadan alarak sayılarını tamamlamaktadır. Bu şekilde döllenen yumurta bölünmeye başlamaktadır.³⁹

1. 2. Kadın Nutfesi: Kadının yumurtalıklarının ayda bir salgıladığı yumurtacıktır. Nutfe, bazılarının zannettiği gibi cinsel ilişki esnasında kadından gelen su değildir. Nutfe, erkek menisinin az bir kısmı için kullanıldığı gibi kadının bülüğ çağından menopoza kadar her ay salgıladığı bir yumurtacığa da denir. Dolayısıyla nutfeyi sadece erkeğin suyu diye tahsis etmek yanlıştır. Çünkü Kur'an'da bu anlama gelen nutfe kelimesi hem erkek hem de kadın nutfelerine şamil gelecek şekilde mücmel olarak şöyle ifade edilmektedir:

خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ فَإِذَا هُوَ خَصِيمٌ مُبِينٌ "İnsanı bir damla sudan yarattı; fakat görürsün ki o yaratıcısına muhalif olup çıkmıştır!"⁴⁰

³² en-Necm 53/45-46.

³³ el-Kiyâme 75/37.

³⁴ Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *Sahihu Müslim* thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhya-i't-Türâsî'l-'Arabî, ts), "Bâbu'l-'Azl", 2.

³⁵ Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. İbn Hanbel, *el-Müsned* thk. Şu'ayb el-Arnaût vd. (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999), 20/348.

³⁶ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 75.

³⁷ Muhammed Ali Bâr, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı* çev. Abdülvehap Öztürk (Ankara: TDV Yayınları, 2010), 60-65.

³⁸ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 75-81.

³⁹ Bâr, *Kur'an-ı Kerim ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, 60-65.

⁴⁰ en-Nahl 16/4.

أَفَرَأَيْتُمْ مَا تُمْنُونَ (58) أَأَنْتُمْ تَخْلُقُونَهُ أَمْ نَحْنُ الْخَالِقُونَ “Attığımız meniye düşündünüz mü? 59. Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan?”⁴¹

فَلْيَنْظُرِ الْإِنْسَانُ مِمَّ خُلِقَ (5) خُلِقَ مِنْ مَّاءٍ دَافِقٍ (6) يَخْرُجُ مِنْ بَيْنِ الصُّلْبِ وَالتَّرَائِبِ “Artık insan neden yaratıldığına bir baksın. 6.0, atılan bir sudan yaratıldı. 7. O su bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.”⁴²

Bu âyetler, erkek ile kadına hitap etmekte ve ceninin kadınla erkeğin nutfesinden yaratıldığını ifâde etmektedir.⁴³ Aynı zamanda bu âyetler, erkek suyu ile kadının döl suyunun yaratıldığına bir baksın. 6.0, atılan bir sudan yaratıldı. 7. O su bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.⁴²

Bu âyetler, erkek ile kadına hitap etmekte ve ceninin kadınla erkeğin nutfesinden yaratıldığını ifâde etmektedir.⁴³ Aynı zamanda bu âyetler, erkek suyu ile kadının döl suyunun yaratıldığına bir baksın. 6.0, atılan bir sudan yaratıldı. 7. O su bel ve göğüs kafesi arasından çıkar.⁴²

Bir Yahudi'nin Hz. Peygamber'e insan neden yaratılır sorusuna, Hz. Peygamber'in verdiği şu cevap da söz konusu hakikati teyit etmektedir:

مِنْ كُلِّ يَخْلُقُ مِنْ نُطْفَةِ الرَّجُلِ وَمِنْ نُطْفَةِ الْمَرْأَةِ “Cenin her ikisinin, erkek ve kadının nutfesinden yaratılır.”⁴⁵

1. 3. Karışık Nutfe: Erkek suyu ile kadın yumurtasının karışımına emşâc denilmektedir. Kur'ân-ı Kerîm'de nutfe kelimesi sadece İnsân sûresinde نُطْفَةٌ أَمْشَاجٌ “katışık bir nutfe” şeklinde bir defa şöyle geçmektedir:

إِنَّا خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ نُطْفَةٍ أَمْشَاجٍ نَبْتَلِيهِ فَجَعَلْنَاهُ سَمِيعًا بَصِيرًا “Hakikatte biz insanı imtihan etmek üzere katışık bir nutfeden yarattık, bu sebeple kendisini iştirir ve görür kıldık.”⁴⁶

Bu âyette geçen أَمْشَاجٌ kelimesi hakkında müfessirler ihtilaf etmişlerdir. Ebû'l-Kâsim Mahmûd b. 'Amr b. Ahmed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144), أَمْشَاجٌ sözcüğünün tekil olduğunu ve erkek ile kadının karışımı olan su manasına geldiğini ifâde etmektedir.⁴⁷

Müfessirlerin çoğu ise bu kelimeyi مَشِيحٌ sözcüğünün çoğulu olarak değerlendirmişlerdir. Ayrıca müfessirler أَمْشَاجٌ sözcüğünün karışık manasına geldiği hususunda ittifak etmiş, fakat bu karışımın içeriği hakkında ihtilaf etmişlerdir. Abdullah b. 'Abbâs (ö. 68/687) نُطْفَةٌ أَمْشَاجٌ tabirini, “erkeğin beyaz ve katı menisi ile kadının sarı ve ince suyunun birbirine karışması şeklinde açıklamakta ve bu karışım sonucunda çocuk meydana gelir” diye te'vil etmektedir.⁴⁸ Buna mukabil İbn Mes'ûd (ö. 32/654) أَمْشَاجٌ sözcüğünü nutfenin içindeki lifler veya temeldeki yapısal etkenler (عروق النطفة) olarak yorumlamaktadır.⁴⁹ Katâde b. Diâme (ö. 117/735) ve İkrime (ö. 104/722), أَمْشَاجٌ kelimesini nutfenin rahimdeki alaka ve mudğa gibi farklı aşamalarından biri, Mücâhid b. Cebr (ö. 103/721) ise bu sözcüğü nutfenin değişik renkleri olarak yorumlamaktadır.⁵⁰

Paris tıp akademisi cerrahi kliniği başkanı Maurice Bucaille ise, أَمْشَاجٌ kelimesini kadın ve erkeğin suyunun karışımı olarak görmeleri sebebiyle birçok klasik müfessiri eleştirerek onların; döllenme fizyolojisi ve özellikle kadın yönünden döllenmenin biyolojik şartları konusunda en ufak bir fikre sahibi olmadıklarını söylemektedir. Kahire'deki İslâm İşleri Yüksek Meclisi tarafından yayınlanan el-Muntahâb tefsirinin yazarı gibi bazı çağdaş müfessirlerin, bu anlayışı tashih ettiğini ve meni damlasının “çeşitli elemanlarla mücehhez”

⁴¹ el-Vakı'a 56/58-59.

⁴² et-Târık 86/5-7.

⁴³ Adnan Şerif, *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 2001), 36-37.

⁴⁴ Kurtubî, *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 20/4.

⁴⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 20/348.

⁴⁶ el-İnsân 76/2.

⁴⁷ Ebû'l-Kâsim Mahmud b. 'Amr b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an Hakâiki Gavâmidî't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîli fi Vucûhi't-Te'vîl* (Beyrut: 'Alemü'l Kütüb, 1407), 4/666.

⁴⁸ Abdullah İbn Abbâs, *Tenvîr'ul Mukbâs min Tefsir-i İbnil-'Abbâs* (Lübnan: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 495.

⁴⁹ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/666.

⁵⁰ Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* thk. Ahmed Muhammed Şakir (Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000), 24/89-91.

olduğunu fark ettiklerini söylemekte ve Kur'ân'da geçen أمشاج kelimesinin menideki şu unsurlardan oluştuğunu iddia etmektedir:

1. Testiküller (erkek cinsel bezi salgısı, sperma hücreleri).
2. Sperma keseleri.
3. Prostat.
4. İdrar yollarının ek salgı bezleri.⁵¹

Yumurtayı aşılama üzere yola çıkan milyonlarca sperm, birçok tehlikeyle karşılaştıktan sonra ancak bir tanesi yumurtanın içine girebilmektedir. Yumurtanın reaksiyonu, ötekilerin girmesini engellemektedir. Sperm içeri girince yumurtanın salgıladığı sıvı, çevresinde bir zar oluşturarak yumurtayı sarmalamaktadır. Kadının yumurtasındaki 23 çift kromozom ile erkeğin spermindeki 23 çift kromozom birleşince, bölünme sonucunda 46 kromozom ihtiva eden bir hücre meydana gelmektedir. Bu hücreye, döllenmiş yumurta veya Kur'ân'ın tabiriyle نُطْفَةٌ أمشاج "karışmış nutfe" denilmektedir. Modern embriyoloji ise sperma ve yumurtanın birleşimine zigot (tozoid) adını vermektedir.⁵²

Tüm bu açıklamalardan sonra, Kur'ân'ın, ceninin ana rahminde geçirdiği ilk aşama olan ve 5-6 gün devam eden nutfe aşaması hakkındaki beyânları ile modern embriyoloji bilimi arasında herhangi bir çelişkinin olmadığı, aksine tam bir uyumun olduğu anlaşılmaktadır.

2. Alaka Aşaması

عَلَقَةٌ sözcüğü, "bir şeye bağlı, asılı kalmak, ona tutunmak, yoğun, koyu, kıvamlı, donmuş ve pıhtı halindeki kan" gibi anlamlara gelen عَلَقَ mastarından türemiş bir isimdir. Bu kelime, av ağa yakalandığında عَلِقَ الصَّيْدُ فِي الْجِبَالِ, birisi birini öldürdüğü zaman عَلِقَ دَمُ فُلَانٍ بِفُلَانٍ, kadın gebe kaldığında عَلَقَتِ الْمَرْأَةُ şeklinde kullanılmaktadır. Ayrıca bu sözcük, boğaza asılı kalıp kan emen bir kurtçuk/sülük anlamına da gelmektedir.⁵³ Kurtubî (ö. 671/1273), bu sözcüğün donmuş, taze veya koyu kırmızı kan anlamına da geldiğini dile getirmektedir.⁵⁴

Bu kökten gelen kelimeler عَلَقَ ve عَلَقَةٌ şeklinde beş sûrede ve altı defa geçmektedir. Ayrıca bu sözcük Kur'ân'ın 96. sûresinin de ismidir. Bu kelimenin geçtiği âyetleri şöyle sıralayabiliriz:

1. يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّنَ الْبَعْثِ فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضْغَةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ ۗ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ وَنُقَرُّ فِي الْأَرْحَامِ مَا نَشَاءُ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا ثُمَّ لِتَبْلُوُنَّ أَشْهُكُمْ وَمِنْكُمْ مِّن يُتَوَفَّىٰ وَمِنْكُمْ مَّن يُرَدُّ إِلَىٰ أَرْذَلِ الْعُمُرِ لِيَُبَيِّنَ لَكُمْ وَيُعَلِّمَ مَن يَدْعُ عِلْمًا شَيْئًا وَنَرَىٰ الْأَرْضَ هَامِدَةً فَإِذَا أَنزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأَنْبَتَتْ مِن كُلِّ رَوْحٍ يَبْرِجُ *"Ey insanlar! Öldükten sonra dirileceğinizden kuşku duyuyorsanız şunu unutmayınız ki, biz sizi topraktan, sonra nutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim. Ve biz dilediğimizin, rahimlerde belirli bir vakte kadar kalmasını sağlarız, sonra sizi bebek olarak çıkarırız ki daha sonra yetişkinlik çağınıza erişesiniz. İçinizden kimi erken vefat ettirilirken kimi de önceden bildiklerini bilmez hale gelinceye kadar ömrün en düşkün çağına erıştırilir. Öte yandan yeryüzünü kupkuru ve cansız görürsünüz; üzerine yağmur indirdiğimizde ise (bir de bakarsın) canlanıp kabarıp ve her cinsten nefis bitkiler çıkarır."*⁵⁵

2. وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سَلَالَةٍ مِّن طِينٍ (12) ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ (13) ثُمَّ خَلَقْنَا النَّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً ۗ فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ *"Gerçek şu ki biz insanı çamurdan süzölmüş bir özden yaratıyoruz; 13. Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz. 14. Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı bir çiğnemlik et yapıyor, bu çiğnemlik etten de kemikler*

⁵¹ Maurice Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim* çev. Suat Yıldırım (İstanbul: Işık Yayınları, 2005), 289.

⁵² Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yarattılışı*, 49-75.

⁵³ İbn Manzûr, "alaka", 10/261; İsfahânî, "alaka", 1036-1037.

⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/6.

⁵⁵ el-Hac 22/5.

yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁵⁶

3. اِيْحَسْبُ الْاِنْسَانُ اَنْ يُثْرِكَ سُدَىٰ (36) اَلَمْ يَكْ نُطْفَةَ مِنْ مَنِيٍّ يُمْنَىٰ (37) ثُمَّ كَانَ عَلَقَةً فَخَلَقَ فَسَوَىٰ (38) فَجَعَلَ مِنْهُ الزَّوْجَيْنِ 3. “İnsan, kendisinin başıboş bırakılacağını mı sanır! 37.O, akıtılan meniden bir damlacık değil miydi? 38. Sonra o, alaka (rahime tutunmuş embriyo) olmuş, derken Allah onu yaratıp şekillendirmiş; 39. Ondan iki eşi, yani erkek ve dişi yaratmıştır.”⁵⁷

4. هُوَ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ يُخْرِجُكُمْ طِفْلاً ثُمَّ لِتَبْلُغُوا أَشُدَّكُمْ ثُمَّ لِتَكُونُوا شُيُوخًا وَمِنْكُمْ مَنْ يُتَوَفَّىٰ مِنْ قَبْلٍ وَلِتَبْلُغُوا أَجْلاً مُّسَمًّىٰ وَلَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ “Sizi toprak, sonra nutfe, sonra alaka aşamalarından geçirerek yaratan O’dur. Sonra O sizi bir bebek olarak hayat alanına çıkarır; ardından güçlü çağınıza ulaşınca, sonra da yaşlılar haline gelinceye kadar sizi yaşatır; içinizden bazıları bundan önce vefat eder. Sonuçta belli bir vakte kadar yaşamaktasınız. Umulur ki (bunlar üzerine) akıl yorarsınız.”⁵⁸

5. اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ (1) خَلَقَ الْاِنْسَانَ مِنْ عَلَقٍ “Yaratan rabbinin adıyla oku! 2- O, insanı alaktan (asılıp tutunan zigottan) yaratmıştır.”⁵⁹

İlk dönem müfessirlerden İbn ‘Abbâs (ö. 68/687), عَلَقَةٌ sözcüğünü “katı kan”,⁶⁰ Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö. 310/923) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) القطعة من الدم “kandan bir parça”,⁶¹ Râzî (ö. 606/1209) ise الدَّمُ الْجَامِدُ “donmuş kan”⁶² olarak yorumlamışlardır. Çağdaş müfessirlerden Mustafa el-Merâğî (ö. 1371/1945) ve Seyyid Kutub (ö. 1392/1966) da ilk dönem müfessirler gibi alakanın pıhtılaşmış kan anlamına geldiğini ifâde etmişlerdir.⁶³

Söz konusu müfessirler, alaka sözcüğünü kan pıhtısı olarak yorumlamışlardır. Ancak tıp uzmanları, tefsircilerin bu görüşüne katılmamaktadır. Çünkü onlara göre insan, asla bir kan pıhtısı safhasını geçirmemektedir. Alakanın, karışık nutfenin rahim çeperine asıldığı ve orada takılı kaldığı aşama olduğunu ifâde etmektedirler.⁶⁴

Günümüz uzman doktorlarının konu ile alakalı görüşlerine itibar etmemiz gerekmektedir. Çünkü teknolojinin gelişmesiyle bugün ana rahmine yerleştirilen ufak bir cihazla sperm hücresi ile yumurtanın ana rahminde geçirdiği aşamaların tamamını görüntülemek mümkündür. Bu görüntüler sayesinde Kur’ân’ın birçok âyetinde geçen عَلَقَةٌ kelimesiyle, fallop borusunda sperm hücresiyle döllenmiş yumurtanın, döllenmeden bir hafta sonra rahim duvarına asılıp gömülmesi (implantation) durumunun ifâde edildiği anlaşılmaktadır. İlk müfessirler döneminde zamanımızdaki bilimsel veriler olmadığı için عَلَقَةٌ sözcüğü kan pıhtısı olarak tefsir edilmiştir. Alaka kelimesi, sözlükte tutmak ve asılmak gibi manalara geldiği gibi, rahim duvarına tutulan, asılan ve etrafı kısa zamanda kan tabakasıyla sarılan bir madde anlamına da gelmektedir. Rahim duvarına tutunan alakanın o andaki hacminin ¼ mm olduğunu düşündüğümüzde önceki tefsircilerin ona neden koyu kan anlamını verdiklerini daha kolay anlayabiliriz. Çünkü çıplak gözle hemen hemen görülmeyecek kadar küçük olan alaka, kendisini besleyen kan kesecikleriyle kuşatıldığı için, kan pıhtısı diye yorumlanmıştır. Aslında müfessirler, bu yorumlarıyla büyük bir hata yapmış

⁵⁶ el-Mü’minûn 23/13-14.

⁵⁷ el-Kiyâme 75/36-39.

⁵⁸ el-Mü’min 40/67.

⁵⁹ el-Alâk 96/1-2.

⁶⁰ İbn Abbâs, *Tenvir’ul Mikbâs min Tefsir-i İbnil-‘Abbâs*, 285.

⁶¹ Taberî, *Câmi’u’l-Beyân ‘an Te’vili Âyi’l-Kur’ân*, 19/16; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 3/144.

⁶² Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Tahran: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1420), 23/265.

⁶³ Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî* (Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba’ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 1946), 27/8; Seyyid Kutub, *fi Zilâli’l-Kur’ân* (Kâhire: Dâruş-Şurûk, 1992),6/3938.

⁶⁴ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur’ân-ı Kerîm ve Bilim*, 291.

sayılmazlar. Çünkü rahim duvarına yapışan ve gözle görülemeyecek ölçüde küçük olan alaka, kalın bir kan tabakasıyla çevrilmekte ve göz onu kan pıhtısı şeklinde görmektedir.⁶⁵

Modern embriyolojiye göre ise döllenmiş yumurta yaklaşık bir hafta içinde alaka aşamasına geçmektedir. Ayrıca döllenmiş yumurta, hemen bölünmeye başlamakta ve bir olan hücre ikiye, iki olan hücre de dörde bölünmektedir. Yumurta kırk saat içinde dört hücreye, seksen saat içinde ise otuz iki hücreye bölünmektedir. Ana küre (cenin) rahim duvarına yerleştiği zaman ¼ mm kadar küçükken, bir hafta içinde altı kat büyümekte ve ½ mm'ye ulaşmaktadır. Bununla beraber yaratılışın başlangıcına ait kalp atışları meydana gelmekte, beyin ve sinir sistemi de oluşmaya başlamaktadır.⁶⁶

Ana küre, benzerliğinden dolayı *marulla* (dut) adını almaktadır. *Marulla* biraz daha büyüyüp içi su ile dolunca ana küre *blastula* adını almaktadır. *Blastula* hücreleri ise iki tabakaya ayrılmaktadır:

1. Dış tabaka: Kemirici ve besleyici hücrelerden oluşmaktadır. Rahme varan ana küre, genellikle rahmin üst kısmının arka tarafına yapışmaktadır. Çünkü ana kürenin büyüyüp gelişmesi için rahmin en uygun yeri burasıdır. Rahim de içinde birçok kan kesecikleri oluşan kalın zarı ile cenini beslemeye uygun bir hale getirmektedir.⁶⁷

2. İç tabaka: Yüce Allah, cenini ve onu saracak zarları bu tabakadan yaratmaktadır. İlk önce yuvarlak bir kursa (yassı ve yuvarlak biçimli bir nesne) benzeyen cenin tahtası oluşmakta, sonra bu kurs armut şeklini almaktadır. Daha sonra bu cenin tahtası dış ve iç olmak üzere iki yaprağa ayrılmaktadır. Dış yaprak, dikey hücrelerden oluşmakta ve amnion zarı tarafından örtünmektedir. İç yaprak ise vitellus (yumurtalık) kesesine bitişik bir durumda bulunmaktadır. Bu tabakadan karaciğer, pankreas, sindirim ve solunum gibi organlar oluşmaktadır.⁶⁸

Bu şekilde ana küre, beş altı gün sonra rahim duvarına yerleşmesini tamamlamaktadır. Karışık nutfenin (döllenmiş yumurtanın) rahme asılması (dut meyvesi şeklini alması) ile başlamış olan alaka aşaması, hamileliğin üçüncü haftanın sonuna kadar devam etmektedir. Bu esnada ana küre rahim duvarını kemirmeye başlamakta ve rahimden gerekli gıdaları temin etmektedir.⁶⁹

3. Mudğa Aşaması

مُضَغَّة mastarından türemiş olan *مُضَغَّة* kelimesi, etin bir parçası,⁷⁰ insanın ağzında çiğneyebilecek miktardaki et parçası, bildiğimiz normal etten başka bir et,⁷¹ çiğnenmiş et parçası ve ceninin alaka durumundan sonra ulaştığı aşamanın ismi⁷² gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bu sözcüğün türevleri mecazen gıybet anlamına da gelmektedir:

“ *رَجُلٌ مَضَاعَةٌ لِلْحَوْمِ النَّاسِ* ” O, insanların etini çiğneyen (gıybet eden) bir adamdır.”⁷³

Hız. Peygamber'in kalbin önemini belirttiği şu hadiste de mudğa kelimesi “et parçası” manasında kullanılmaktadır:

أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضَغَةً إِذَا صَلَّحَتْ صَلَّحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

⁶⁵ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, 85; Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri* (İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998), 6/2891-2892.

⁶⁶ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, 85-94.

⁶⁷ Şeftalioğlu, *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*, 85-87.

⁶⁸ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbı Göre İnsanın Yaratılışı*, 85-94.

⁶⁹ Şerif, *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm*, 52.

⁷⁰ Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs* (b.y.: Dâru'l-Hidaye, ts), 22/569.

⁷¹ İbn Manzûr, “mudğa”, 8/450.

⁷² İsfahânî, “mudğa”, 1831.

⁷³ Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*, 22/571.

“İyi biliniz ki, insanın bedeninde bir et parçası vardır. Eğer bu et parçası iyi olursa, bütün beden iyi olur. Eğer o et parçası bozulursa bütün beden fesada uğrar. İşte o et parçası kalptir.”⁷⁴

مُضَعَّة sözcüğü iki âyette üç defa geçmektedir:

1. فَإِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ مِنْ عَلَقَةٍ ثُمَّ مِنْ مُضَعَّةٍ مُخَلَّقَةٍ وَغَيْرِ مُخَلَّقَةٍ لِنُبَيِّنَ لَكُمْ نutfeden, sonra alakadan, sonra belli belirsiz bir çiğnemlik et parçasından yarattık ki size (kudretimizi) açıkça gösterelim.”⁷⁵

2. ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضَعَّةً فَخَلَقْنَا الْمُضَعَّةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَبَنَّاكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الخَالِقِينَ “Ardından nutfeyi alakaya çeviriyor, alakayı da bir çiğnemlik et yapıyor, bu çiğnemlik et parçasından kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁷⁶

İbn Manzûr (ö. 711/1311), bu âyetlerde geçen ve insanın ağızında çiğneyebilecek miktardaki et parçası anlamına gelen مُضَعَّة kelimesinin ifâde ettiği et, bildiğimiz normal etten başka bir et anlamına da gelebileceğini beyân etmektedir.⁷⁷ Maurice Bucaille'nin bu konudaki kanaati de bu görüşü desteklemektedir. Ona göre mudğanın karşılığı çiğnenmiş et parçasıdır. لَحْم sözcüğünün karşılığı ise taze ettir. Kur'ân'ın yaptığı bu ayırım, gerçekten üzerinde durulması gereken bir husustur. Çünkü embriyo başlangıçta küçük bir kitle şeklinde olmaktadır. Embriyoya bu aşamada çıplak gözle bakıldığında gerçekten çiğnenmiş bir et parçası görünümüne sahip olduğu tespit edilmektedir. Kemik sistemi, bu kitlenin içinde mezoderm denilen yerde gelişmekte ve şekillenen etlere kaslar giydirilmektedir. Âyette geçen ve taze et anlamına gelen لَحْم kelimesi, bu kaslar için kullanılmaktadır.⁷⁸

Müfessirler bu âyette (el-Hac 22/5) geçen مُخَلَّقَةٌ ve غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ sıfatları hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Müfessirlerin bir kısmı, bu tabirleri nutfе sözcüğünün sıfatı saymakta ve mananın da şöyle olduğunu ifâde etmektedir:

“Biz, sizi önce topraktan, sonra muhallak olan ve muhallak olmayan nutfeden yarattık. Muhallak olan düzeltilip biçim verilen ve anasından tam doğandır. Muhallak olmayan ise henüz yaratılıp biçimlendirilmeden önce rahimden düşendir.”⁷⁹ Bu kanaati taşıyan müfessirler, İbn Mes'ûd'un (ö. 32/654) şu rivayetini delil olarak göstermektedirler:

“Nutfе rahme düşünce Allah bir melek gönderir. Melek: ‘Ya Rabbi, bu muhallak mıdır, muhallak değil midir?’ der. Yüce Allah: ‘Muhallak değil’ derse rahim onu kan şeklinde dışarı atar. Eğer Yüce Allah: ‘Muhallaktır’ derse, melek ‘ya Rabbi bu nutfenin sıfatı nasıl, erkek mi dişi mi?...’⁸⁰

Müfessirlerin bir kısmı da مُخَلَّقَةٌ ve غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ tabirlerini mudğanın sıfatı saymakta ve bu kavramları şöyle yorumlamaktadır:

İbn ‘Abbâs (ö. 68/687) ve Katâde (ö. 117/735), مُخَلَّقَةٌ kelimesini, yaratılışı tam, غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ tabirini de düşük olan olarak te'vil etmektedirler.⁸¹

Ebu Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdullah el-Ferrâ (ö. 207/822) muhallak olanı, şekli belli ve yaratılışı tam, muhallak olmayanı ise düşük olan olarak yorumlamaktadır. İbnü'l-Ârâbî (ö. 231/746) de مُخَلَّقَةٌ sıfatını, yaratılışı başlanmış, غَيْرِ مُخَلَّقَةٍ kelimesini henüz suret ve şekil

⁷⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi' u's-Sahîh* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987), “İmân”, 1.

⁷⁵ el-Hac 22/5.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/14.

⁷⁷ İbn Manzûr, “mudğa”, 8/450.

⁷⁸ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*, 293.

⁷⁹ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 18/567.

⁸⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, 18/567; Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd el-Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzîl* (Riyad: Dâr Tayyibe, 1997), 5/366.

⁸¹ İbn Abbâs, *Tenzîr ul Mikbâs min Tefsîr-i İbnil-'Abbâs*, 277; Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzîl*, 5/366.

verilmemiş olan olarak ifâde etmektedir. Taberî (ö. 310/923) ise bu iki kavramlardan ilkinin (مُخَلَّفَةٌ), şekli ve yaratılışı tam, ikincini (غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ) ise yaratılışı tamamlanmadan düşük olan olarak te'vil etmektedir.⁸² İbn Zeyd (ö. 870/1385)'in kanaatine göre, başı, elleri ve ayakları tam olana muhallak, hiçbir şeyi olmayana ise gayri muhallak denilmektedir.⁸³

Müfessirlerin diğer bir kısmı da مَخْلُوقَةٌ sıfatını, zamanında doğan, غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ tabirini ise düşük olan için kullanmaktadırlar.⁸⁴ Ayrıca müfessirden bazıları da bu kavramların, düşük yapılan çocuğun sıfatı değil, anne karnındaki yavrunun sıfatı olduğunu beyân etmektedirler. Yani Yüce Allah, onlardan bazılarının bir çiğnemlik etten sonraki yaratılışını tamamlamakta ve bütün azalarını da tam olarak yaratmaktadır. Bazılarının da yaratılışını ve organlarını eksik olarak yaratmaktadır.⁸⁵

Müfessirlerin مَخْلُوقَةٌ ve غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ kavramları hakkındaki görüşlerini özetlediğimizde, bu iki kavramdan ilki (مُخَلَّفَةٌ); şekli belirli bir aşamaya gelen, kendisine ruh üflenen, düzgün, kusursuz, şekli tamamlanan, normal doğumla zamanında eksiksiz bir biçimde sonuçlanan; ikincisi (غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ) ise henüz şekli belirli bir aşamaya gelmeyen, kendisine ruh üflenmeyen, kusurlu, şekli tamamlanmayan ve düşük yapılandır.

Kanaatimizce, bu görüşlerin içinde en isabetli görüş Taberî'nin (ö. 310/923) tercih ettiği görüştür. مَخْلُوقَةٌ ve غَيْرُ مُخَلَّفَةٌ kavramları da nutfenin değil, mudğanın sıfatı olmaları şu nedenlerden dolayı daha uygundur. Birincisi, nutfe aşaması mudğaya dönüştükten sonra tam yaratılıncaya kadar onda şekilden başka hiçbir şey kalmamaktadır. Bu kavramların mudğanın sıfatı olmalarının daha uygun olmasının ikinci nedeni de nutfede henüz şekil olmadığından onu niteleyecek sözcüğün مَخْلُوقَةٌ formatında değil, مَخْلُوقَةٌ şeklinde olması gerekmektedir. Zira insan birçok uzva sahip olmakta ve bu uzuvlar ancak mudğa aşamasında görülebilmektedir. Üçüncü bir neden de ayette bu sıfatlar mudğa sözcüğünden hemen sonra gelmektedir.

Bu âyetlerden, anne rahminde alakadan sonra mudğa aşamasının başladığı anlaşılmaktadır. Mudğa aşaması, takriben hamileliğin yirmi altıncı gününde başlamakta ve kırk ikinci güne kadar devam etmektedir.⁸⁶

Embriyo, bu aşamada anne rahmindeki küçüklüğünden dolayı çiğnenmiş bir et parçası şeklinde görülmektedir. Üzerinde diş izleri olan bir görüntüye sahip olduğu için mudğa adını almaktadır.⁸⁷ Bu aşamadaki embriyonun fotoğrafına bakıldığında gerçekten çiğnenmiş ve üzerinde diş izleri olan bir görünümün olması, bu aşamaya mudğa denilmesinin ne kadar yerinde bir isim olduğunu ortaya koymaktadır.⁸⁸

Alaka aşamasının üçüncü haftasında embriyo 1,5 mm iken, mudğa aşamasında hızlı bir şekilde büyümekte ve organların bir kısmı tamamlanmaktadır. Dördüncü haftada vücut şeklinde büyük değişiklikler olmaktadır. Bu haftanın başında embriyo 2-3,5 mm iken, sonunda 4 mm uzunluğa ulaşmakta ve hemen hemen düz bir şekle sahip olmaktadır. Dördüncü haftada embriyonun şekli, baş ve kuyruk katlanması nedeniyle hafifçe kıvrık olmaktadır. Kalp ventralde büyük bir çıkıntı şeklinde atmaya başlamakta ve kan pompalanmaktadır. Ön beyin, baş bölgesinde oldukça büyük bir çıkıntı şeklinde oluşmakta ve embriyonun kıvrılması ona tipik C şeklini kazandırmaktadır.⁸⁹

⁸² Taberî, *Câmi 'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, 18/568-569.

⁸³ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/9.

⁸⁴ Beğâvî, *Meâlimü't-Tenzil*, 5/366.

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi 'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 12/9.

⁸⁶ Zeğlül Neccâr, *Tefsiru'l-Âyâti'l-Kevniyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i* (Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Devliyye, 2008), 2/209-210.

⁸⁷ Latîf Ahmed el-'Abbûd, *el-Beyân fi 'l-câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân* (Suriye: Dâru'l-İslâh, 2008), 59.

⁸⁸ Bucaille, *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*, 293.

⁸⁹ Moore - Persaud, *İnsan Embriyolojisi*, 90-92.

Beşinci haftada beynin hızlı gelişmesinin bir sonucu olarak baş diğer bölgelere göre fazla büyümektedir. Yüz, kısa zamanda kalp çıkıntısına değmekte ve kol tomurcuğu kürek biçimini almaktadır. Dördüncü haftaya kıyasla küçülen ve inceleyen bir kuyruk, belirgin bir özellik olarak dikkat çekmektedir.⁹⁰

Altıncı haftada kol tomurcuğu, dirsek ve el bileği gibi bölgesel bir farklılaşmanın başladığı gözlemlenmektedir. Kulak, göz görülebilir bir hale gelmekte, gövde ve boyun düzleşmeye başlamaktadır. Bu haftada embriyonun refleks yanıt verdiği belirtilmektedir. Yedinci haftada parmaklar belirgin olarak fark edilmekte, bağırsaklar ve göbek kordonunun başlangıç kısmına yerleşmektedir. Sekizinci haftada kesin olmamakla beraber, dış genital organlara bakılarak cinsiyet ayırımı yapılabilmektedir.⁹¹

4. Kemik ve Et Aşaması

Kemik anlamına gelen عَظْم sözcüğünün çoğulu عِظَام şeklinde gelmektedir. Bundan hareketle ön kolun kalın olan kısmına عِظْمَةُ الزَّرَاع denilmektedir.⁹² Bu sözcük türevleriyle birlikte Kur'ân'da on beş defa geçmektedir.⁹³

Et anlamına gelen لَحْم kelimesinin çoğulu ise لِحَام, لُحُوم ve لُحْمَان formatında gelmektedir. Bu anlamlarından dolayı, adam kilo alınca لَحْمُ الرَّجُل tabiri kullanılmaktadır.⁹⁴

Bu sözcük, Kur'ân'da لَحْم formatında yedi,⁹⁵ لَحْمًا şeklinde de dört⁹⁶ ve لُحُوم kalıbında ise bir⁹⁷ defa geçmektedir.

Embriyonun kemik ve et aşaması Kur'ân'da şöyle ifâde edilmektedir:

“... وَانظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوها لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ onları nasıl düzeltiyor ve üzerini etle kaplıyoruz” buyurdu. Artık o adam için durum açıkça ortaya çıkınca, “Biliyorum ki Allah kesinlikle her şeye kadirdir” dedi.⁹⁸

“فَخَلَقْنَا الْمَضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ “Bu çiğnemlik et parçasından kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz; nihayet onu bambaşka bir yaratık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.”⁹⁹

Bu âyetler, kemiklerin oluşumunun mudğa aşamasından sonra başladığını ve etin giydirilmesinin de kemiklerden sonraki safhada meydana geldiğini beyân etmektedir. Kemik aşaması, hamileliğin yedinci haftanın başından itibaren başlamaktadır. Sekizinci haftanın başlamasıyla da et aşaması başlamaktadır.¹⁰⁰

Aynı zamanda bu âyetlerden, kemik oluşumundan ve ceninin kemik iskeleti tamamlandıktan sonra ancak et aşamasının başladığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Mü'minûn sûresindeki فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا “daha sonra da kemiklere et giydiriyoruz”¹⁰¹ ifâdesi büyük bir gerçeği tescil etmektedir. Zira bu ifâde genetik ilminin son dönemlerde bulduğu şu gerçeğe de işaret etmektedir: Et ve kemik hücreleri birbirinden tamamen farklı olmakta ve ana karnındaki ceninde kemik hücreleri et hücrelerinden önce oluşmaktadır. Kemik oluşumu

⁹⁰ Şeftalioğlu, Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi, 131.

⁹¹ Moore - Persaud, İnsan Embriyolojisi, 94-100.

⁹² İsfahânî, “azm”, 1022.

⁹³ el-Bakara 2/259; el-En'âm 6/146; el-İsrâ 17/49, 97; Meryem 19/4; el-Mü'minûn 23/14, 35, 82; Yâsîn 36/78; es-Sâffât 37/16, 53; el-Vakı'a 56/47; el-Kıyâme 75/3; en-Nâzi'ât 79/11.

⁹⁴ İsfahânî, “lahm”, 1323.

⁹⁵ el-Bakara 2/173; el-Mâide 5/3; el-En'âm 6/145; en-Nahl 16/115; el-Hucurât 49/12; et-Tûr 52/22; el-Vakı'a 56/21.

⁹⁶ el-Bakara 2/259; en-Nahl 16/14; el-Mü'minûn 23/14; el-Fâtır 35/12.

⁹⁷ el-Hac 22/37.

⁹⁸ el-Bakara 2/259.

⁹⁹ el-Mü'minûn 23/14.

¹⁰⁰ Şerif, min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 60.

¹⁰¹ el-Mü'minûn 23/14.

tamamlandıktan ve ceninin kemik iskeleti bütünüyle belirdikten sonra ancak et hücrelerinin teşekkülü başlamaktadır.¹⁰²

Kemik ve etin bu aşamada yaratıldığını Hz. Peygamber'in şu hadisi de teyit etmektedir:

“إِذَا مَرَّ بِالنُّطْفَةِ ثِنْتَانِ وَأَرْبَعُونَ لَيْلَةً بَعَثَ اللَّهُ إِلَيْهَا مَلَكًا فَصَوَّرَهَا، وَخَلَقَ سَمْعَهَا وَبَصَرَهَا وَجِلْدَهَا وَأَلْحَمَهَا وَعِظْمَهَا” Nutfenin üzerinden kırk iki gece geçince Allah ona bir melek gönderir. Melek ona şekil verir. Kulağını, gözünü, derisini, etini ve kemiklerini yaratır.”¹⁰³

Bu aşamada embriyoya insan şeklini veren kıkırdak iskeleti ve kemikleşme süreci başlamaktadır. Daha sonra kemikler adalelerle kaplanmakta ve adaleler de birbirine sinirlerle bağlanmaktadır. Yedinci haftanın başından itibaren de baş gövdeden ayrılmaya, vücut belirginleşmeye ve sertleşmeye başlamaktadır.¹⁰⁴

Vücut kemikleri kıkırdaksı ve zarımsı olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Vücuttaki kemiklerin çoğu kıkırdaksıdır. Kol, bacak ve omurların tamamı ile kafatasını oluşturan kemiklerin bir kısmı da kıkırdaksıdır. Ceninin kol ve bacakları erken bir dönemde büyümeye başlamaktadır. Üçüncü haftada iki üstte, iki altta olmak üzere dört kabartı belirlemektedir. Bu kabartılardan önce kıkırdak sonra da sinirler ve kan oluşmaktadır. Altıncı haftada üst kabartıda iki yerde daralma görülmektedir. Bunlardan biri dirseğin, diğeri de bileğin yerini belirlemektedir. Diz ve ayakların yeri ise yedinci haftada seçilmeye başlamaktadır. Böylece altıncı haftanın sonlarında üst tarafta pazı, önkol ve elin; yedinci haftanın sonlarında da alt tarafta uyluk, bacak ve ayağın yerleri belirlenmiş olmaktadır. Kıkırdak dokudan oluşan kol ve bacak kemiklerinin üzeri adalelerle kaplanmaktadır. Adaleler de birbirine sinirlerle bağlanmakta ve üçüncü ayda cenin normal şeklini almaktadır. Bu da hem gövde de hem de gövdenin alt ve üst tarafında kasılma, büzülme ve içe dönmelerle olmaktadır.¹⁰⁵

Böylece embriyonun ilk aşaması olan nutfeden rahim duvarına asılan alakaya; alakadan çeşitli şekillere giren mudğaya; mudğadan iskeleti mükemmel bir şekilde tamamlanan kemiklere; kemikleri kaplayan kaslara, damarlara, sinirlere ve etlere; sonra göz ve kulakların oluşumuna, beyin, omurilik ile sinirlerin teşekkülüne, akciğer, karaciğer ve kalbin oluşumuna; daha sonra da vücuda kuvvet veren, beden hareket etmesini sağlayan diğer kemik ve kaslara kadar insan bedeninin yaratılış aşamaları tamamlanmış olmaktadır.¹⁰⁶

Sonuç

İnsan hayatını her açıdan kuşatan Kur'ân'ın anlaşılması için birçok yöntem ve üslup kullanılmaktadır. Bu yöntemlerden biri kevnî âyetleri pozitif bilimlerin verileriyle tefsir etmeye çalışan bilimsel tefsir yöntemidir. İlk dönemlerden çağımıza kadar gelişimini devam ettiren bu yöntemde kevnî âyetler, her dönemde ilmî birikim ve kültürel seviye çerçevesinde ele alınmıştır. Bu yöntem özellikle Yüce Allah'ın varlığına, birliğine, eşsiz bir tek ilâh olduğuna, kudretinin yüceliğine işaret eden, astronomi, jeoloji, tıp, biyoloji, fizik, matematik ve embriyoloji gibi bilimlerle ilgili âyetlerden örnekler vererek insanları tefekkür etmeye ve akıllarını kullanmaya davet etmektedir.

Kur'ân'da birçok bilimsel hakikatle ilgili bilgi olmakla birlikte bu bilgiler, nüzül döneminde yaşayan insanların anlayış düzeyine ve kültür seviyelerine göre aktarılmaktadır. Ancak bu durum, Kur'ân'daki bu bilgilerin her çağa hitap etmediği ve her çağda farklı

¹⁰² Kutub, *fî Zilâli'l-Kur'ân*, 4/2459; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121; Abdurrahmân Sa'd es-Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti* (Beyrut: Dârul-Ma'rife. 2008), 249

¹⁰³ Müslim, *Sahihu Müslim*, “Bâbu Keyfiyeti'l-Halkı'l-Âdemiyî fi Batni Ümmihî”, 4.

¹⁰⁴ Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, 249.

¹⁰⁵ Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121.

¹⁰⁶ Sabyuddîn, *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitâbi ve's-Sünneti*, 249; Bâr, *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*, 118-121.

yorumlanamayacağı anlamına gelmemektedir. Zira Kur'ân'daki bilimsel hakikatler bir kristale benzemekte ve hangi tarafından bakılırsa, bir yönüyle değişik mana ya da yeni bir buluşa işaret ettiği görülebilmektedir. İnsan veya evrenle ilgili her bir bilimsel âyetin, her çağa bakan bir yüzü ve yönü bulunmaktadır. Başka bir ifadeyle bu tür âyetlerin nüzûl döneminde yaşayan insanlara bakan yönü ve yüzü olduğu gibi, çağımızda yaşayan insana bakan yüzü ve yönü de bulunmaktadır. Bu üslûbundan dolayıdır ki Kur'ân'ın tefsiri, içinde bulunduğu çağın bilimsel hareketlerinden etkilenmekte ve asrındaki bilimsel teorileri ve görüşleri yansıtmaktadır.

Kur'ân'daki bilimsel hakikatlerden biri embriyonun geçirdiği aşamalarıdır. Kur'ân, embriyoloji ile ilgili âyetlerde kimi zaman net ve ayrıntılı açıklamalarda bulunmakta, kimi zaman da konuyu ayrıntıya girmeden kendi temel prensipleri içerisinde meseleyi ele almaktadır. Kur'ân, bir embriyoloji kitabı olmadığı için onda bu alana ait bütün ayrıntılar bulunmamaktadır. Çünkü Kur'ân'ın genel prensibi, insanları tefekküre, tedebbüre ve araştırmaya teşvik etmektir. Zira zamanla diğer pozitif bilimler gibi embriyoloji ilmi de gelişebilmekte ve hatta değişebilmektedir. Kur'ân'ın temel hüküm ve prensipleri ise kesin olup, zaman ve mekâna göre değişmemektedir.

Üremenin karmaşık mekanizmasını kavrayabilmek için, insanın anatomi, fizyoloji, embriyoloji ve jinekoloji gibi temel bilimlerini bilmesi gerekmektedir. Üreme ile ilgili yazılmış eski eserlerin genelinde, birtakım yanlış telâkkiler bulunmaktadır. Orta çağda ve yakın bir zamana kadar bile bu konu bir yığın efsane ve hurafelere boğulmuş bulunuyordu. Kur'ân'da ise okuyucu nazarında yanlışlık içeren en küçük bir ifade bile bulunmamaktadır. Zira Kur'ân'da embriyo aşamaları olan nutfeden alakaya; alakadan çeşitli şekillere giren mudğaya; mudğadan iskeletin temelini meydana getiren kemiklere; kemikleri kaplayan kaslara, gözlerin ve kulakların aşamalarına; beyin, omurilik, sinir ve eklem teşekkülüne kadar bedenini yaratılış devrelerine ait malumat bulunmaktadır. Ayrıca onda genel olarak insanlar tarafından her şey kolayca anlaşılabilen ve ileride keşfedilecek bilgilere uygun olarak ifade edilmektedir.

Kur'ân'da tasvir edilen ceninin gelişme aşamaları, modern embriyolojiye tamamen uymakta ve çağdaş bilimin tenkit edebileceği hiçbir ifade bulunmamaktadır. Çağımızda modern embriyolojinin ulaşmaya çalıştığı bu gerçekleri, Kur'ân-ı Kerîm çağlar öncesinden haber vermiştir. Bu durum, Kur'ân'ın Yüce Allah'ın eşsiz kelamı olduğunu göstermekte ve Yüce Rabbimizin, kâinatın her noktasında olduğu gibi, yaratılışımızın ilk aşamaları olan nutfe, alaka, mudğa, et ve kemik aşamalarında da olağanüstü tasarımını gözler önüne sermektedir.

Kaynaklar

- Abbûd, Latîf Ahmed. *el-Beyân fi İ'câzi'l-İlmî fi'l-Kur'ân*. Suriye: Dâru'l-İslâh, 2008.
- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemu'l-Müfehres li Alfâzi'l-Kur'âni'l-Kerim*. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-'Arabî.
- Ahmed b. İbn Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmet b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb. el-Arnaût vd. 50 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1999.
- Ateş, Süleyman. *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*. 6 cilt. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat, 1998.
- Bâr, Muhammed Ali. *Kur'ân-ı Kerîm ve Modern Tıbbâ Göre İnsanın Yaratılışı*. çev. Abdülvehap Öztürk. Ankara: TDV Yayınları, 2010.
- Begâvî, Ebû Muhammed Hüseyin b. Mesûd. *Meâlimü't-Tenzil*. 8 cilt. Riyad: Dâr Tayyibe, 1997.
- Bucaille, Maurice. *Tevrat, İncil, Kur'ân-ı Kerîm ve Bilim*. çev. Suat Yıldırım. İstanbul: Işık Yayınları, 2005.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-Sahîh*. 6 cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.

- Doğan, Mehmet Zeki. *Bilimsel Tefsir Açısından Kur'ân'ın İ'câzı*. Van: Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- İbn Abbâs, Abdullah. *Tenvir'ul Mıkbâs min Tefsir-i İbnil-'Abbâs*. Lübnan: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. 15 cilt. Beyrut: Dâru's-Sadr.
- İsfahânî, Hüseyin b. Muhammed b. Mufaddal. *Müfredâtu Elfazi'l-Kur'ân*. çev. Yusuf Türker. İstanbul: Pınar Yayınları, 2012.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebûbekr. *el-Câmi'u li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdunî, İbrâhim el-Atfîş. 20 cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-Mısriyye, 2. Basım, 1964.
- Kutub, Seyyid. *fi Zilâli'l-Kur'ân*. 6 cilt. Kâhire: Dâruş-Şurûk, 1992.
- Merâğî, Mustafa. *Tefsiru'l-Merâğî*. 30 cilt. Mısır: Şirketu Mektebeti ve Matba'ati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evladihi, 1946.
- Moore, Keith Leon - Persaud, T. V. N. *İnsan Embriyolojisi*. çev. Ed. Mehmet Yıldırım, İmer Okar, Hakkı Dalçık. İstanbul: Nobel Tıp Kitabevleri, 6. Basım. 2002.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *Sahihu Müslim*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 5 cilt. Beyrut: Dâru İhya-ı't-Türâsi'l-'Arabî.
- Neccâr, Zeğlûl. *Tefsiru'l-Âyâti'l-Keoniyyeti fi'l-Kur'âni'l-Kerîm'i*. 4 cilt. Kahire: Mektebetu's-Şurûki'd-Devliyye, 2008.
- Râzî, Fahrüddin Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-Ğayb*. Tahran: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1420.
- Sabyuddîn, Abdurrahmân Sa'd. *Âyetü'l-İ'câzi'l-İlmî min Vahyi'l-Kitabi ve's-Sünneti*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife. 2008.
- Şeftalioğlu, Aysel. *Genel ve Özel İnsan Embriyolojisi*. Ankara: Alp Ofset Yayınları, 4. Basım, 2003.
- Şerif, Adnan. *min 'İlmi't-Tıbbi'l-Kur'ânî es-Sevâbitu'l-İlmiyyetu fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, 5. Basım, 2001.
- Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şakir. 24 cilt. Beyrut: Muessesetu'r-Risâle, 2000.
- Zebîdî, Ebû'l-Feyz Muhammed Murtazâ. *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhîri'l-Kâmûs*. 40 cilt. Dâru'l-Hidaye.
- Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmud. *el-Keşşâf 'an Hakâiki Ğavâmidit-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Akavîli fi Vucûhi't-Te'vîl*. 4 cilt. Beyrut: 'Alemü'l Kütüb, 1407.

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

e-ISSN: 2717-8935

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

**KLASİK ARAP ŞAİRLERİ VERRÂK VE EL-İLBİRİ'DEN İLİM TALEBELERİNE
TAVSİYELER**

*A Group Of Advices To The Students Of Islamic Sciences From Classic Arab Poems Mahmoud
Warrâq And Al-Ilbiri*

Adnan ARSLAN

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgati
Anabilim Dalı, Bilecik, Türkiye

Orcid: <http://orcid.org/0000-0002-3989-6612>

E mail: adnan.arслан@bilecik.edu.tr

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 11 Ağustos 2020

Kabul Tarihi: 24 Aralık 2020

Yayın Tarihi: 30 Aralık 2020

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık 2020

Cilt: 4 **Sayı:** 2

Atıf: Arslan, Adnan. " Klasik Arap Şairleri Verrâk Ve El-İlbîrî'den İlim Talebelerine Tavsiyeler". *Batman Akademi Dergisi* 4 / 2 (2020): 16-25

Article Types: Research Article

Received: 11 August 2020

Accepted: 24 December 2020

Published: 30 December 2020

Pub Date Season: July-December 2020

Volume: 4 **Issue:** 2

Cite as: Arslan, Adnan. " A Group Of Advices To The Students Of Islamic Sciences From Classic Arab Poems Mahmoud Warrâq And Al-Ilbiri" *Batman Academy Journal* 4 / 2 (2020): 16-25

Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/) ile lisanslanmıştır.

This work is licensed under, a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

ÖZ

Abbasi döneminden Mahmûd Verrâk (ö. 240/855) ve Mülûk-u Tavâif döneminden Ebû İshâk el-İlbîrî (ö. 459/1066) ikisi de önde gelen zühd şairlerindedir. Bu iki zühd şairi, şiirlerinde “fani dünya” konulu şiirlerin bilindik özellikleri yanında bir de “ilim” konusunu işlemişlerdir. Yaşadıkları dönemde ahlaki yozlaşma ve dünyevileşmenin ilmiye sınıfına da sirayet ettiğini görerek ilim talebelerini ikaz etme ihtiyacı hissetmişler ve ilme teşvikin yanı sıra ilmin yalnız ve yalnız Allah rızası için tahsil edilmesi hususunda tahşidatta bulunmuşlardır. Bu makalede dönemce birbirine yakın bu iki şairin divanlarındaki “ilim” temalı şiirleri içerik bakımından incelenmiştir. Girişte İslam dininin ilme ve ilim tahsiline yönelik teşvik ve uyarıları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Sonrasında ise iki şairin divanları söz konusu çerçevede ele alınmıştır. Harfi çevirinin doğal olarak şiirin edebi sanatlarını yansıtamayacağı göz önünde bulundurularak bazı beyitler nesirleştirilerek aktarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Arap dili ve belâğati, Klasik Arap şiiri, Verrâk, el-İlbîrî, ilim

ABSTRACT

Mahmoud Warraq from the Abbasid period and Abu Ishaq al-Ilbiri from the Andalusian Umayyad period were both prominent poets. These two poets of poetry, in their poems, "mortal world" in addition to the familiar features of the poems on the subject of "science" has covered the subject. They saw that moral corruption and secularization spread to the science class in their period and they felt the need to warn the students of science and made an inquiry about the collection of science alone and solely for Allah's sake. In this article, science "themed poems of these two poets, which are close to each other, were examined in terms of form and content. In the introduction, brief information is given about the incentives and warnings of the Islamic religion towards science and science education. Then, the two poets' divans were discussed within the framework of the said poetry. Considering that the translation of the letter cannot naturally reflect the literary arts of poetry, some couplets were proselytized.

Keywords: Arabic language and rhetoric, Classic Arab poetry, Warrâq, al-Ilbiri, science

GİRİŞ

Kur’ân-ı Kerim’de pek çok ayetin tehdit ve tevbihine hedef olduklarını gördüğümüz ehl-i küfrün, içine düştükleri inkâr kuyusunda bocalayıp durmalarının bir nedeni de “ilim”e yüz çevirmeleri olmuştur. “Bir harf kâtipsiz olmaz.” bildikleri halde şu muhteşem kâinat kitabını tabiat, tesadûf ve madde gibi ilimsiz, iradesiz ve şuursuz şeylere isnat eden inkârcılar, “Eğer bilselerdi”¹ cehl-i mürekkepteği cehaletlerinin neticesi olan küfre hiç yanaşmayacaklardı. Buna binaen söz konusu âyetler, ilim ve iman; cehil ve küfür arası bir sebep-sonuç telâzumu ortaya koymaktadır.² İnananlar akli melekelerini dalaletin tahrifinden muhafaza ederek ilmin yoluna girmişler, inkârcılar ise gelen ayetleri dinlemek ve akletmekten yüz çevirerek bile bile cehaletin gavyasına kendilerini bırakıvermişlerdir.³

¹ el-Kalem 68/33.

² Kur’ân-ı Kerim’de pek çok ayet ilmi, inanç ilkelerine esas ittihaz etmiştir. *فَعَلِمَ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ* “Bil ki Allah’tan başka ilah yoktur.” kabilinden ifadeler iman ve ilim arasında güçlü bir telâzum ortaya koymaktadır. Dolayısıyla söz konusu ilmin ziyadeleşmesi imanın da kuvvetlenmesini beraberinde getireceği düşünülmüştür. Bu itibarla Allah’a iman ve ibadetin yaratılışa illet olarak kabul edildiği İslam ümmetinde ulema ve üdeba sınıfı, iman ve ibadetle sapasağlam bir ilişki içerisinde olan “ilim”e her daim rağbet göstermiştir. İman-ilim ilişkisi hakkında ayrıntı için bk. Hüseyin Polat, “Kur’an Âyetleri Işığında İman-İlim İlişkisi”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Güz 2010): 181-199; Kadir Polater, “Kur’ân’a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı”, *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (Bahar 2013): 55-69.

³ İnkârın ilme yüz çevirmek ile ilişkisi hakkında kapsamlı bir çalışma için bk. İbrahim Coşkun, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*, (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014): 111-129.

İlmin ehemmiyetine dair âyetlerin yanı sıra hadis kaynaklarında da müstakil olarak “Kitâbu'l-İlim” başlıkları açılmış ve bu başlıklar altında ilmin faziletine ilişkin hadisler pek değerli ehl-i hadis gayretleri ile şerh ve izah edilmiştir. Yine bu “ilim” başlıkları altında pek çok âyetin de ayrıca tefsirlerini görmek mümkündür.⁴

Kur'ân'ın nazarında imanın bir lazımı olarak kabul edilen ilmi sadece muhaddisler, fakihler, müfessirler vb. değil, özellikle zühd konulu şiirleriyle meşhur Arap şairleri de ele almışlar ve başköşe bir tema olarak şiirlerinde ilme yer vermişlerdir. Bu çalışmada, Klasik Arap şiirinde ilmi ve ilim talebesinin ilme yaklaşımını tema olarak işleyen iki şairin -Abbasi dönemi şairlerinden Mahmûd Verrâk ve Mülûkü't-Tavâif⁵ dönemi şairlerinden Ebû İshâk el-İlbîrî- ilgili şiirleri biçim ve içerik bakımından incelenecektir.

1. Ebû ishâk ibrâhîm b. Mes'ûd b. Saîd et-Tücbî el-ilbîrî

Zühd ve hikmet şairi olan İlbîrî,⁶ divanının ilk kasidesi olan 112 beyitlik şiirine ekseriyetle zühd şiirlerinde mu'tâd olan “fena-i dünya” matlaı ile başlar.⁷ Hadd-i zatında fani olan dünyaya bâkî süsü veren sıhhat-i beden, gaflet ve tevehhüm-ü ebediyet gibi aldatici şeylerin iç yüzünü gösteren “ölüm gerçeği” ile muhatabının dikkatini çekmek ister. Gelip geçen günler gönlünü parça parça etmekte, akıp giden saatler ise bedeninden anbean bir şeyler kemirmektedir. Ölüm her sabah uyandığında gözü önünde “Seni istiyorum.” diyerek haşin bakışlarla dikilmektedir. İnsanın meftunu olup peşinde koştuğu fettan güzel dünya ise, aslında basiret sahibi kimselerin bâin talakla boşadığı⁸ huysuz, geçimsiz, çirkef bir duldur. Âdemoğlu, yaşadığı zamanın uykusunda dünyanın pusuda bekleyen feci musibetleri ve ölümlü akıbetlerinden bihaber horlamaktadır. Fakat ölüm onu bu horultulu uykusundan bir sabah erkenden uyandıracak ve gözünü açtığında ise belki de tövbe ve istiğfar için zaman artık çok geç olacaktır.⁹

Bu giriş, şairin ilmin önemine tahsis edeceği gelecek beyitler için zemin hazırlama amaçlıdır. Zira bu giriş beyitleri ile muhataba, peşinde koşturup durduğu hayatın fena ve fani yüzü gösterilmiştir. “Mademki bu beden, günden güne yıkılmaya yüz tutmuş köhne bir binadır; dünya ise temelsiz bir harabedir. Öyle ise bu fani beden ve muvakkat dünyada baki ve kalıcı olana bir geçiş, bir medar-ı teselli yok mudur?” mukadder suali sordurulmuştur.

İlk beşten sonra gelen beyitler ise fani hayatta baki tadı verecek olan “ilim” konuludur. İlk beş beyitle vurgulanan “ölüm ve fanilik”in açtığı yaraya, beka penceresi olan “ilim ve ilimle

⁴ Konu hakkında müstakil kapsamlı çalışmalar için bk.: Mustafa Fatih Yar, *Kitâbu'l-İlim ve Hadis Kaynaklarındaki Yeri* (Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010); Abdülkadir Palabıyık, “Hadis Literatüründe “Kitab'ül-İlim”ler”, *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2001): 151-189.

⁵ Endülüs Emevi Devleti'nin 1031 yılında yıkılmasından sonra 1090 yılına kadar hüküm süren emirlikler için bu tabir kullanılmamıştır. *Abbâdîler, Âmirîler, Bekrîler, Birzâlîler, Cehverîler, Demmerîler, Eftasîler, Hammûdîler, Hârûnîler, Hazrûnîler, Hûdîler, Müzeynîler, Rezînîler, Tücbîler, Yefrenîler, Zirîler ve Zünnûnîler* başta olmak üzere yirmi küçük devletçiği ifade etmektedir. Ayrıntı için bk. Mehmet Özdemir, “Mülûkü't-Tavâif” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, 31: 553-556.

⁶ Şairin hayatı ve edebiyatçılığı hakkında ayrıntı için bk. Muhammed Süveysi, “Ebû İshâk el-İlbîrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, 10, 170; Abdulhamîd Cûdî, “el-Lugatu fî şî'ri'z-zuhd inde Ebî İshâk el-İlbîrî el-Endelûsî”, *Mecelletu kulliyeti'l-Âdâb ve'l-lugât*, 13 (2013): 91-111; Nicola Carpentieri, Abû İshâq al-İlberî: A Literary Revisitation, *Medievalia* 19/1 (2016): 67-95.

⁷ Bu çalışmada Muhammed Rıdvân ed-Dâye'nin 1991 yılında tahkik ve şerhini yaptığı divanı esas alınmıştır.

⁸ Bâin talâk, tarafların tekrar bir araya gelebilmesi için yeni nikâh akdinin gerekli sayıldığı boşamadır. H. İbrahim Acar, “Talak”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2010, İstanbul, 39, 496-500.

⁹ Ebû İshâk el-İlbîrî, *Divânı Ebî İshâk el-İlbîrî*, tah: Muhammed Rıdvân ed-Dâye, (Beyrût: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1991), 24.

iştigal" ile merhem sürülmektedir. Şair, okuyucusuna ilk beş beyitle dünyanın fena ve fani yüzünü göstererek ondan tiksindirmeye çalışmış ve sonrasında ise faniden bakiye, çirkinden güzele, bunaltıcı olandan ferah verene yönlendirmek istemiştir.

İlim öyle bir şeydir ki gözlerdeki körlüğü giderip eşyanın ve hadisatın hakikatini olduğu gibi göstererek berraklık sunmaktadır. Farklı farklı görüşler arasında mütehayyir kalındığında, onların içerisinde en selametli olana sevk edecek ilimdir. Şair, istiare yoluyla ilmi pek yüksek sıfatlarla takdim etmektedir. İstiare-i mekniyye olan bu beyan tarzına göre ilim; başta bir taç, göz alıcı bir kıyafet, körelmeyecek keskin bir kılıç, hırsızların ulaşamayacağı bir hazine ve harcandıkça artan bir sermayedir. Elemlerle âlûde şu kederli fani hayatta kişiye ebedi âlemlerin halavetini zevk ettirecek bir tattır ilim. Kişi ilimdeki bu lezzeti bir tatmış olsa dünyayı tüm şaşaaıyla elinin tersi ile bir kenara itecek ve dünyayı mamur kılan ne varsa ilimle iştigal ederken aldığı sefadan dolayı göz ucuyla dahi onlara aldırış etmeyecektir. Etimolojik olarak aynı kökten kelimeleri birbirleriyle ahenk içerisinde tekrar ederek şiirini alımlı kılan şair, ilk beş beyitte vurguladığı "ölümlü beden" gerçeğine göndermede bulunarak bedenden içre asıl olan ruhun gıdasının ilim olduğuna işaret etmektedir:

فقوت الروح أرواح المعاني وليس بأن طعمت وأن شربت

"Ruhun gıdası manaların ruhlarıdır; yoksa gıda, senin yediğin ve de içtiğin değil."¹⁰

Şair ilmin kadr u kıymetine tahsis ettiği on üç beyitten sonra bir uyarıda bulunma ihtiyacı hissetmiştir. Kişiyi israf ve kibre götüren bir zenginliktense fakirlik daha evla olduğu gibi ilim talebesine fayda vermeyen bir ilimden de bilgisizlik daha hayırlıdır. Anlaşılan bu beyit, "Fayda vermeyen ilimden sana sığınırım." şeklindeki me'sûr duadan iktibasen söylenmiştir.¹¹ Öyle ise muğlak bir meseleyi kavramak ya da pek az kimsenin muttali olduğu şeylere vakıf olarak cemiyet içinde mevki sahibi olmak kişinin başını döndürüp çevresine tepeden baktırıyorsa kıt akıllı olmak belki de daha iyidir. Şair pek çok ayet ve hadisın teyit ettiği "hakiki ilim" manasını cevâmiu'l-kelim kabilinden gayet veciz iki beyte sığdırmakla şiirde hünerini göstermiştir:

إذا ما لم يفدك العلم خيرا فخير منه أن لو قد جهلتا
وإن ألقاك فهمك في مهاوٍ فليتك - ثم ليتك! - ما فهمتا

"Şayet ilmin sana hayırlı bir fayda vermeyecekse hiç bilmesen daha iyiydi.

Şayet anlayışın seni helâketlere atacaksa keşke! Keşke hiç anlamasaydın."¹²

İlim talebesi, halavetini tattığı ilmin zevk ve neşesiyle daha fazla bilgi sahibi olmak için cehd ü gayret sarf edecektir. Onun bu hali bir zaman sonra çevresindekilerin nazar-ı dikkatini kendine çevirecek ve nihayet takdirlerle yâd edilecektir. Keza insanlar "Sen bizi geçtin." diyerek takdirkarâne sitayişle ondan bahsedecektir. Ne var ki ilim talebesinin bu seviyeye gelmesiyle kendisi için yeni bir imtihan sayfası da açılmış olur. Şair, ilk beyitlerde ilme teşvik ettiği talebeyi bu kez ilmin sarhoşluğundan ikaz etme gereği duymuştur ve haklıdır da. Zira az önce değindiğimiz gibi fazla ilim fazla mal gibidir. Sahibinin denge ve istikametini sarsması muhtemel kaygan bir zemindir. Bu itibarla fazla mal sahibi olanları hedef alan nebevi uyarılar¹³ fazla ilim sahibi olduğunu düşünen kimseler için de yapılmıştır.

¹⁰ İlbîrî, *Dîvân*, 26.

¹¹ Tirmizî, "Daavât", 68; Nesâî, "İstiaze", 27; Ebû Davud, "Salat", 367; İbn Mâce, "Fedâilu'l Kur'an", 18.

¹² İlbîrî, *Dîvân*, 27.

¹³ Müslim, "Zikir", 93; Buharî, "Rikâk", 16; Tirmizî, "Cehennem", 11.

Şair teşvik ve tahşidatında dengeli olma lüzumunun farkındadır. Şu beyit onun “ilim” den ne anlaşılması lazım geldiğini açık bir şekilde ifade etmektedir:

فلا تأمن سؤال الله عنه بتوبيخ: علمت فهل عملتا؟

“Allah’ın azarlayarak şöyle sorguya çekmesinden emin olma sakın:

Bildin; peki amel de ettin mi?”¹⁴

İlimden maksadın amel olduğu uyarısında bulunan şair daha sonrasında ise ilim de olsa amel de olsa, en nihayetinde ilim talebesinin her hâlükârda kibirden içtinap etmesi gerektiğine yer vermiştir. İlim sahibi olduğu için insanların nazarında saygı ile anılan kimseler ilmin sarhoşluğuna kapılıp büyülmeye başlarsa yine aynı insanların gözünde günden güne küçülecek, zavallı bir mağrur haline düşecektir.

İlbîrî’nin yaşadığı tarihler Endülüs Emevîleri’nin dağılıp yerine aynı topraklarda otorite boşluğundan dolayı pek çok bağımsız devletçiğin kurulduğu kaotik bir devre tekabül etmektedir. Tarih kaynaklarının aktardığına göre güçlü bir merkezi devlet yapısının bulunmayışının pek çok olumsuzlukları olmuştur ki ekonomik yönden sosyal adaletsizlik ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerden ise bunlardan sadece bir kaçındır.¹⁵ Sosyoekonomik yapıdaki bu sarsıntıların İlbîrî’nin ilme teşvik sadedinde söylediği bu kasidesine yansımış olduğu görülmektedir. Zira şair, kasidesinin 31. beytinden itibaren “ilim-mal” karşılaştırması yapmaktadır.

وَلَا تَحْفَلْ بِمَالِكَ وَالْهُ عَنَّهُ فَلَيْسَ الْمَالُ إِلَّا مَا عَمِلْتَا
وَلَيْسَ لِجَاهِلٍ فِي النَّاسِ مَعْنَى وَلَوْ مَلَكَ الْعِرَاقَ لَهُ تَأْتَى

“Mala ihtimam gösterme; oyalanma onunla,
asıl mal sahip olduğun ilimdir.

Bilgisiz kişinin insanlar arasında bir değeri yoktur;
velev ki ona tüm Irak mülkü de gelse.”¹⁶

Sahip olunan devasa ekonomik, askeri ve siyasi güç Endülüs Devleti’nin yıkılmasına engel olamamıştır.¹⁷ Devletin en zengin zamanlarında yapılan ve halen de varlığı devam eden saraylar, hanlar ve görkemli devlet binaları Endülüs haşmetini yansıtmaktadır. Ne var ki bu haşmet, zamanla zir u zeber olmuş ve Endülüs Devleti’nin saltanatı yerle bir olduktan sonra geriye ne mal ne de mülk kalmıştır. İlbîrî, ilme teşvik bağlamında kaleme aldığı şiirinde henüz taptaze olan tarihi tecrübenin atmosferinden istifade etmeye çalışmaktadır. Şairlerin üzerine mersiyeler yazdığı Endülüs şehirleri,¹⁸ içindeki şatafat ve debdebe ile birlikte yok olup

¹⁴ İlbîrî, *Dîvân*, 26.

¹⁵ Endülüs Devleti’nin yıkılışı ve sonrasında bu heybetli devletin enkazı üzerine kurulan onlarca devletçiğin birbirleriyle çekişmesi sonucu yaşanan ibretlik hadiselerin ayrıntısı için bk. Alî Hüseyin eş-Şatşât, *Nihâyetu'l-vucûdi'l-Arabî fi'l-Endelus*, (Kahire: Dâru Kubâ, 2001); Muhammed Abdullah ‘Anân, *Nihâyetu'l-Endelus ve târihu'l-Arabî'l-muntasırîn*, (Kahire: Matbaatu lecneti't-te'lîf ve't-terceme ve'n-neşr, 1966)

¹⁶ İlbîrî, *Dîvân*, 27.

¹⁷ Mehmet Mahfûz Söylemez, Endülüsler’in kuruluşundan yıkılışına ve sonrasında ise Tavâif-i Mülûk döneminde yaşananlardan İslam varlığının sona erişine kadarki geniş tarihi süreci akıcı bir dil ve ibret verici bir üslupla kaleme almıştır. İlgili çalışma için bk. Mehmet Mahfuz Söylemez, “Mahfuzât: Müslümanların Şehit Coğrafyası Endülüs”, *Milel ve Nihal* 12/1 (Ocak-Haziran 2015): 127-146.

¹⁸ Konu ile ilgili örnek bir mersiye üzerine yapılmış nitelikli bir çalışma için bk. Abdülhadi Timurtaş, “Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ Er-Rundî’nin Endülüs Mersiyesi”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36

gitmiştir. Geriye o dönemlerden kalan, ilme yönelen âlimlerin telif ettiği eserlerdir. Şair yaşadığı dönemin milli hafızasında kuvvetli bir şekilde yer alan “fani mal ve mülk” gerçeğini ilme teşvik bağlamında kullanmaktadır.

وَمَا يُغْنِيكَ تَشْيِيدُ الْمَبَانِي إِذَا بِالْجَهْلِ نَفْسَكَ قَدْ هَدَمْتَا

“Eğer bilgisizlikle kendini yerle bir etmişsen

yapıp diktiğin binaların da sana bir faydası yok!”¹⁹

Kuzey Afrika’dan gelerek yabancıları oldukları topraklara kısa zamanda hükmeden Endülüs Emevileri, yaşadıkları dönemin nüfuzlu krallıklarını dize getirmiş ve kendilerine önemli bir coğrafyada saha açmışlardır. Ne var ki bu saltanat bir süre sonra yıkılıp gitmiştir. İlbîrî’nin şiirlerine muhatap olan insanlardan bir kısmının ilme istidadı bulunmakta ancak geçmiş görkemli yıllara ya da zamanının servet sahibi kimselerine heves etmektedir. Şair bu kesime ikna edici olmak üzere güçlü bir üslupla hitap etmektedir:

لَنْ رَفَعَ الْغَنَى لَوَاءَ مَالٍ لِأَنْتَ لَوَاءَ عِلْمِكَ قَدْ رَفَعْتَا

وَإِنْ جَلَسَ الْغَنَى عَلَى الْحَشَايَا لِأَنْتَ عَلَى الْكَوَائِبِ قَدْ جَلَسْتَا

“Zengin mal sancağını kuşanmışsa

Sen de ilim sancağını göndere çekmişsin.

Zengin yüksek yüksek döşeklerde kurulmuşsa

Sen de yıldızlarda taht kurmuşsun.”²⁰

Anladığımız kadarıyla şair, hayat felsefesi edindiği zühdün gerekçelerini ilimle iştilgal eden ya da etme potansiyelinde olan kesimlere de aktarmak istemektedir. “Dünyevi makam mansıp fanidir; nasıl ki bunu yakın geçmişte gördük. Öyle de zenginlik ve refah da hiç özenilecek bir şey değildir. Sen kalıcı olan ilimle iştilgal et, beka ondadır.” mesajını anlamlı kılmaya çalışmaktadır.

Burada şairin ilimle iştilgale teşvik sadedinde dile getirdiği bir beyit bizleri şaşırtmıştır. Bugün itibarıyla dindarlığı ile bilinen birinden beklemeyeceğimiz istiâreli bir anlatımı dönemin ünlü bir zühd şairinden duymak hakikaten de bizim açımızdan ilginç olmuştur.

وَمَهْمَا افْتَضَّ أَبْكَارَ الْعَوَانِي فَكَمْ بَكْرٍ مِنَ الْحِكْمِ افْتَضَّضْتَا

“(O erkek)Her ne kadar alımlı bakire kızlarla ilişkiye girse de

sen de nice saklı kalmış bakir hikmetleri açığa çıkarmaktasın.”²¹

Klasik Arap edebiyatı kaynaklarına bakıldığında bu türden cinsel içeriklerin ilmi, ahlaki ve edebi metinlerde kinayeli ya da doğrudan kullanıldığı görülmektedir. Kimi zaman Arapça dilbilgisine ait bir konu ele alındığında verilen örnek cümle günümüz insanına müstehcen gelebilmektedir.²² Yine ansiklopedik *edeb* kaynaklarında müellifin beklenmedik bir

(Şubat 2015): 217-229. Bu çalışmanın kaynakçasında şehirler ve memleketler üzerine söylenmiş mersiyelere ait zengin bir bibliyografik veri bulunmaktadır.

¹⁹ İlbîrî, *Dîvân*, 28.

²⁰ İlbîrî, *Dîvân*, 28.

²¹ İlbîrî, *Dîvân*, 28.

²² Arap nahvinde “İnne ve Kardeşleri” olarak bilinen fiile benzer edatlar vardır ki bunlardan biri de لعل dir. Bu edat normalde kendisinden sonra gelen isim cümlesinde ismini nahiv ıstılahınca nasb ederken ما bitiştiğinde ise amel etmemekte ve isminin ref olarak kalmasına neden olmaktadır. Klasik nahiv kaynaklarında bu amel etmeyişe

şekilde cinsel unsurları içeren bir hikâyeye yer vermesi sıkça rastlanılan bir üsluptur.²³ Anlaşılan “müstehcenlik” ya da “ayıp” kavramları zaman, kültür ve coğrafyaya göre değişkenlik arz edebilen göreceli konulardır. Bugün yaşadığımız toplumun değer yargılarına göre ayıp kabul edilen bir söz ya da davranış, tarihin başka bir döneminde farklı bir coğrafyada normal algılanabilmektedir. Binaenaleyh İlbîrî'nin söz konusu beytine bu zaviyeden bakmak daha uygun olacaktır. İlimle iştigal eden talebenin zihninin “mal, mülk ve kadın” gibi nefsin heva ve hevesini kendine cezbeden hususlardan mümkün mertebe arındırılması esastır. Başkalarında bulunan mala mülke heves eden bir talebenin ilimle iştigal etmekteki hakiki zevki tatması elbette kolay değildir. Eğer talebe yaratılışın ille-i gâiyesi olan iman ve imana vesile olan ilimle meşgul olmaksızın gerçek lezzete ermiş olsa diğer nefsi ve süfli zevklere iltifat etmeyecektir. Kimse tarafından keşfedilmemiş nice manalar vardır ki bunların ilk defa nebean edeceği bir sineyi taşıyor olmak yahut beşeriyete istikamet verecek, ışık saçacak nüktelerin ilk keşşafı bulunmak nasıl bir mutluluktur? Şair böyle adı konulmamış bir saadetin şehevânî arzularla kıyas edilemeyecek kadar ulvi olduğunu ihtar etmekte ve ilim talebesinin nazarını ilme teksif etmeye çalışmaktadır. Dolayısıyla şairin seçmiş olduğu cinsel içerikli tasvire bu bakış açısı ile bakmak ve ifadesini onun hüsn-ü niyetine bağlamak insaf ölçülerine daha uygun olacaktır.

2. Mahmûd Verrâk

Abbâsi dönemi zühd şairlerinden olan Verrâk'ın²⁴ divanına bakıldığında şiirlerinin genel olarak anlık ilham eseri izlenimi veren kısa şiirler olduğu göze çarpmaktadır. Edebiyat olsun diye şiir söylemediği, şiirlerinde asıl amacının vaaz ve irşat olduğu gayet açıktır. Ancak onun yaklaşımının şiirinin estetik yönünü gölgede bıraktığı söylenemez. Zira edebiyat eleştirmenleri Verrâk'ın şairliğinin güçlü olduğunu ve özgün biçimler ortaya koyduğunu ifade etmişlerdir.²⁵

Zühd şairlerinin şiirlerinin genel çerçevesini çizen temalar bellidir. Dönemin ahlaki çözümleri karşısında yaşadıkları topluma karşı sorumluluk bilinci ile hareket etmişler ve edebiyatın etki gücünü ıslah ve irşat sahasında kullanmışlardır. Zenginleşen ve zenginleştikçe de dünyevileşen Müslüman topluma müptela oldukları dünya hayatının iç yüzündeki faniliği

sıklıkla örnek getirilen beyit (şahit), Abdülkays (Cerir) adında bir şairi hiciv maksatlı söylenmiştir. Ferezdak'a nispet edilen beyit şu şekildedir:

أعد نظرا يا عبد قيس لعلماء ... أضاءت لك النار الحمار المقيدا

Şiirin kaynağı ve şerhleri hakkında bk. Cemaleddin Abdullah Ahmed b. Ali el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nedâ ilâ şerhi katri'n-nedâ*, tah: Mahmûd Abdülaziz Mahmûd, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmiyye, 1971), 240.

²³ Hüseyin Günday'ın *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler* başlıklı çalışmasında bahsedilen kabilden yüzlerce örneğe rastlamak mümkündür. Bu örneklerden birkaçının burada zikredilmesi, Şair İlbîrî'nin yukarıda bahsettiğimiz ifadesindeki -bugün itibarıyla- müstehcenliğin o tarihlerde Arap insanının hayâ algısına çok da aykırı gelmediğini göstermesi açısından yerinde olabilirdi. Fakat bu örneklerle çalışmamızda yer verilmesi, çalışmamızın esas konusu ile doğrudan ilgili olmayacağını düşünerek söz konusu kaynağa burada atıfta bulunmakla yetineceğiz. Hüseyin Günday, *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*, (Bursa: Emin Yayınları, 2013).

²⁴ Verrâk'ın hayatı ve edebiyatçılığı hakkında ayrıntı için bk. Mahmûd Verrâk, *Divânü Mâhmûd Verrâk Şâiru'l-hikmeti ve'l-meo'izah*, tah: Velîd Gasâb, 1. Baskı, (Şam: Müessesetu'l-fünûn, 1988), 11-32; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edebî'l-Arabi el-asru'l-Abbâsiyyi'l-evvel*, 8. Baskı, C. II, (Kahire: Dâru'l-maârif, 1966), 399-413; Ahmed Abdunnâsir Mendû, “el-Bunâ'l-Uslûbiyye fi şî'ri Mahmûd el-Verrâk”, *Mecelltu cîl ed-dirâsâtu'l-edebîyye ve'l-fikriyye*, 47 (2018): 87-102; Adnan Arslan, “Şair Verrâk'tan Gençlere Öğütler”, *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 826-838.

²⁵ Verrâk, *Divân*, 59-60.

göstermek istemişlerdir. Bu yüzden muhatabı sarsarak derin gaflet uykusundan uyandıracak “ölüm, yaşlılık, musibetler, ayrılıklar vb.” temalar sıklıkla işlenmiştir.²⁶

Verrâk’a göre ise bunlara ek olarak ilim talebesi de ikaz edilmelidir. Zira değer yargıları inhirafa uğrayarak dünyevileşenler sadece zenginler değildir. Aynı zamanda ilim erbabı da iştiğal ettikleri ilmi maddi çıkara dönüştürmeye başlamıştır ve ilimden maksadın ne olduğu hususunda koyu bir gaflet havası hâkim olmuştur. İlmi, lüzumlu lüzumsuz her ne varsa bilgi sahibi olmak şekline anlayanlara da tavsiyesi şudur:

العلم بحر عميق لا قرار له
والناس ما بين تفریط وإفراط
فسابح هنالك أو موغل غرقا
والعارفون مشوا رفقا على الشاطئ

“İlim dipsiz bir denizdir.

İnsanlar ilim hususunda ifrat ve tefrittedir.

Onda yüzen de var, boğulan da.

Arif olanlar ise sahile yakın yürürler.”²⁷

Dipsiz bir denize teşbih edilen ilim hususunda boğulup batanlar kimlerdir? Bu denizin içine girmiş lakin sadece su yüzeyinde yüzmekle ömür geçirenler kimler olabilir. Epey bilgece söylenmiş olduğu anlaşılan bu hikmet dolu tavsiyeler, üzerinde teemmül etmeyi hak edecek kıymette görünüyor.

Verrâk’ın ilim talebesine yönelik diğer bir uyarısı ise şair İlberî’nin de dikkat çektiği gibi -ilmin amelde karşılığı olmaması ile- faydasız kalma cihetine matuftur. İlim tahsili ile meşgul olanlar insanların iştiğal ettikleri ilme teveccüh göstererek rağbet etmelerinden memnun olmaktadır. Hatta edindikleri bilgiye halkın iltifat etmediğini gören ilim talebeleri ilimde sebat edip etmeme imtihanı ile karşı karşıyadır. Belki de “Marifet iltifata tabidir.” özdeyişi, ilimle meşgul kesimlerdeki bu “iltifat” beklentisinin bir tezahürüdür. Verrâk, aşağıdaki beyitlerle ilim talebelerinin bu beklentisini hayra tevcih etmeye çalışmaktadır.

إذا أنت لم ينفعك علمك لم تجد
لغلمك مخلوقا من الناس يقبله
وإن زانك العلم الذي قد حملته
وجدت له من يجتنيه ويحمله

“Eğer senin ilmin sana fayda vermiyorsa

Senin bu ilmine hiçbir Âdemoğlunun teveccüh etmesini bekleme.

Taşdığın ilim şayet seni süslüyorsa

²⁶ Zühhd şiirleri hakkında ayrıntı için bk. Bân Hamîd Ferhân, “Şi’ru’z-zühhd: en-Neş’etu ve’t-tetavvur”, *Mecelletu kulliyeti’l-âdâb câmiatu Bağdât* 103 (2013); Metin Parıldı, *Ebu’l-Atâhiye Şiiri*, (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007); Şevki Dayf, *Târihu’l-Edebi’l-Arabi el-asru’l-Abbâsiyyi’l-evvel*, 8. Baskı, C. II, (Kahire: Dâru’l-maârif, 1966), 399-413; Atilla Yargıcı, “I. Abbasi Döneminde Zühhd Şairleri”, *Nüşa* 19 (2005 Güz), ss. 57-68.

²⁷ Verrâk, *Dîvân*, 141.

Onu edinecek ve taşıyacak çok kimseleri bulursun.”²⁸

Bu beyitlere göre ilimle meşgul olan kimseler, şayet başkalarının da uhdelerindeki ilme teveccüh etmesini istiyorlarsa -ki bu gayet doğal bir histir- bu durumda onlara düşen ilmi ile amel olmalarıdır. İlim ehli, tahsil etmiş oldukları ilmin gerektirdiği davranışları sergilediklerinde ve sözleri, fiilleri ve ahlaki ile ilmin kadr u kıymetine yaraşır bir liyakatte kemalat sahibi olduklarında, onların haline dikkatle bakan gözler elbette ki ilme ilgi duyacaklardır. Yaratılış icabı ahlaki olgunluğa zaten müncezip olan insan fıtrati, ilim talebesinin davranışlarındaki güzelliğin menbai olan ilme, ister istemez rağbet gösterecek ve şairin ifadesi ile ilmin meyvelerini kendisi de koparmak isteyecektir. Buna binaen mana-i muhalifiyle söylemek gerekirse, herhangi bir muhitte ilme isteksizlik geniş bir satha yayılmışsa bunda ilim talebelerinin de vebali olduğunu belirtmek lüzumu vardır. İlmi ile amel olmayan ya da ilmin gerektirdiği ahlaki güzelliği hayatı ile yansıtmayan kimseler ilme iştiha uyandırmaktan pek uzaktır. Henüz sahibinin halini bile süslemekten aciz kalan bir ilim ziyetten, halavetten hali kalmış resmi, kuru ve ruhsuz bir haldedir. Tadı tuzu olmayan böyle bir bilgi yığınının başkalarının tâlip olmayacağı aşikârdır.

Sonuç

Dünyayı elinin tersiyle bir kenara itip yüzünü halk içinde Hakk’a tevcih etmeyi esas alan zühd şairinin iki önemli şairi Mahmûd Verrâk ve Ebû İshâk el-İlbîrî, söz konusu ilim olduğunda acaba neler söylemişler? Dünyanın Allah’ı ve ahireti unutturan yüzlerine karşı asık suratlı olmayı tavsiye eden bu şairler dünyevi ilimlere karşı da öyle soğuk mudur? İşte böyle bir merakın mahsulü olan bu çalışmada iki şairin divanlarında ilim konulu şiirler incelenmiştir. Gördüğümüz kadarıyla Verrâk ve İlbîrî’nin ilim talebelerine yönelik tavsiyeleri İslam dininin ilme bakışını genel hatlarıyla yansıtmaya mahiyettedir. Buna göre ilim, maksud-u bizzat olamayacağı gibi dünyevi bir gaye için tahsil olunacak bir vesile de değildir. İlme ehemmiyet verileceği kuşkusuz olmakla birlikte ilimden maksat en başta irfanı tazammun eden marifetullahıdır. Dolayısıyla zühd şairinin ilme bakışı dünyanın mal ve mülküne bakışı gibidir. Zühd, varlığa küsüp onu inkâr etmek değil, onu vasıta bilip ihya etmektir. Onun gibi bilgi ve bilimi yok saymanın zühdle bir alakası yoktur. Bilakis bunları malayaniyat ve dalaletten kurtarıp ilim ve irfana marifetullah ile dönüştürmek birer esastır. Hammadde olan bilgiyi rafine edip işleyecek olan kudret de irfandır.

Kaynakça

- ‘Inân, Muhammed Abdullah. *Nihâyetu’l-Endelus ve târîhu’l-Arabi’l-muntasırîn*. (Kahire: Matbaatu lecneti’t-te’lîf ve’t-terceme ve’n-neşr, 1966)
- Acar, H. İbrahim. “Talâk” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 2010, İstanbul, 39, 496-500.
- Arslan, Adnan. “Şair Verrâk’tan Gençlere Öğütler”. *Tasavvur: Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 4/2 (Aralık 2018): 826-838.
- Askeri Ebû Hilâl, *el-Furûku’l-lugaviyye*. tah: Muhammed İbrâhîm Selîm. Kahire: Dâru’l-ilmi ve’s-sekâfe, ts.
- Atilla, Yargıcı, “I. Abbasi Döneminde Zühd Şairleri”. *Nüşa* 19 (2005 Güz): 57-68.

²⁸ Verrâk, *Dîvân*, 175.

- Carpentieri, Nicola. "Abû İshâq al-İlberî: A Literary Revisitation", *Medievalia* 19/1 (2016): 67-95.
- Coşkun, İbrahim, *İslam Düşüncesinde İnkâr Problemi*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Cûdî, Abdulhamîd. "el-Lugatu fî şî'ri'z-zuhd inde Ebî İshâk el-İlbîrî el-Endelûsî", *Mecelletu kulliyeti'l-Âdâb ve'l-lugât* 13 (2013): 91-111.
- Dayf, Şevki. *Târihu'l-edebi'l-Arabi el-asru'l-Abbâsiyyi'l-evvel*. 8. Baskı. Kahire: Dâru'l-maârif, 1966.
- Fâkihî, Cemaledîn Abdullah Ahmed b. Ali. *Mucîbu'n-nedâ ilâ şerhi katri'n-nedâ*. tah: Mahmûd Abdülaziz Mahmûd, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, 1971).
- Ferhân, Bân Hamîd, "Şî'ru'z-zühd: en-Neş'etu ve't-tetavvur". *Mecelletu kulliyeti'l-âdâb câmiatu Bağdât* 103 (2013).
- Günday, Hüseyin. *Klasik Arap Edebiyatında Mizahi Karakterler*. Bursa: Emin Yayınları, 2013.
- İlbîrî, Ebû İshâk. *Divânu Ebî İshâk el-İlbîrî*, tah: Muhammed Rıdvân ed-Dâye. Beyrût: Dâru'l-fikri'l-muâsır, 1991.
- Mendû, Ahmed Abdunnâsır. "el-Bunâ'l-Uslûbiyye fî şî'ri Mahmûd el-Verrâk". *Mecelltu cîl ed-dirâsâtu'l-edebîyye ve'l-fikriyye* 47 (2018): 87-102.
- Özdemir, Mehmet. "Mülûkü't-Tavâif" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2006, 31: 553-556.
- Palabıyık, Abdülkadir. "Hadis Literatüründe "Kitab'ül- İlim"ler". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (2001): 151-189.
- Parıldı, Metin. *Ebu'l-Atâhiye Şiiri*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 2007.
- Polat, Hüseyin. "Kur'an Âyetleri Işığında İman-İlim İlişkisi". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (Güz 2010): 181-199.
- Polater, Kadir. "Kur'an'a Göre Bilgi-İman İlişkisi ve Yakîn Kavramı". *Ekev Akademi Dergisi* 17/55 (Bahar 2013): 55-69.
- Söylemez, Mehmet Mahfuz. "Mahfuzât: Müslümanların Şehit Coğrafyası Endülüs". *Milel ve Nihal* 12/1 (Ocak-Haziran 2015): 127-146.
- Süveysi, Muhammed. "Ebû İshâk el-İlbîrî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1994, 10, 170.
- Şatşât, Alî Hüseyin. *Nihâyetu'l-vucûdi'l-Arabi fi'l-Endelus*. Kahire: Dâru Kubâ, 2001.
- Timurtaş, Abdülhadi. "Bir Şehir Mersiyesi Örneği: Ebu'l-Bekâ Er-Rundî'nin Endülüs Mersiyesi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/36 (Şubat 2015): 217-229.
- Verrâk, Mahmûd. *Divânu Mâhmûd Verrâk Şâiru'l-hikmeti ve'l-mev'izah*. tah: Velîd Gasâb, 1. Baskı, (Şam: Müessesetu'l-fünûn, 1988).
- Yar, Mustafa Fatih. *Kitâbu'l-İlim ve Hadis Kaynaklarındaki Yeri*. Yüksek Lisans tezi, Selçuk Üniversitesi, 2010.

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

e-ISSN: 2717-8935

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

**MESAJ ODAKLI TEFSİR VE KUR'ÂN KÜLTÜRÜNÜ TOPLUMA ULAŞTIRMADAKİ
ROLÜ: ALİ KÜÇÜK ÖRNEĞİ¹**

Message Oriented Tafsir and Its Role in Transferring Qur'anic Culture to Community: Ali Küçük Example

Ahmet Akbaş

Dr. Öğr. Üyesi, Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi
Temel İslam Bilimleri Bölümü Tefsir Anabilim Dalı

Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6939-5803>

E mail: ahmetakbas101@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 5 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 6 Kasım 2020

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2020

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık 2020

Cilt: 4 Sayı: 2

Atıf: Akbaş, Ahmet. "Mesaj Odaklı Tefsir ve Kur'ân Kültürünü Topluma Ulaştırmadaki Rolü: Ali Küçük Örneği". *Batman Akademi Dergisi* 4 / 2 (2020): 47-65

Article Types: Research Article

Received: 15 October 2020

Accepted: 6 November 2020

Published: 31 December 2020

Pub Date Season: July-December 2020

Volume: 4 Issue: 2

Cite as: Akbaş, Ahmet. "Message Oriented Tafsir and Its Role in Transferring Qur'anic Culture to Community: Ali Küçük Example" *Batman Academy Journal* 4 / 2 (2020): 47-65

Bu çalışma, [Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

This work is licensed under, a [Creative Commons Attribution 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

¹ Bu çalışma, 26-27 Nisan 2018 tarihlerinde Kahramanmaraş'ta düzenlenen "Uluslararası İslam ve Model İnsan Sempozyumu"nda sunduğumuz, "Model İnsan Oluşturmada Mesaj Odaklı Tefsirin Rolü: Besâiru'l-Kur'ân Örneği" başlıklı bildirinin geliştirilerek makaleye dönüştürülmüş halidir.

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde Kur'ân ayetlerini yorumlamada çok farklı yaklaşımlar gelişmiştir. İslam'ın ilk dönemlerinde, önceleri daha çok rivayetlere dayalı tefsir yöntemleri öne çıkarken daha sonra Arap diline ve akli çıkarımlara dayalı yorumlama yöntemleri gelişmiş, lügavî, fikhî, kelâmî, işârî, mezhebî, edebî, felsefî vb. tefsir yöntemleri uygulanmıştır. Yakın dönemde ise içtimaî tefsir, bilimsel tefsir, psikolojik tefsir, konulu tefsir vb. yöntemler de gündeme gelmiştir. Ancak son asırda bazı müelliflerce uygulandığı halde çok fazla üzerinde durulmamış olan bir tefsir yöntemi de "mesaj odaklı tefsir" diye tabir edebileceğimiz yöntemdir. Bu yöntem, hâlihazırda tam anlamıyla müstakil bir tefsir türü olarak gündeme getirilmemiş ve derinlemesine irdelenmemiş olsa da son asırda telif edilen bazı eserlerde kendini göstermektedir. İbn Âşûr'un et-Tahrîr ve't-Tenvîr'i, Muhammed Abduh ve Reşid Rıza'nın Tefsiru'l-Menar'ı, Seyyid Kutub'un Fî Zilâlî'l-Kur'ân'ı, Said Havva'nın el-Esâs fî't-Tefsir'i, Abdurrahman Habenneke'nin Me'âricu't-Tefekkür'ü, Mevdûdî'nin Tefhîmu'l-Kur'ân'ı ve Muhammed Esed'in Kur'ân Mesaj'ı bu eserler arasında sayılabilir. Kur'ân mesajlarının iyi anlaşılması ve topluma ulaştırılmasında çok önemli bir rolü bulunan bu yöntemin en güzel örneklerinden biri de Ali Küçük'ün Besâiru'l-Kur'ân adlı eseridir. Bu makalede, Ali Küçük'ün tefsiri bağlamında mesaj odaklı tefsirin mahiyeti, önemi ve Kur'ân kültürünü topluma iletmedeki rolü ortaya konmaya çalışılmış, söz konusu eserden örnek mahiyetinde bazı uzun alıntılar yapılarak metodun mahiyeti yansıtılmaya gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Mesaj Odaklı Tefsir, Ali Küçük, Besâiru'l-Kur'ân, Kur'ân Kültürü.

ABSTRACT

In historical process, many different approaches in interpretation of Qur'anic verses have appeared. During the early days of Islam, while Tafsîr methods came forefront mostly based on narrations before, in later periods, interpretation methods based on Arabic and rational inferences developed and Tafsîr methods of grammarly, fiqhî, kalamî, isharî, sectarian, literary, philosophical etc. were practised. On the other hand, in recent century, social, scientific, psychological, topical Tafsîr methods have been on the agenda. Thus, the Tafsîr method, which was not emphasized much till then, though practised by some exegetes, became a method named as "message-oriented Tafsîr". Although this method has not been brought to the agenda and emphasized deeply as a completely detached Tafsîr for the time being, it can be seen in some exegeses which have been compiled in recent century. The works such as at-Tahrîr ve't-Tenvîr by Ibn Âshûr; Tefsiru'l-Menar by Mohammad Abduh and Rashid Rida; Fî Zilâlî'l Qur'an by Sayyid Qutb; al-Esâs fî-t-Tefsir by Said Havva; Me'âricu't-Tefekkür by Abdurrahman Habenneke; Tefhîmu'l-Qur'an by Mevdudî and Qur'an Mesaj'ı (Qur'anic Message) by Muhammed Asad can be mentioned as some of them. One of the most beautiful examples of these works having an important role in making the message of Qur'an be understood clearly, and conveying it to community is the work of Ali Küçük named as Besâiru'l-Qur'an. In this study, within the context of Tafsîr by Ali Küçük, it was tried to reveal the character and importance of message-oriented Tafsîr, and its role in transferring the Qur'anic culture to community; and while doing this, due to the nature of the study, some long citations were made from the before mentioned work.

Keywords: Tafsîr, Message-Oriented Tafsîr, Ali Küçük, Besâiru'l-Qur'an, Qur'anic Culture.

GİRİŞ

Kur'ân, her şeyden önce bir hayat kitabıdır. İnsana yön vermek, vahyin çizgisinde bir hayat yaşamasını temin etmek, her yönüyle hayatı vahyin ışığında inşa etmek için indirilmiş bir kitaptır. Onun bu temel gönderiliş amacı, birçok ayette açık ve net bir şekilde zikredilmektedir.² Onun mesajları yerel ve tarihsel sınırlara mahkûm edilmemiş evrensel mesajlardır. Bu mesajlar, miladi 7. asırda insanlık tarihinin seyrini değiştirdiği gibi günümüzde de gelecekte de aynı güce sahiptir. Bu ebedi mesajların içerdiği tüm ilke ve prensipler, insanlığın huzur ve mutluluğunun anahtarıdır. İnsan o mesajlara sarıldığı oranda

² el-Bakara 2/2; el-En'âm 6/157; el-A'râf 7/203; Yunus 10/57; Yusuf 12/111; en-Nahl 16/89; Yâsîn 36/69-70; el-Câsiye 45/20.

insaniyetine dönmekte, fıtratına uygun bir hayat yaşama şeref ve onuruna kavuşmaktadır.³ Ancak Kur'ân'ın insanlık için vaz ettiği bu eşsiz mesajlar, insanların onları iyice anlayıp benimsemeleri ve bir hayat nizamına dönüştürmeleri oranında amacına ulaşabilmektedir.

Kırk yaşından vefatına dek Kur'ân'ın nüzul sürecini hakka'l-yakin yaşayan Peygamber Efendimiz (s.a.s.) ve bu gerçeğe şahit olan ashab-ı kiram, Kur'ân'daki her bir ayeti, âlemlerin rabbi olan Allah'tan gelen özel bir mesaj olarak görmüş, hayatlarını o mesajlara göre tanzim etmiş ve eşine az rastlanan bir örnekliliği insanlık tarihine kaydetmişlerdir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ahlâkının, Kur'ân'ın ortaya koyduğu ahlâki prensiplerle şekillendiğini, Hz. Âişe'nin (ö. 58/678) "Onun ahlâki Kur'ân idi"⁴ sözü en güzel şekilde bizlere göstermektedir. Sahabe döneminde gerçekleşen manevi ve ahlâki değişim, Kur'ân'ın mesajlarına vakıf olup benimsemeleri ve en güzel örnek olan Hz. Peygamber'i (s.a.s.) model edinmeleri ile mümkün olmuştur. Bu durum da her asırda gerçekleşebilecek bir olgudur. Zira Kur'ân, nazil olduğu süreçte gerçekleştirdiği dönüşümü, her dönemde yeniden gerçekleştirme güç ve potansiyeline sahiptir.

Nüzul döneminden bu yana Kur'ân'ın mesajlarını anlamaya ve topluma ulaştırmaya yönelik çabalar hiç durmadan devam etmiştir. Bu önemli ameliyenin öncülüğünü ise toplumların ilim ehli insanları yürütmüş, kendi dönemlerindeki ilmî teamüllere göre hareket ederek birçok eser ortaya koymuşlardır.⁵ Önceleri daha çok rivayet merkezli tefsir yaklaşımları uygulanırken daha sonra dirayet yöntemi denen ve daha çok yorumlamaya ve akli çıkarımlarda bulunmaya dayalı yaklaşımlar da gelişmiştir. Farklı yaklaşımlara mebni şekilde Kur'ân'ı yorumlama gayretlerinin ürünlerinden müteşekkil olan tefsir külliyyatı içerisinde ayetlerin mesajları üzerinde çok fazla durulmadığı birçok tefsir ortaya çıkmıştır. Bu eserler, telif edildikleri dönemlerde cari olan tefsir yaklaşımlarını ve yazarlarının ilmî birikimlerini günümüze ulaştırmaları ve modern araştırmalar için de kaynaklık teşkil etmeleri yönüyle elbette büyük bir öneme sahiptirler. Ancak bu eserler, Kur'ân'ın mesajlarını açık ve anlaşılabilir bir şekilde günümüz insanına ulaştırma konusunda yeterli değildirler. Bu nedenledir ki asrımızda telif edilen bazı tefsirlerin bu ihtiyaç dikkate alınarak mesaj merkezli bir anlayışla yazılmaya çalışıldığı görülmektedir.

Kur'ân'ın hidayet rehberi olma yönünü özellikle öne çıkaran ve bunu en önemli mesele olarak benimseyen modern müfessirlerden bazıları, onun bu yönünü vurgulamada o derece ileri gitmişlerdir ki geçmişte Kur'ân'ın mesajlarına odaklanmayan ve tefsirlerini rivayetlerle, dile ve gramere dair açıklamalarla, fıkhi veya mezhebî yorumlarla dolduranları ağır ifadelerle tenkit etmişlerdir. Geçmiş müfessirlere yönelik bu tür ağır eleştirileri yapanların başında da Mısırlı ilim adamı Muhammed Abduh (ö. 1905) ve onun yolunu takip eden öğrencileri gelmektedir. Onun ve talebelerinin tesirleriyle ortaya çıkıp gelişen "içtimâî tefsir" metoduyla Kur'ân'ın, toplumun hidayetine ve ıslahına yönelik mesajları ortaya çıkarılmaya gayret edilmiştir. Kur'ân'ın, insanların maddi veya manevi dert ve ıstıraplarına çare olacak

³ Gıyasettin Arslan, "İmam Muhammed b. İdris eş-Şafii'de Gai Yorum Metodu", *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kısacasında İmam Şafii*, ed. M. Mahfuz Söylemez (Ankara: Araştırma Yayınları, 2014), 187; Abdurrahman Ensari, *el-Mürşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz* (İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016), 27.

⁴ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâki (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), "Müsafirîn", 139.

⁵ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007), 289.

mesajlarını açığa çıkarmayı önceleyen bu metot, birçok müspet yönü olduğu halde yine de içinde barındırdığı bazı eksiklik ve kusurları nedeniyle yer yer tenkitlere maruz kalmıştır.⁶

İçtimai tefsir metodu, takip ettiği çizgi itibariyle elbette ki Kur'ân'ın fert ve topluma yönelik mesajlarına ehemmiyet veren bir vasfa sahiptir. Bu metot Kur'ân'ın, fert ve toplumları dünya ve ukbâ mutluluğuna ulaştırma gayesini önemsemiş, ayetlerin içerdiği mesajların tespit ve tahlilini esas almıştır. 19. yüzyılda özellikle Muhammed Abduh, Reşid Rıza (ö. 1935), Ahmed Mustafa el-Merâğî (ö. 1952) vb. âlimlerin tesiriyle başlayan bu metot, daha sonra İslam âlemindeki birçok müfessiri etkilemiş, Kur'ân'a yönelik yaklaşımlarda değişim ve dönüşümler olmuştur.⁷

Abduh ve talebelerinin Kur'ân'ın hidayet yönünü önceleyen, Müslüman fert ve toplumu ıslah amacı güttüğü için de içtimaî tefsir olarak tesmiye edilen yaklaşımları, bizim "mesaj odaklı tefsir" olarak ifade ettiğimiz yöntemle yakın vasıflara sahiptir. Günümüzde tefsir ilmi alanındaki çalışmalarda yeni bir metot olarak dile getirilmemiş ve derinlikli bir şekilde incelenmemiş olan "mesaj odaklı tefsir" yöntemi, son yıllarda ortaya konan birçok tefsirde az da olsa görülmeye başlayan ve hususi olarak incelenmeyi hak eden bir yöntemdir. Mısırlı fikir ve aksiyon adamı Şehid Seyyid Kutub'un (ö. 1966) *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Tunuslu büyük fıkıhçı ve müfessir Muhammed et-Tâhir İbn Âşûr'un (ö. 1973) *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Pakistanlı âlim Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî'nin (ö. 1979) *Tefhîmu'l-Kur'ân* ve Suriyeli âlim Abdurrahman Hasan Habenneke el-Meydânî'nin (ö. 2004) *Me'âricu't-Tefekkür* adlı tefsirleri, yer yer ayetlerin mesajları üzerinde durulan eserlerden bazılarıdır. Şimdi "mesaj odaklı tefsir" metodunun mahiyeti üzerinde durmamız yerinde olacaktır.

1. Mesaj Odaklı Tefsir Metodu

Nüzul sürecinin başından itibaren Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve sahabenin, ayetlerin mesajlarına aşına olduklarını gösteren pek çok örnek mevcuttur. Nitekim onlar, ayetlerin mesajlarının daha iyi idrak edilmesi için çaba göstermişlerdir. Bu durum onların davranışlarına ve bazı ayetleri açıklarken sarf ettikleri sözlere yansımıştır. Örneğin Bakara Sûresi'ndeki "*Kitap ehlinin çoğu, hakikat kendilerine geldikten sonra bile, kıskançlıklarından ötürü sizi, imanınızdan sonra küfre döndürmeyi arzu ederler. Siz, Allah onlar hakkındaki emrini gerçekleştirinceye kadar affi seçin, hoşgörün. Şüphesiz Allah'ın gücü her şeye yeter*"⁸ ayetiyle Âl-i İmran Sûresi'ndeki "*And olsun ki mallarınız ve canlarınız hususunda imtihan edileceksiniz. Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden ve Allah'a şirk koşanlardan üzücü sözler işiteceksiniz. Şayet sabreder ve Allah'a karşı gelmekten sakınırsanız bilin ki bunlar azmi gerektiren işlerdendir*"⁹ ayetinde Ehl-i kitap mensuplarının ve şirk ehlinin, kendilerine karşı ağır ve kırıcı konuşmaları, incitici söz ve davranışlarda bulunmaları karşısında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) ve ashabına, sabırlı ve metanetli olmaları tavsiye edilmiştir. Medine döneminin ilk yıllarında Müslümanların,

⁶ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 311-313; İsmail Çalışkan, "Elmalılı Hamdi Yazır Muhammed Abduh'a Neden Kızdı?", *Bir Kur'ân Müfekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır*, ed. Yüksel Salman (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 557-562.

⁷ Çalışkan, "Elmalılı Hamdi Yazır Muhammed Abduh'a Neden Kızdı?", 555-557.

⁸ el-Bakara 2/109.

⁹ Âl-i İmran 3/186.

zorlarına gitse bile birçok üzücü ve kırıcı olayı alttan almaları ve sineye çekmelerine dair rivayetler,¹⁰ onların bu ayetlerin mesajlarını kavrayıp uyguladıklarına işaret etmektedir.¹¹

İbn Abbas'ın Bakara Sûresi 266. ayette¹² geçen, bağı bahçesi yanıp küle dönen yaşlı adam örneğini, insanların bu dünyadaki eylemlerinin durumuna yönelik bir temsil olarak yorumladığına,¹³ Nasr Sûresi'ndeki ifadeleri ise Hz. Peygamber (s.a.s.)'in ecelinin yaklaşmasına yönelik işaret olarak gördüğüne dair rivayetler de onun, ayetlerin sadece zahiriyle yetinmeyip mesajlarına dikkat ettiğini göstermektedir.¹⁴

Burada Abese Sûresi 31. ayette geçen "أَبَا" kelimesine dair Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), Hz. Ömer'den (ö. 23/644) aktardığı sözlere dair değerlendirmesine işaret etmek gerekmektedir. Hz. Ömer, Abese Sûresi'ndeki "Hiç şüphesiz biz yağmur yağdırdık. Sonra toprağı çatlattık da orada ekinler, üzüm bağları, sebzeler, zeytin ve hurma ağaçları, iri ve sık ağaçlı bahçeler, meyveler ve çayırar (ebb) yetiştirdik. (Bütün bunlar) sizi ve hayvanlarınızı yararlandırmak içindir"¹⁵ ayetini okumuş ve "Hepsini anladık ama 'ebb'den kasıt ne ki acaba?" diye sormuş, sonra da kendi kendine hitaben şöyle demiştir: "Allah'a yemin olsun ki bunun üzerinde düşünmek tekellüftür (iş zora sürmektir); Ey Ömer! Ebb'in ne olduğunu bilmesen ne olacak!"¹⁶

Hz. Ömer'in "ebb" kelimesi hakkındaki bu ifadelerinin yanlış anlaşılma ihtimali olduğunu vurgulamak isteyen Zemahşerî, onun buradaki tavrının, Kur'ân'da geçen bazı kelimelerin anlamlarını araştırmaya karşı olduğu şekilde yorumlanmaması gerektiğine dikkat çekmektedir. Zemahşerî, ayetlerin akışından ve bağlamdan, "ebb" kelimesiyle toprakta yetişen bir bitkiye işaret edildiğinin zaten anlaşıldığını, buradaki ayetlerde insana bahşedilen nimetlerin hatırlatıldığını, o nimetleri lütfeden Allah'a şükür ve emirlerine imtisal etmenin gerekliliğinin vurgulandığı şeklindeki mesajın kendiliğinden anlaşıldığını ve önemli olanın da bu mesaj olduğunu ifade etmektedir.¹⁷ Bu da Hz. Ömer'in ayetin mesajına odaklandığı ve sadece bir kelimenin detayları konusunda tekellüfü terk ettiğini göstermektedir.

İlk müstakil tefsirlerin ortaya çıkmaya başladığı hicri ikinci asırdan itibaren Kur'ân'ın mesajlarından ziyade ayetlerin literal anlamlarına odaklanan çabalar öne çıkmıştır. Sonraki asırlarda ise farklı yaklaşım ve yöntemlerle yazılan birçok tefsir ortaya çıkmış, Kur'ân tefsirine duyulan ihtiyaç da hiçbir devirde sona ermemiştir.¹⁸ Daha sonra çeşitli etkenlerle yeni birçok ihtiyacın ortaya çıkması ve kültürel alandaki değişimler, yeni ortaya çıkan durumlara cevap verecek tarzda Kur'ân'ın yeni bir yöntemle tefsir edilmesini zaruri kılmıştır. Zira Kur'ân bir

¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, nşr. Muhammed Zühêyr b. Nasr (by.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001), "Tefsîr", 67.

¹¹ Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân fî Te'vili Âyi'l-Kur'ân* (by.: Müessesetü'r-Risâle, 2000), 2/498-504, 7/454-457.

¹² "Sizden biriniz arzu eder mi ki, hurma ve üzüm ağaçlarıyla dolu, arasından sular akan ve kendisi için orada her çeşit meyveden (bir miktar) bulunan bir bahçesi olsun da, bakıma muhtaç çocukları varken kendisine ihtiyarlık gelip çatsın, bahçeye de içinde ateş bulunan bir kasırga isabet ederek yakıp kül etsin! İşte düşünüp anlayasınız diye Allah size ayetleri açıklar." *el-Bakara* 2/266.

¹³ Buhârî, "Tefsîr", 42.

¹⁴ Buhârî, "Tefsîr", 359, 360.

¹⁵ Abese 80/25-32.

¹⁶ Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1407 h.), 4/705

¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/705.

¹⁸ Mehmet Emin Maşalı, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum* (Ankara: Otto Yayınları, 2016), 26-27, 148.

umman olup onu keşfetmek adına bu zamana dek söylenenler, belki de ileride söylenecek olanların yanında az bile kalacaktır.¹⁹

Kur'ân'ın içerdiği mesajların en sarıh biçimde açığa çıkarılmasına dair takdire şayan çabalardan biri de son yıllarda gelişmeye başlayan "mesaj odaklı tefsir" yöntemidir. Ancak tefsir alanındaki eserlerde şu ana dek böyle bir isimlendirme kullanılmamakla beraber bu araştırmamızda üzerinde duracağımız *Besâiru'l-Kur'ân* adlı tefsir başta olmak üzere asrımızda yazılmış olan birçok tefsirde yer yer göze çarpan bu yöntem, bizi bu şekildeki yeni bir isimlendirmeye götürmüştür.²⁰ Tefsir külliyyatımızda, daha çok son iki asırdaki tefsirlerde öne çıkmış olan içtimaî tefsir, hidayet veya ıslah ekolü, makâsîdî veya gâî tefsir gibi yaklaşımlar, bizim "mesaj odaklı tefsir" olarak tabir ettiğimiz yöntemle yakın yaklaşım tarzları olmakla birlikte tam anlamıyla aynı yöntemler olduğunu söylenemez.²¹ Zira mesaj odaklı tefsir yöntemiyle Kur'ân'a yaklaşan müfessir, üzerinde durduğu ayetlerin günümüz insanı için ne gibi mesajlar içerdiği, fert veya toplumda ne gibi değişimler gerçekleştirmeye çalıştığı, ayetlerin sadece ne söylediği değil söylediklerinden hareketle hangi mesajları vermeye çalıştığı üzerinde durmakta, lügavi, fihri, kelâmî vb. tartışmalara girmeden, ihtilaflı konulara dalmadan, gayet sade ve anlaşılır bir üslupla Kur'ân'ın mesajlarını dile getirmeye gayret etmektedir. Mesaj odaklı tefsir yönteminde, önceki tefsirlerdeki bilgilerden istifade edilerek ayetlerdeki lafzi manaların Arapçaya uygun bir şekilde tespiti akabinde, o ayetlerin içerdiği mesajlar ortaya çıkarılmaya, onlar aracılığıyla fert ve toplumda inşa edilmeye çalışılan düşünsel tavır veya Kur'ân eksenli dünya görüşü, Kur'ân merkezli bakış açısı sunulmaya gayret edilir. Nitekim Kur'ân, muhatabı olan müminleri eğitmek, onların zihin ve kalplerinde, vahiy merkezli düşünme ve hissetme istidadını geliştirmek gibi temel bazı amaçlara sahiptir. Fert ve toplumda inşa edilmeye çalışılan bu duruş ve tavır, en güzel ifadesiyle "Kur'ân ahlâkî"dır. Ayetlerde zikredilen, "karanlıklardan aydınlığa çıkarmak",²² "hayat veren mesajlara çağırarak",²³ "en doğru, en ideal olana iletmek",²⁴ "dosdoğru yola ulaştırmak",²⁵ "selamet yollarına ve esenliğe kavuşturmak"²⁶ gibi ifadeler de Kur'ân'ın bu amacına işaret etmektedir. Ayetler hakkındaki bazı ilmî ve akademik tafsilatı bir tarafa bırakarak, onlardan çıkarılması gereken derslere ve ibretlere odaklanan, fert ve toplumda Kur'ân ahlâkını tesis etmeyi, vahiy eksenli düşünüp hareket eden bireyler yetiştirmeyi merkeze alan mesaj odaklı tefsir yöntemi, Kur'ân'ın külli amaçlarını tespit etmeyi ve tefsirde bu külli amaçları merkeze almayı önceleyen makâsîdî veya gâî tefsirden farklılık arz etmektedir.²⁷ Mesaj odaklı tefsir, her seviyeden Kur'ân muhataplarına ağır gelebilecek soyut ilmî mevzulardan ari, doğrudan ayetlerden istinbat edilen derslere ve ibretlere odaklanan, özellikle güncel hayattan canlı

¹⁹ Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 319.

²⁰ Tespit edebildiğimiz kadarıyla "mesaj odaklı tefsir" tabiri, ilk defa bizim tarafımızdan dile getirilmiş ve özel olarak üzerinde durulmuş bir tabirdir.

²¹ Bu yaklaşımlar hakkında geniş bilgi için bakınız: M. Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976), 2/401; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 311; Maşalı, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum*, 13, 105.

²² İbrahim 14/1; el-Hadid 57/9; et-Talak 65/11.

²³ el-Enfâl 8/24.

²⁴ el-İsrâ 17/9.

²⁵ el-Mâide 5/16; el-En'âm 6/39; el-Hac 22/54; el-Müminûn 23/73; eş-Şûrâ 42/52.

²⁶ el-Mâide 5/16; Yunus 10/25.

²⁷ Ali Muhammed Esad, "İslam Geleneğinde Makâsîd Düşüncesi ve Makâsîd Merkezli Tefsir", *Makâsîdî Tefsir*, ed. Mustafa Çağrıncı (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 199-201; Mehmet Emin Maşalı, "Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makâsîd Merkezli Yaklaşım", *Makâsîdî Tefsir*, ed. Mustafa Çağrıncı (İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018), 261-262.

örnekler üzerine kurulu bir yapıya sahiptir. Bu tefsirlerde ayetlerdeki cümleler ve kelimeler hakkında detaylı lügavî bilgiler vermekten, tarihsel, kelâmî veya felsefî mevzulara dalmaktan, tartışmalı fıkhi konuları irdelemekten uzak durulur.

En çok tilavet edilen kitap olmasına rağmen mesajları en az idrak edilen kitabın Kur'ân olduğu söylenebilir.²⁸ Müslüman toplumlar onu daha çok ibadet niyetiyle okumakta, Allah'ın son kelâmını orijinal metninden okumaya önem vermekte, ancak mesajlarını anlama konusunda aynı hassasiyeti göstermemektedirler. Müslümanların onun hayata dair mesajlarından haberdar olma oranları yok denecek kadar azdır. Hâlbuki Kur'ân, Müslüman toplumların en mukaddes dayanağı olup her zaman için saygı duyulan bir kitap olma hüviyetini devam ettirmektedir.²⁹ Fakat onun mesajları, ancak açık ve anlaşılabilir bir şekilde insanlara takdim edildiğinde gerçek tesirini gösterebilir ve istenen değişimleri gerçekleştirebilir. O, anlaşılmasını ve kendisinden öğüt alınmasını isteyen bir kitaptır.³⁰ Onun hedeflenen değişim ve dönüşümleri gerçekleştirmesi, mesajlarının müminlerce iyi anlaşılmasına, benimsenmesine ve hayata yansıtılmasına bağlıdır. Mümin toplum, ilhamını ondan aldığı oranda Kur'ân ahlâkıyla yoğrulma imkânını elde edecektir.³¹ İşte mesaj odaklı tefsir yöntemi de bu amaçlarla bazı ilim adamlarında tercih edilen bir yöntemdir.

Müslüman toplumun Kur'ân mesajlarını bilme konusundaki noksanlığını fark eden bazı ilim adamları, bu noksanlığı gidermeye ve onun mesajlarını günümüz insanının rahatça anlayacağı bir üslup ile ortaya koymaya çalışmış ve bu mihverde tefsirler telif etmeye başlamışlardır. Tefsir alanındaki bu yeni yaklaşımın izlerine, Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Merâğî, İbn Âşûr, Seyyid Kutub, Mevdûdî, Said Havva, Habenneke ve Sâbûnî gibi ilim adamlarının yorumlarında ve son zamanlarda telif edilen birçok tefsirde rastlamak mümkündür. Özellikle bu yönüyle öne çıkan ve baştan sona mesaj odaklı tefsir anlayışıyla yazılmış olması yönüyle diğerlerinden ayrılan bir eser de Konyalı Ali Küçük'ün "*Besâiru'l-Kur'ân*" adlı tefsiridir.

2. Ali Küçük ve Besâiru'l-Kur'ân Tefsiri³²

Ali Küçük, 1953 yılında Konya'nın Çumra İlçesi'nin Apa Köyü'nde doğmuştur. İmam-Hatip Lisesi'ni 1972 yılında tamamlamış, Çumra Merkez Kur'ân Kursu'nda 3 yıl görev yapmıştır. Daha sonra Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Bölümü ve İlahiyat Fakültesi eğitimini tamamlamıştır. 6 yıl Avrupa'da din görevlisi olarak çalışmış, akabinde Konya'ya dönerek pek çok sivil kuruluş çatısı altında çalışmalar gerçekleştirmiştir. Ribat, İlk Adım ve Vahdet gibi dergi ve gazetelerde yazıları yayınlanmış olan Ali Küçük, Arapça, Almanca ve

²⁸ Maşallah Turan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Hidayet Mesajı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016), 21-22.

²⁹ Mustafa Tekin, "Kur'ân'ın "Hayat"laşmasında Özel Gün ve Gecelerin İmkânı", *Diyanet İlmî Dergi Kur'ân Özel Sayısı*, (2012), 781.

³⁰ en-Nisa 4/82; es-Sâd 38/29; Muhammed 47/24; el-Kamer 54/17, 22, 32, 40.

³¹ Yusuf el-Karadâvî, *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*, çev. M. Nurullah Aktaş (İstanbul: Nida Yayınları, 2015), 203-218; Fethi Ahmet Polat, "Evrensel Mesajlara Taşıyıcılık Yapan Tarihsel Bir Form Olarak Kur'ân Dili", *Marife Dergisi*, 9/1 (2009), 52-53.

³² Besâiru'l-Kur'ân'ın dayandığı temel prensipleri tahlil ettiğimiz bir çalışmamız için bakınız: Ahmet Akbaş, "21. Yüzyılda Yazılan Türkçe Tefsirlerden Ali Küçük'ün Besâiru'l-Kur'ân'ının Dayandığı Temel Prensiplerin Tahlili", *Din Bilimleri Klasik Sorunlar-Güncel Tartışmalar*, ed. M. Fatih Kılıç vd. (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Yayınları, 2018), 79-90.

Fransızca dillerini öğrenmiştir. Kendisine 2017 yılı Şubat ayında kanser teşhisi konmuş, 5 Kasım 2017 tarihinde Konya’da vefat etmiştir.³³

Lise yıllarından başlayarak Arapça ve Türkçe kaynaklardan ayet ve hadisleri anlama gayreti göstermiş olan Ali Küçük, her şeyden önce Kur’ân’ı bir kulluk kitabı ve hayat rehberi olarak görmüş, ona bu bakış açısıyla yaklaşmaya çaba sarf etmiştir. İlahiyat Fakültesi’nde aldığı eğitimle akademik derinliğini arttıran Ali Küçük, önceleri bir tefsir yazma niyetinde olmamış, sadece Arapça ve Türkçe kaynaklardan istifade ederek anlamaya çalıştığı ayetleri, önce kendi yaşamaya, sonra da çevresindeki Müslümanlara ulaştırmaya gayret etmiştir. Çevresindeki herkesi daima Kur’ân ve hadis okumaya ve anlamaya teşvik etmiştir.³⁴

Her zaman Kur’ân’ın mesajlarını insanlara ulaştırma aşkıyla hareket eden Ali Küçük, birçok ders halkası oluşturmuş, bunlara devam edenlerin yoğun talepleri üzerine, yapmış olduğu tefsir derslerinin ses kaydını tutmuştur. Kasetlere kaydedilen tefsir dersleri, Türkiye çapında birçok Müslümanın istifadesine sunulmuş, radyo kanallarında yayınlanmıştır. Sohbet tarzındaki tefsir dersleri birçok insanı etkilemiş, onun arzuladığı şekilde Kur’ân mesajlarının topluma ulaştırılması ve insanların hayatında Kur’ân merkezli bazı değişimlerin gerçekleşmesi yolunda birçok güzel neticeye vesile olmuştur. Daha sonra çevresindeki birçok kişinin, bu sohbetlerin bir tefsir kitabına dönüştürülmesi ve okuyarak istifade etmeyi arzu edenlere de ulaştırılması yönündeki yoğun teklifleri üzerine Ali Küçük, “*Besâiru’l-Kur’ân*” tefsirini telif etme işine başlamıştır. Olgunlaşmış en son şeklinin ses kayıtları yapılan tefsir sohbetleri, bilgisayar ortamında yazıya geçirilmiş, basit bazı düzeltmeler akabinde 17 ciltten oluşan bir tefsir takımı olarak yayımlanmıştır.³⁵

Ali Küçük’ün, *Besâiru’l-Kur’ân* tefsirini yayınlamasına neden olan esas etkenler, insanlığın yegâne kurtuluşunun vahiyle olacağına dair kesin inancı, Konya’da ve diğer birçok şehirde yaptığı derslerde Müslüman toplumun vahyin mesajından uzaklaşmış olduğunu tespit etmesi ve kendilerine vahyin mesajını ulaştırdığı birçok kişinin, “Kur’ân’ı ve Kur’ân hakkında yazılmış eserleri anlayamıyoruz” şeklindeki serzenişlerini çokça duymasıdır. Tüm bu gözlem ve tecrübelerin ürünü olarak, farklı bilgi ve kültür seviyelerinden her insanın kolayca anlayabileceği bir tefsir ortaya koymuştur. En’âm Sûresi’ndeki “*Rabbimizden size gerçekleri gösteren deliller (besâir) geldi. Artık kim gözünü açar hakkı idrak ederse kendi yararına, kim de körlük ederse kendi zararınadır. Ben başınızda bekçi değilim*”³⁶ ayeti, tefsir sohbetlerinde de hep öne çıkardığı temel hedeflere işaret ettiğinden, telif ettiği eserin adı için de ilham kaynağı olmuş ve eserine “*Besâiru’l-Kur’ân*” adını vermiştir.³⁷

İlk baskısı 2003, beşincisi ise 2016 yılında Konya’da Adım Matbaacılık ve Ofset tarafından yapılan, 2019’da ise gözden geçirilip yeniden düzenlenen ve 12 cilt olarak Beka Yayınları tarafından okurların istifadesine sunulan *Besâiru’l-Kur’ân* tefsirinin jenerik sayfasında Ali Küçük’ün kullanmış olduğu şu ifade, onun bu eserden maddi bir çıkar beklenmediğini açıkça göstermektedir: “*Neşrettiğimiz tüm yayınlarımızı kapsamak üzere bu*

³³ <http://www.alikucukhoca.com/hakkında> (Erişim 26.03.2018); <http://www.dinihaberler.com/diyanet-haber/tefsiri-ile-gonulleri-oksayan-ali-kucuk-hoca-vefat-etti-h127146.html> (Erişim 26.03.2018); <http://www.yenimeram.com.tr/ali-kucuk-hoca-vefat-etti-270462.html> (Erişim 26.03.2018)

³⁴ Ali Küçük, *Besâiru’l-Kur’ân* (Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016), 3-4.

³⁵ Küçük, *Besâiru’l-Kur’ân*, 3-4.

³⁶ el-En’âm 6/104.

³⁷ <http://www.alikucukhoca.com/hakkında> (Erişim 26.03.2018).

eserimizin de hiçbir yayın hakkı mahfuz değildir. Dileyen kişi ve kuruluşlar, ücretsiz dağıtmak şartıyla, tamamen veya kısmen bastırıp çoğaltabilirler.”³⁸

Ali Küçük'ün, *Besâiru'l-Kur'ân* tefsirinin oluşum hikâyesine ve tanıtıcı bazı bilgilere yer verdiği önsözdeki ifadelerden bazı kesitleri burada zikretmemiz, onu ve eseri daha iyi tanımamıza yardımcı olacaktır:

“İmam-Hatip yıllarında direkt ve endirekt Kur'ân'ı anlatan Arapça ve Türkçe kitaplara yöneldim. Kulluk kitabımızı ve onun pratiği olan Resûlullah efendimizin sünnetini tanımadan Allah'ın istediği kulluğu yaşayabilmemin imkânsızlığına olan kesin inancım, beni yoğun bir şekilde vahye yönlendirdi. Kur'ân'la alâkalı bir altyapımın oluşması için önce çeşitli meallerden sayısını şu anda hatırlayamayacağım kadar hatim indirdim. Her hatmimde Besâir olan kitabımız bana derin ufuklar ve bakış açıları kazandırdı. Bu arada Kur'ân'la beraber başta Kütüb-i Sitte olmak üzere hadis kitaplarını okudum. Sünnetin, Kur'ân'ın ikinci derecede müfessiri ve beyân edicisi olduğuna inancım, beni yoğun bir şekilde sünnetle meşguliyete yönlendirdi. Sünnetle beraberliğim Kur'ân'ı daha güzel anlamama yardımcı oldu. Daha sonra Arapça Türkçe bugüne kadar yazılmış tefsir kitaplarını okumaya çalıştım. Bende, kitabımızla alâkalı bir alt yapının böylece oluştuğunu hissederek etmez, hemen çevremden gruplar kurup anlatmaya başladım. Öğrendiğim bölümleri ders gruplarıma anlatmaya başladıktan sonra kitabımıza vukûfiyetim daha da derinleşmeye başladı. Anlatarak daha güzel öğrenme imkânına ulaşmayı bizzat tecrübe ettim. Bunun için her yıl anlattığım grupları artırdım. Kitabımızı bölümlere ayırarak 40-45 civarındaki gruplarıma anlatmayı yoğunlaştırdım. Bu arada ders gruplarından bazı arkadaşlar bu dersleri kasetlere alarak daha geniş kitlelere ulaştırmayı denediler. İlk planda 40 kadar kaset piyasaya yayıldı. Dinleyenlerden memnuniyet beyanları gelmeye başlayınca, bir 40 kaset daha yapıldı. Daha sonra baştan sona Bakara Sûresi çıktı. Bu kasetler pek çok Müslüman'ın evine girdi, birçok radyo bu kasetleri yayınladı. Allah'ın yardımıyla pek çok Müslüman Kur'ân ve sünnete yöneldi. Okuyanlar, araştırmaya yönelenler çoğaldı.”

“Daha sonra pek çok Müslüman'dan bu derslerin kitap haline getirilmesi ve bilhassa ders yapan Müslümanların istifadesine sunulması konusunda yoğun talepler geldi. Hatta bizzat ya da telefonla bana ulaşan birçok kardeşimiz çevrelerine Kur'ân anlatmaya başladıklarını, bu kasetleri yazıya aktararak istifade etmek için uğraştıklarını, kasetlere alınan bu sohbetlerin yazıya dökülmesinin kendileri için çok yardımcı olacağını söylediler. Bunu ciddi ciddi düşündüm. Zaman zaman vahiy öğrenip onunla kendilerini diriltip, etraflarının dirilişini de kendilerine dert edinmiş samimi Müslümanlara teşvik olsun diye çalışma notlarımdan fotokopiler gönderdim. Ama çok uzaktaki Müslümanların bu bilgilerin kitap haline dönüşmesi talebi ısrarla devam etti. Oturup bir kenarda donuk bir kitap yazmayı sevmeyişim için kitabın bu derslerden oluşmasını uygun gördüm. Çünkü erkeğiyle-kadınıyla, genciyle-yaşlısıyla, talebesiyle-esnafıyla her sınıf insanın arasında, onların hayatlarına indirgeyerek, örnekleyerek oluşacak bir kitabın daha güncel, daha canlı ve kalıcı olabileceğini düşündüm.”³⁹

Bu sözleri akabinde Ali Küçük, gelen talepleri haklı bularak sohbet tarzında yapmış olduğu tefsir derslerini sürekli cebinde taşıdığı kasetlere kaydettiğini, daha sonra bir grup

³⁸ Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, jenerik sayfası.

³⁹ Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 3-4.

gönüllü öğrencinin bu kayıtları yazıya aktardığını, bazı ufak tashihlerin ardından kitaba dönüştürüldüğünü ifade etmekte ve “Sadece bir tek Müslüman’ın bile bu çalışmam vesilesiyle hidayete ulaşması, benim için dünya ve içindekilerin tamamına sahip olmaktan daha büyük mutluluk sebebi olacaktır” demektedir.⁴⁰ Devamında ise onun bakış açısını yansıtan şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Bizden önce bu kitabı anlamaya çalışmış, anladıklarını bizimle paylaşarak bizim dirilişimize sebep olmuş selefimizden Allah razı olsun. Bizler sadece onların kitaplarını okuyarak kitabımızı öğrenmeye, öğrendiklerimizle kendimizin ve çevremizin dirilişine vesile olmaya çalıştık. Her Müslüman’ın görevi budur. Her Müslüman vahyi okumak, öğrenmek, kendinin ve ulaşabildiği çevresinin dirilişine vesile olmakla mükelleftir. Ben sadece kitabımızla alâkalı söz söyleme yetkisine sahip olan selefimizin yazdığı kitaplar aracılığıyla, kitabımızın bana söylediklerini sesli düşünerek çevremdekilerle paylaşmaya çalıştım. Pek tabiidir ki bunlar benim kitabımın bana söyledikleridir. Bunlar benim kitabımdan anladıklarımdır. İnşallah sizler de okuyun, sizler de başvurun kitabınıza; sizin kitabınız da size benim anladıklarımdan çok daha mükemmel anlayışlar kazandıracaktır. Değilse yirmi yıldır Kur’ân anlatmaya çalıştığım hiçbir Müslüman’ı kendi anlayışına çağırmadım. Hiç kimseye, benim gibi düşünün, benim gibi anlayın, benim gibi yaşayın, beni örnek alın, beni takip edin, demedim. Ömrüm boyunca Allah’ın kullarını vahye çağırdım. Ben bu kitabı ve bu kitabın pratiği olan Resûlullah Efendimizin sünnetini okuyup öğrenmeye çalışıyorum. Gelin siz de mutlak doğru olan Allah kitabına ve yasal örneğimiz olan peygambere yönelin. Bizi ve bizim gibileri örnek alırsanız, bizde çakılır kalırsınız. Ancak bizim kadar Müslüman olabilir, bizi bir adım öteye geçemezsiniz, dedim.”⁴¹

Ali Küçük, ortaya çıkarmış olduğu tefsirin eksik ve kusurlardan hâli olmadığını belirtmekte, tespit edilen hataların kardeşlik hukuku çerçevesinde kendisine iletilmesini istemekte, eserin daha çok Arapça bilmeyen ve ilim ehli olmayan orta seviyedeki kimselere hitap ettiğini, derin ilmî tartışmalara ve ince lügavi meselelere girmediğini, daha çok “Rabbim burada bana ne dedi, Rabbim bu ayetinde benden ne istedi, ben bu bölümü nasıl anlayacağım, bununla hayatımı nasıl düzenleyeceğim” gibi endişelerle ayetlere odaklandığını ve sosyal hayattan birçok güncel örneğe yer verdiğini ifade etmektedir. Ayrıca yazı üslubu ile konuşma üslubu arasındaki farka dikkat çekmekte, çetrefilli ağır bir dil kullanmaktan kaçınıp herkesin rahatlıkla okuyup anlayabileceği bir dil kullandığını vurgulamakta, konuşma üslubundan kaynaklı olarak kitaptaki bazı ifadelerin okura garip gelebileceğini ve bu hususta kendisini hoş görüp affetmelerini rica etmektedir.⁴² Önsözün sonunda ise şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Yine elinizdeki bu kitap, takriben yirmi yıl içinde sadece bir grup içinde değil, yüzlerce grup içinde yapılan sohbetlerden oluştuğu için tekrarlar olabilecektir. Bir gruba anlattığım bir örneği, bir başka gruba tekrar anlatma gereği duymuşumdur. Bir grupla tanımaya çalıştığımız bir ayetin yorumuyla ilgili söylediklerimi bir başka grupla tanımaya çalıştığımız benzer başka bir ayetin yorumunda da söylemişimdir. Üstelik bu sohbetleri yaptığımız ilk yıllarda bunların bir kitaba dönüşeceği fikrimin de olmayışından ötürü, okuyucu için bu tür tekrarların sıkıcı olabileceği endişesini de taşıyorum. Bütün bu olumsuzlukların yanında bilhassa Kur’ân’ı çevrelerine anlatma gayreti içinde olan kardeşlerimizin istifade edebileceklerine inancım sonsuzdur.

⁴⁰ Küçük, *Besâiru'l-Kur’ân*, 4.

⁴¹ Küçük, *Besâiru'l-Kur’ân*, 4-5.

⁴² Küçük, *Besâiru'l-Kur’ân*, 4-5.

Müslümanların istifade etmeleri, başkalarına da duyurmaları, duadan eksik etmemeleri dileğiyle..."⁴³

3. Besâiru'l-Kur'ân'da Mesaj Odaklı Tefsir Örnekleri

Ali Küçük'ün önsözde açıkça ifade ettiği gibi, bu eseri telif ederken en dikkat ettiği noktalardan biri, gayet sade, açık ve anlaşılır bir tarzda ayetlerdeki mesajların açığa çıkarılması ve bu tefsiri okuyanların, verilen mesajları yaşam felsefesine ve ahlâka dönüştürmelerinin sağlanmasıdır. Zira Kur'ân'ın inşa etmeye çalıştığı ideal fert ve toplum ancak bu mesajlar vesilesiyle istenen kıvama ve ideal ahlâki seviyeye erişebileceklerdir. Bunun en güzel numunesi de Hz. Peygamber'dir (s.a.s.). O, Kur'ân'da hem insani hem İslami vasıflarıyla örnek olarak takdim edilmekte, muttasıf olduğu üstün ahlâki şöyle methedilmektedir: *"Zira sen, kesinlikle yüce bir ahlâka sahibsin."*⁴⁴

Bu sözlerle ahlâki methedilen Peygamber Efendimiz, ayrıca tüm müminler için en güzel örnek olarak gösterilmektedir: *"Andolsun ki Allah'ın Elçisi'nde sizin için, Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı umanlar ve Allah'ı çok zikredenler için en güzel örneklik vardır."*⁴⁵

Kur'ân'ın sunmuş olduğu mesajları, en güzel ahlâk kaideleri olarak hayatına yansıtmış olan Hz. Peygamber (s.a.s.) gibi model şahsiyetler oluşturmayı amaçlayan tefsirlerden biri olan *Besâiru'l-Kur'ân*'ın en önemli özelliği, ayetlerde geçen ifadelerden yola çıkarak asıl verilmek istenen mesajlara odaklanması, toplumda inşa edilmek istenen Kur'ânî duruş ve düşünüşü, gayet açık ve anlaşılabilir şekilde ortaya koymaya çalışmasıdır. Şimdi birkaç ayet örneğinde ve farklı bazı tefsirlerle karşılaştırma yaparak *Besâiru'l-Kur'ân*'ın bu yönünü ortaya koymaya çalışacağız.

Bakara Sûresi'ndeki bazı ayetlerde nüzul döneminde, Medine'deki Ehl-i kitap mensuplarının, kendi dinlerinin hak olduğunu iddia ederek ashâbı da kendi inançlarına davet ettikleri ve ancak bu şekilde doğru yola ereceklerini iddia etmeleri şu şekilde ifade edilmektedir:

*"Yahudiler ve Hıristiyanlar, Müslümanlara, Yahudi ya da Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler. De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim'in dinine uyarız. O, müşriklerden değildi. Ey müminler, siz de deyin ki biz, Allah'a ve bize indirilene; İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve esbâta (torunlarına) indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlerle Rableri tarafından diğer peygamberlere verilenlere, onlardan hiçbiri arasında fark gözetmeksizin inandık ve biz sadece Allah'a teslim olduk... Eğer onlar da sizin inandığınız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Ancak yüz çevirirlerse mutlaka derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O işitendir, bilendir."*⁴⁶

Bu ayetler hakkında tefsirlerde genellikle, Ehl-i kitabın bu sözlerinin batıl bir çağrı olduğu, Hz. İbrahim'in inancının ise Yahudilik, Hıristiyanlık veya şirk olmadığı vurgulanmakta, bazı cümlelerin irabına değinilmekte ve özellikle "hanîf" ve "esbât" kelimelerinin ne manaya geldiği ve bu konudaki farklı görüşler üzerinde durulmaktadır.⁴⁷

⁴³ Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 5-6.

⁴⁴ el-Kalem 68/4.

⁴⁵ el-Ahzâb 33/21.

⁴⁶ el-Bakara 2/135-137.

⁴⁷ Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 3/101-116; Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed el-Maverdî, *en-Nüketü ve'l-Uyûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 1/193-195; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/194-195; Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman

Muasır tefsirlerimizde de mezkûr ayetler aynı meyanda tefsir edilmekte, Hz. İbrahim'in Ehl-i kitabın inançlarını veya putperestliği destekleyen bir inanca sahip olmadığı, onun inancının tevhid esasına dayandığı ve yolunu sürdüren gerçek halefinin Hz. Peygamber (s.a.s.) ve tabileri olduğu vurgulanmaktadır.⁴⁸ Zaman zaman ayetlerin mesajlarına işaret etmesiyle bilinen Seyyid Kutub da bu ayetler hakkında şu tefsiri yapmaktadır:

"Yani de ki 'Gelin siz de biz de Hz. İbrahim'in dinine dönelim. Ortak atamız, İslâm dininin kaynağı, bizzat Rabbi tarafından 'O müşriklerden değildi' diye hakkında garanti verilen Hz. İbrahim'in dinine! Oysa siz Allah'a şirk koşuyorsunuz.' Kur'ân-ı Kerîm, bunun arkasından, Müslümanları büyük din birliğini, yani peygamberlerin atası Hz. İbrahim döneminden Hz. İsa'ya ve Hz. İsa'dan İslâm'ın son mesajına kadar bütün peygamberlerin şariatlarının birliğini ilan etmeye ve Kitap Ehlini bu ortak dine davet etmeye çağırıyor..." "Bütün peygamberler ve bütün peygamber mesajları arasındaki bu birlik, İslâm düşünce sisteminin temelini oluşturur. İslâm ümmetini, yeryüzünde Allah'ın dinine dayalı inanç mirasının varisi kılan, fertlerini bu kökle birbirlerine sınıksız bağlı birer hidayet ve aydınlık yolun yolcusu yapan, İslâm düzenini bütün insanların kanatları altında taassupsuz ve baskısız biçimde yaşayabilecekleri milletlerarası bir sosyal düzen düzeyine çıkaran, İslâm toplumunu sevgi ve barış içinde herkese açık bir toplum haline getiren temel faktör budur. Bundan dolayı az önce okuduğumuz ayetlerin devamında bir büyük gerçek vurgulanıyor ve bu inanç sisteminin bağluları olan Müslümanlara bu gerçeğe sınıksız sarılmaları öneriliyor. Sözü ettiğimiz gerçek; bu inanç sisteminin dosdoğru yol olduğu, ona uyanın doğru yolu bulacağı, ondan yüz çeviren toplumun asla istikrarlı bir hayata kavuşamayacağı, bu yüzden böyle toplumların sürekli bunalımda olan çeşitli grupları arasında bitmez-tükenmez çatışmaların hüküm süreceği realitesidir."

"Eğer onlar sizin inandıklarınızın aynısına inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar. Eğer bu inanca arka dönerlerse mutlaka çatışmaya ve çıkmaza düşerler."

"Yüce Allah'ın bu sözü, bu açık tanıklığı, müminin kalbine taşıdığı inançtan ötürü ona iftihar duygusu kazandırır. Sebebine gelince; doğru yolda olan yalnız kendisidir. Onun inandığına inanmayan kimse, gerçekle kavgalı ve hidayete düşmandır. Hidayet yoksunlarının, imansızların sosyal çalkantıları, hileleri, tuzakları, saldırı girişimleri ve düşmanlıkları mümine zarar dokunduramaz. Çünkü yüce Allah bunlar karşısında onu koruyacaktır. Allah'ın koruyuculuğu ona yeter de artar bile: "Onlara karşı Allah sana yetecektir. O işitendir ve bilendir." "Müslüman'a düşen tek görev, girdiği yolda sebatla ilerlemek, doğrudan doğruya Rabbinden gelen gerçekle ve dostları yeryüzünde tanınsın diye bizzat Yüce Allah tarafından dostlarının yüzüne basılan damga ile iftihar etmektir."⁴⁹

Görüldüğü gibi Seyyid Kutub dahi ayetler hakkında sadece bu açıklamaları yapmış, ayetlerin vermek istediği mesajlar üzerinde çok fazla durmamış, meseleyi yeterince güncelleyememiştir. Ali Küçük tefsirindeki açıklamalar ise çok daha ayrıntılı olup günümüze

b. Ali b. Muhammed İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1422 h.), 1/115-116.

⁴⁸ Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1/118-119; Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-Tefsîr* (Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997), 1/887-88; Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Mümin* (Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1418 h.), 1/322-325; Hayrettin Karaman vd. *Kur'ân Yolu* (Ankara: DİB Yayınları, 2014), 1/218-222.

⁴⁹ Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1412 h.), 1/117-118.

yönelik açık mesajlar içermektedir. Örneğin Ehl-i kitap mensuplarının, Müslümanlara hitaben “Yahudi ya da Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız” şeklindeki çağrısını, çok daha geniş bir perspektiften ele almış ve bu çağrının hem tarihteki hem de günümüzdeki yansımalarına örnekler vermiştir:

“Bin dört yüz sene önce Medine’deki Yahudi ve Hıristiyanlar diyordu ki ‘Yahudi ve Hıristiyan olursanız kurtulursunuz.’ Bugünkü Yahudi ve Hıristiyanlar da diyorlar ki ‘Yahudi ve Hıristiyan olursanız kurtulursunuz.’ Günümüzde Yahudi ve Hıristiyanlık dünyası diyor ki: ‘Bakın, işte sizin ekonominiz bozuktur, ticaretiniz bozuk, eğitiminiz iflas etmiş durumda, siyasal yapınız bozuk, aile düzeniniz bozuk. Her şeyiniz tefessüh etmiş durumdadır. Tabi önce kendileri bir bozdular hainler, kendi düzenlerini önce bir bozdular, sonra bizimkini de bozdular, bizi böyle bir boşlukta bıraktılar, sonra da diyorlar ki ‘Bu durumdan kurtulmak için Yahudi ve Hıristiyan olmak zorundasınız, başka çareniz yoktur’ diyorlar. ‘Ya Yahudi olacaksınız yahut ta Hıristiyan olacaksınız, başka çareniz yoktur’ diyorlar. ‘Eğer Yahudi veya Hıristiyan olursanız tüm bu bozuk düzen hayatınız düzelecek’ diyorlar.”

“Önce kendileri bir bozdular yani kendileri önce İslam’dan uzaklaştılar, Yahudi ve Hıristiyan oldular. Sonra bize yöneldiler, bizi de bozdular, bizi de İslam’dan uzaklaştırdılar. Bizi de aynen kendileri gibi yaptılar hainler. Hemen hemen her şeyimizi bozdular, her şeyimizi felç ettiler. Yani önce bizi sap gibi ortada bıraktılar ve sonra da şimdi diyorlar ki: ‘Bakın her şeyiniz bozuldu, hukukunuz, aile düzeniniz, eğitiminiz, sanayiniz her şeyiniz iflas etti. Şu anda çıkmazdasınız. Başka çareniz yok bu durumdan kurtulabilmek için Yahudi veya Hıristiyan olmak zorundasınız. Bizim gibi olmak zorundasınız.”

“Aslında alçaklar bizi olduğumuzdan çok fazla bozuk gösteriyorlar. Kendilerinin işleri yolunda da bizler çok kötü durumdaymışız gibi gösteriyorlar. Mübalağa yapıyorlar. Hâlbuki İslam dünyası onlar kadar bozulmadı elhamdülillah. Onların hayatı bizden çok daha bozuk aslında... Tüm hayatları bozuk, aile hayatları kalmamış, sosyal hayatları bozuk, insani ilişkileri bozuk, ahlâkları bozuk her şeyleri bozuk. Kokuşmayan bir tek şeyleri kalmamış, ama şimdi tam yol ayırımına geldiğimiz bir dönemde kendileri gibi bizi de bozup da sap gibi ortada bıraktıkları bir dönemde diyorlar ki: Eğer Yahudi veya Hıristiyan olursanız her şeyiniz düzelecek, başka da çareniz yoktur, diyorlar. Ortak pazara gireceksiniz, başka çareniz yoktur. AET’e üye olacaksınız, İMF’nin denetimine gireceksiniz, gümrük birliğine gireceksiniz, her şeyinizi değiştireceksiniz, her şeyinizle bize teslim olacaksınız başka çareniz yoktur, diyorlar.”

“E, bunu denedik biz! Bu dediğinizi yıllardır denedik biz. Yıllardır her şeyimizi değiştirdik bunlar hatırına. yazımızı değiştirdik, hukukumuzu değiştirdik, cumamızı, tatilimizi değiştirdik, tarihimizi, kültürümüzü değiştirdik, adetlerimizi, kılık kıyafetimizi değiştirdik, kanunlarımızı değiştirdik, her şeyimizi değiştirdik bunlar hatırına. Ama bakıyoruz ki düzelmek, iyiye gitmek şöyle dursun battıkça battık, gömüldükçe gömüldük.”⁵⁰

Besâiru’l-Kur’ân müellifinin “Yahudi ya da Hıristiyan olun ki doğru yolu bulasınız, dediler” ayeti hakkındaki bu mesaj odaklı güncel yorumları onu diğer tefsirlerimizden farklı

⁵⁰ Küçük, Besâiru’l-Kur’ân, 2/58.

kılmaktadır. Ayetin devamında geçen “De ki: Hayır! Biz, hanîf olan İbrahim’in dinine uyarız. O, müşriklerden değildir”⁵¹ ifadesi hakkındaki açıklamaları ise şöyledir:

“Öyleyse, şimdi de sıra bizdedir. Artık söz söyleme sırası bize gelmiştir. Ümmet aklını başına aldı elhamdülillah. Biz de onlara diyeceğiz ki yok, yok, yok! Artık sizi dinlemeyeceğiz. Artık sizin dediklerinize kulak vermeyeceğiz. Artık sizin akıntıınıza, sizin kibleinize gitmeyeceğiz. Sizi kible edinmeyeceğiz. Sizin yürüngenize girip sizin gittiğiniz yere gitmeyeceğiz. Sizi dinleyip sizin gibi pisliğe batmayacağız. Hayır hayır! Hayır, biz hak yol üzere bulunan İbrahim’in dinindeyiz. O hiçbir zaman müşriklerden olmadı.”

“Bizler tek olan Allah’a inanan İbrahim’in dinine, fitrat dinine, dosdoğru dinine tabi oluyoruz ki o İbrahim, sizler gibi müşriklerden de değildir, diyeceğiz. Peki, niye böyle dememizi istedi Rabbimiz? Yani neden bizler Muhammed (s.a.s.)’in getirdiği İslam dini üzere olacağız denmedi de ‘İbrahim’in dini, İbrahim’in milleti üzerineyiz’ dendi? Neden onlara böyle dememizi istedi Rabbimiz? Bunun sebebi şudur (Allahu a’lem): Çünkü Yahudiler de Hıristiyanlar da Hz. İbrahim’i biliyorlar ve onlar da Hz. İbrahim’i seviyorlar, inandıklarını iddia ediyorlar ya, onun için böyle ortak bir paydada birleşme teklifi için böyle dememiz isteniyor. Onlara cevap verirken bile onları hakka davet etmemizi istiyor Rabbimiz. Onlara acımamızı, merhamet etmemizi istiyor. Bizim onlar gibi yapmamızı, onlara benzememizi istemiyor Rabbimiz. Yani biz onların bize yaptığı gibi onlara hava atmamalıyız. Onların yaptığını yapmamalıyız. Zira Müslüman, birilerine rağmen, birilerine binaen tavır belirlemez. Onlar bize böyle yaptı, o halde biz de onlara bunu yapalım mantığı yanlıştır. Evet, biz onlara bunu derken onların bize yaptığı gibi onların hayatını bozmak, onları sap gibi ortada bırakmak için değil ya da onlara, biz doğru yoldayız, diyerek hava atmak için değil, gerçekten onları hayra, hakka davet etmek için diyeceğiz. Onlarla ortak bir payda bulabilmek için böyle diyeceğiz. Hani Âl-i İmran’da da aynı teklifi görüyoruz: De ki: Ey kitap ehli! Gelin hep beraber aramızda ortak bir kelimedede bir araya gelelim. O da Allah’a kulluk etmek, O’na hiçbir şeyi ortak koşmamak, Allah’ı bırakıp birbirimizi Rab olarak benimsememektir. Eğer yüz çevirirlerse, bizim Müslüman olduğumuza şahit olun, deyin.”⁵²

“Gelin, ey Yahudi ve Hıristiyanlar, Allah’tan başka ilah kabul etmeyerek asgari bir müşterekte birleşelim, deniyordu. Burada da aynısını görüyoruz. Gelin ey Yahudiler! Ey Hıristiyanlar! İbrahim’in milletinde, İbrahim’in dininde birleşelim. Zira İbrahim sizin de bizim de kabul ettiğimiz bir peygamberdir. İsrailoğullarının da İsmailoğullarının da atasıdır İbrahim. Sizin de bizim de atamız olan Hz. İbrahim’in dininde, Hz. İbrahim’in milletinde birleşelim. Çünkü İbrahim (a.s.)’in kimliğini Rabbimiz şöyle anlatıyordu: İbrahim (a.s.), ne Yahudi ne de Hıristiyan’dı, lakin o hanif ve Müslüman’dı.”⁵³

“Şu anda bir teklifte bulunalım Müslümanlara. Ülkenin geleceği konusunda söz sahibi olan, düşünen, bu konuda kafa yoran herkese. Allah’ın kitabını bir kenara bırakıp, peygamberin sünnetini bir kenara bırakıp, şu veya bu vadede çözüm arayanlara, yazarlara, çizerlere, düşünülere, idarecilere, yöneticilere tüm ülke insanına diyelim ki: Gelin, tüm ey insanlar; insanlığın çözüm aradığı şu ortamda, çare aradığı, huzur ve sükûn aradığı, güven aradığı şu ortamda unuttuğunuz, nazar-ı itibara almadığınız bir

⁵¹ el-Bakara 2/135.

⁵² Âl-i İmran 3/64.

⁵³ Âl-i İmran 3/67.

gerçeği söyleyelim. Hidayet Allah'ın hidayetidir, yol Allah'ın yoludur, çözüm Allah'ın çözümüdür, çözüm İslam'dır. Gelin; yıllar yılı başka yerlerde çözüm aradık bulamadık, gelin; bir de Allah'a müracaat edelim. Şu ana kadar hep O'ndan başkalarına gittik, O'ndan başkalarına müracaat ettik, hep başkalarının kapısını çaldık. Şimdi de Allah'ın istediği bir hayata talip olalım, Allah bizi sahil-i selamete çıkaracaktır. Gelin şöyle diyelim: Biz Allah'a, Allah'tan bize indirilene, İbrahim, İsmail, İshak, Yakub ve torunlarına indirilene, Musa ve İsa'ya verilenlere, peygamberlere Rablerinden verilenlere iman ettik. Biz onlar arasında herhangi bir ayırım yapmayız ve biz Allah'a teslim olmuşuz.”⁵⁴

Bu açıklamaların akabinde bütün peygamberlerin kardeş oldukları, aynı vahiy pınarından beslendikleri ve aynı hakikati insanlara ilettiklerini vurgulayan Ali Küçük, “Eğer onlar da sizin inandığımız gibi inanırlarsa doğru yolu bulmuş olurlar; ama yüz çevirirlerse mutlaka derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter. O her şeyi işitendir, her şeyi bilendir”⁵⁵ ayeti hakkında da başka tefsirlerde olmayan şu özgün yorumları yapmaktadır:

“Onlar bize diyorlar ki gelin Yahudi ve Hristiyan olun kurtulun. Biz de onlara diyeceğiz ki hayır, öyle değil, sizler eğer Müslüman olursanız kurtulursunuz, başka çareniz yoktur. Ayet-i kerimenin ifade tarzından anlıyoruz ki Müslüman hiçbir zaman savunmada kalmaz. Dikkat ederseniz bugün Müslümanlar hep savunmada kalmaktadırlar. Hep savunmada ve suskunlukta kalmaktadırlar. Çoğunlukla Müslümanlarda hala bu kompleksi atamamak vardır. Yani adam Müslüman ama hala gâvurun karşısında kompleks içinde. Adam hem Müslüman hem de aşağılık duygusu içinde. Mesela gâvura sen cehennemliksin diyemiyor adam. Sen yanlış yoldasın diyemiyor. Hâlbuki gâvura sen yanlış yoldasın, bu halinle cehennemliksin, cehenneme gideceksin, demek ona en büyük merhamettir aynı zamanda. Yani ona yanlışını söyleyelim ki adam hiç olmazsa yanlışını anlasın ve cennete gitmenin yollarını arasın. Diyemiyor adam ona bunu. Hiçbir şeyine dokunmuyor. İşte gel, beraber yaşayalım, gül gibi geçinip gidelim, diyor adam, onun yanlışını gündeme getirmiyor. Tamam, o zaman cehenneme kadar yaşarsın beraber. Madem ona acıyorsun, aynı mahallede yaşıyorsun, aynı şehirde yaşıyorsun, aynı iş yerinde bulunuyorsun, aynı apartmanda oturuyorsun, hatta o gâvurun işinde, işyerinde çalışıyorsun, o zaman de ki adama, arkadaş sen yanlış yoldasın, bozuk yoldasın, bu halinle sen cehenneme gidiyorsun, sana acıdığım için söylüyorum, gel Müslüman ol da bu azaptan, cehenneme gidişten kendini kurtar, demelisin. Bu ona kötülük değil ki! Bu, onu üzme ve kırmak da değildir.”

“Aslında onun hayatını sorgulamamak ona kötülüktür. Onu bu gittiği yolda uyarmamak, ona acımamak, onun ateşe gidişine göz yummak, ona kötülüktür. Aynı zamanda onun hayatını sorgulamamak bize de kötülüktür. Çünkü o zaman Müslüman hep savunmada kalıyor demektir. Biz savunmada kaldığımız sürece hep kaybeden oluruz. Mesela soruluyor Müslümana: E, niye namaz kılıyorsun? E, kusura bakma işte, kılıyoruz. Niye örtünüyorsun? Kusura bakma, alışkanlık işte, ne yapalım. Niye oruç tutuyorsun? E, kusura bakma filan. Böyle böyle, sonunda da kusura bakma, ‘sen nasıl istersen öyle yapayım’ demek zorunda kalacaktır Müslüman. Sen nasıl istersen öyle yaşayayım, demek zorunda kalacaktır Müslüman. Karşısındaki gâvuru uyarmayan, kendi kimliğini net bir biçimde ortaya koyamayan Müslüman, sonunda susmaya ve

⁵⁴ Küçük, *Besâiru'l-Kur'ân*, 2/58-61.

⁵⁵ el-Bakara 2/137.

savunmada kalmaya mahkûm olacaktır. Hâlbuki Müslüman tek başına da olsa hep hücumdadır, kesinlikle o savunmada olamaz. Olur mu bu? Bakın ilk gelen ayetlerde Allah buyurur ki: Sen onlara birazcık mühlet ver peygamberim.”⁵⁶

“Kim mühlet verir aslında? Güçlü kuvvetli olanlar mühlet verir, değil mi? Ama bakın, bu ayetler geldiği zaman peygamberimizin yanında üç beş Müslüman ya var ya yok. Zahiren hiçbir gücü kuvveti yokken, tek başınayken bile Allah’ın Resulü hep hücumdadır. Hiçbir zaman savunmada ve suskunlukta değildir. Öyleyse biz de insanları sürekli uyaracağız, bakın sizin bu hayatınız çıkmazdadır, gelin aklınızı başınıza alın da hayatınızı düzeltin, size acıdığım için bu uyarıda bulunuyorum, yarın bu gidişin sonu perişanlıktır, diyelim inşallah. Hasbelkader daru’l-harpte gâvurların işinde çalışıyor olsak bile kesinlikle savunmada ve suskunlukta olmayalım, onları açık ve net bir biçimde uyardıma devam edelim.”⁵⁷

Ali Küçük’ün bu özgün ve mesajlara odaklanmış olan açıklamaları, kısmen de olsa ayetlerin mesajlarına değinen müfessirlerden Muhammed Abduh, Reşid Rıza, Mustafa Merâğî veya Elmalılı Hamdi Yazır’ın tefsirlerinde dahi görülmeyen özgün yorumlardır.⁵⁸

Ali Küçük’ün, “Şayet yüz çevirirlerse, derin bir ayrılık içine düşmüş olurlar. Onlara karşı Allah sana yeter”⁵⁹ ayeti hakkındaki şu ifadeleri de iletilmek istenen mesajları açıkça göstermesi yönüyle güzel bir örnektir:

“Ayrırlarsa ayrılınsınlar. Ne olurlarsa olsunlar, ne kadar çok olurlarsa olsunlar, güçleri kuvvetleri medeniyetleri ne kadar olursa olsun, hiç fark etmez; onlara karşı sana Allah yetecektir. Yetmiş de! Bakıyoruz, Mekke’deki Allah’ın Resul’ünü ve Müslümanları bir düşünün. Kimleri vardı onlara yardım edecek? Kimleri vardı onları koruyacak? Ama bakıyoruz ki çok kısa bir süre sonra Medine’de devlet kurmuşlar, Bedir’de 313 kişiyle müşriklere galip gelmişler, üç beş yıl sonra on bin kişilik bir orduyla Mekke’yi fethetmişlerdir. Allah onlara yardım etmiş ve tüm düşmanlarına karşı Allah onlara yetmiştir.”

“Allah onlara karşı sana yeter’ demişti Rabbimiz, yetti de gerçekten. Bu ayetler, aynı zamanda bize de hitap ediyor. Eğer bugün bizler de Allah çizgisinde, peygamber çizgisinde bir hayat yaşayacak olursak hiç kimseden korkmayalım, çünkü Allah bize de yetecektir. Ama şunu da hiçbir zaman unutmayalım ki Allah’ın dininden yüz çevirmenin sonucu parça parça olmaktır, ayrılık içine düşmektir. Bakın bu Yahudiler, bu Hıristiyanlar asıldan, İslam’dan koştukları için ayrılık içine düşmüşlerdir. İşte şu anda yeryüzü Müslümanları, bu durumu yaşamaktadır. Allah’ın kitabını terk etmelerinin sonucu olarak parçalanmanın, ayrılığa düşmenin en talihsiz derecesini yaşamaktadırlar. Müslüman ülkeler suni sınırlarla birbirlerinden ayrılmışlar, hatta kendi ülkelerinde bile kendi sınırları içinde bile ne kadar paramparça olmuşlardır. Bilelim ki tekrar asıl olan dinlerine, tekrar kitaplarına dönecekleri güne kadar da bu durumdan kurtulmaları mümkün olmayacaktır.”⁶⁰

⁵⁶ el-Müzzemmil 73/11.

⁵⁷ Küçük, *Besâiru’l-Kur’ân*, 2/62-63.

⁵⁸ Reşid Rıza, *Tefsiru’l-Menâr* (Kahire: Dâru’l-Menâr, 1947), 1/480-486; Ahmed Mustafa el-Merâğî, *Tefsiru’l-Merâğî* (Mısır: Şeriketü Mektebetü ve Matba’atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946), 1/214-218; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1971), 1/513-515.

⁵⁹ el-Bakara 2/137.

⁶⁰ Küçük, *Besâiru’l-Kur’ân*, 2/64-65.

Vermiş olduğumuz bu örneklerden de anlaşılacağı üzere *Besâiru'l-Kur'ân*'da Ali Küçük'ün amacı, ayetlerin vermek istediği mesajları tespit etmek, ayetlerin ilk nazil olduğu zamanda ifade ettiği manaların yanı sıra, günümüze hitap eden mesajlarını da açık ve anlaşılır bir şekilde ifade etmek, bu sayede Müslüman fert ve toplumda arzu edilen Kur'ânî ahlâkın tesisini sağlamaktır. Zira Kur'ân'ın mesajları tam olarak idrak edilmeden Kur'ân ahlâkına dayalı bir dünya görüşünün tesis edilme imkânı bulunmamaktadır. Kanaatimizce ancak -Ali Küçük'ün yapmaya çalıştığı gibi- Kur'ân'ın mesajlarıyla örülü bir yorumlama yöntemiyle, Kur'ân merkezli bir gündem oluşturma imkânına kavuşulabilir; geçici, beşerî ve netice vermekten uzak gündemlerden kurtulma imkânı elde edilebilir.⁶¹ Yoksa sırf lügavi, tarihî veya fıkhi tartışmalara dalarak, akademik gâilelerle ve detaylarda kaybolarak, kalbî hiçbir bağlantı kurmadan ve mesajlara odaklanmadan yapılan Kur'ân araştırmalarının, onun inşa etmek istediği fert ve topluma hiçbir katkısı olmayacaktır.

Sonuç

Bu makalede, günümüze dek çok çeşitli yaklaşım ve metotlarla telif edilmiş olan tefsir birikimimiz içerisinde farklı bir yeri olan ve özellikle son yıllarda önemi artan ve daha önce müstakil olarak üzerinde durulmamış olan “mesaj odaklı tefsir” metodu incelenmeye çalışılmış, Ali Küçük'ün *Besâiru'l-Kur'ân* tefsiri bağlamında bu tefsir metodunun Kur'ân kültürünü topluma ulaştırmadaki önemi tespit edilmeye gayret sarf edilmiştir. Özellikle son asırda Müslümanların maddi ve manevi anlamda zayıfladığı ve Kur'ân'dan uzaklaştığı bilinmektedir. Ancak tüm olumsuzluklara rağmen Müslüman halk, Kur'ân'a saygı duymaya devam etmekte, noksanlıkların Kur'ân'a değil kendilerine ait olduğunu kabullenmektedirler. Bu da bize Müslüman toplumun Kur'ân'ın mesajlarına hala açık olduğunu, gerekli çalışmalar yapıldığı takdirde istenen müspet sonuçların elde edilebileceğini göstermektedir. Mesaj odaklı tefsir metodunun ehemmiyeti de bu durumdan kaynaklanmaktadır. Zira Kur'ân'daki ifadelerde sadece lafzen ne söylendiği değil neyin kast edildiği, ne gibi mesajların verilmek istendiği, muhataplarda nasıl bir anlayışın, nasıl bir hayat algısının oluşturulmak istendiği, büyük önem arz etmektedir. Ayetlerin mesajlarını anlamak ve bunları hayata yansıtmak gerektiğine dair örnekleri Hz. Peygamber'in (s.a.s.) ve ahabın hayatında görmek mümkündür. Bu nedenle Kur'ân kültürünü topluma iletme yolunda izlenmesi gereken en uygun yöntemlerden biri, ayetlerin mesajlarının insanlara açık ve anlaşılabilir bir şekilde iletilmesidir.

Merhum Ali Küçük de *Besâiru'l-Kur'ân*'da, Kur'ân mesajlarına odaklanmış, sade bir üslupla bunları insanlara iletmenin öneminin bilincinde olarak hareket etmiş, sohbet şeklinde işlediği dersleri kitaba dönüştürerek bu tefsiri oluşturmuştur. *Besâiru'l-Kur'ân* tefsiri bu nedenle günümüzdeki en güzel mesaj odaklı tefsir örneklerinden biri olmuştur. İlk tam tefsir olarak bilinen Mukatil b. Süleyman'ın tefsirinden günümüze dek telif edilmiş her tefsirin kendine has ayrı bir önemi bulunmaktadır. *Besâiru'l-Kur'ân* yazarının önsözde ifade ettiği gibi, öncelikle elimizde mevcut olan tefsir birikimimizden istifade edip ayetlerin lafzi anlamlarını tespit etmek, sonrasında ise günümüze hitap eden mesajlarını kavrayıp topluma sunmak, Kur'ân'ın hayata dair mesajlarıyla yoğrulmuş bir toplum inşa etmenin olmazsa olmaz yoludur. Bu nedenle mesaj odaklı tefsir metodu üzerinde önemle durmak ve onu daha da geliştirmek ihmal edilmemesi gereken bir görev olarak görünmektedir.

⁶¹ Turan, *Kur'ân-ı Kerîm'in Hidayet Mesajı*, 306.

Kaynakça

- Akbaş, Ahmet. "21. Yüzyılda Yazılan Türkçe Tefsirlerden Ali Küçük'ün Besâiru'l-Kur'ân'ının Dayandığı Temel Prensiplerin Tahlili", *Din Bilimleri Klasik Sorunlar Güncel Tartışmalar*. ed. M. Fatih Kılıç vd. Mardin: Mardin Artuklu Üniv. Yayınları, 2018.
- Arslan, Gıyasettin. "İmam Muhammed b. İdris eş-Şafii'de Gai Yorum Metodu", *Gelenekselci ve Modernist Paradigmalar Kışkacında İmam Şafii*. ed. M. Mahfuz Söylemez. Ankara: Araştırma Yayınları, 2014.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 9 Cilt. by.: Dâru Tavki'n-Necât, 1422/2001.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007.
- Çalışkan, İsmail. "Elmalılı Hamdi Yazır Muhammed Abduh'a Neden Kızdı?", *Bir Kur'ân Müfekkiri Elmalılı M. Hamdi Yazır*. ed. Yüksel Salman. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Ensari, Abdurrahman. *el-Mürşidu'l-Vecîz ilâ 'Ulûmi'l-Kur'âni'l-Azîz*. İstanbul: Nida Yayıncılık, 2016.
- Esad, Ali Muhammed. "İslam Geleneğinde Makâsıd Düşüncesi ve Makâsıd Merkezli Tefsir", *Makâsıdî Tefsir*. ed. Mustafa Çağrı. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- <http://www.alikucukhoca.com/hakkında> (Erişim 26.03.2018)
- <http://www.alikucukhoca.com/hakkında> (Erişim 26.03.2018)
- <http://www.dinihaberler.com/diyanet-haber/tefsiri-ile-gonulleri-oksayan-ali-kucuk-hoca-vefat-etti-h127146.html> (Erişim 26.03.2018)
- <http://www.yenimeram.com.tr/ali-kucuk-hoca-vefat-etti-270462> (Erişim 26.03.2018)
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *Zâdu'l-Mesîr fi 'İlmi't-Tefsîr*. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-'Arabî, 1422 h.
- Karadâvî, Yusuf. *Kur'ân'ı Anlamada Yöntem*. çev. M. Nurullah Aktaş. İstanbul: Nida Yayınları, 2015.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu*. 5 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2007.
- Kutub, Seyyid. *Fî Zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru's-Şürûk, 1412 h.
- Küçük, Ali. *Besâiru'l-Kur'ân*. 17 Cilt. Konya: Adım Matbaacılık ve Ofset, 2016.
- Maşalı, Mehmet Emin. *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Gâî Yorum*. Ankara: Otto Yayınları, 2016.
- Maşalı, Mehmet Emin. "Yakın Dönem Tefsir Geleneğinde Makâsıd Merkezli Yaklaşım", *Makâsıdî Tefsir*. ed. Mustafa Çağrı. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüketü ve'l-'Uyûn*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, ts.
- Merâğî, Ahmed Mustafa. *Tefsîru'l-Merâğî*. 30 Cilt. Mısır: Şirketü Mektebetü ve Matba'atü Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1946.
- Mevdûdî, Ebü'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani-Yusuf Karaca vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Müslim, Ebü'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, ts.
- Polat, Fethi Ahmet. "Evrensel Mesajlara Taşıyıcılık Yapan Tarihsel Bir Form Olarak Kur'ân Dili", *Marife Dergisi*. 9/1 (2009), 9-56.

Rıza, Reşid. *Tefsiru'l-Menâr*. 12 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1947.

Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvetü't-Tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Sâbûnî, 1997.

Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*. 24 Cilt. by.: Müessetü'r-Risâle, 2000.

Tekin, Mustafa. "Kur'ân'ın "Hayat"laşmasında Özel Gün ve Gecelerin İmkânı", *Diyanet İlmî Dergi Kur'ân Özel Sayısı* (2012), 781-795.

Turan, Maşallah. *Kur'ân-ı Kerîm'in Hidayet Mesajı*. Ankara: İlahiyat Yayınları, 2016.

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'ân Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat, 1971.

Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*. 3 Cilt. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1976.

Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Cârullah Mahmud b. Ömer. *Tefsîru'l-Keşşâf 'an Hakaiki't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekavîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabi, 1407 h.

Zuhaylî, Vehbe. *et-Tefsîru'l-Münîr*. 30 Cilt. Dimaşk: Dâru'l-Fikr, 1418 h.

Cilt 4, Sayı 2, Yıl 2020 / Volume 4, Issue 2, Year 2020

e-ISSN: 2717-8935

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/batmanakademi>

ERKEN ÇOCUKLUK DÖNEMİ DİN EĞİTİMİNDE EBEVEYN TUTUMLARININ ETKİSİ

The Effect Of Parental Attitudes In Early Childhood Religious Education

Ahmet ÇİN

Dr., MEB. Batman İl Milli Eğitim Müdürlüğü Şube Müdürü

Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-6338-713X>

E mail: empati_hmt@hotmail.com

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 18 Ekim 2020

Kabul Tarihi: 31 Aralık 2020

Yayın Tarihi: 31 Aralık 2020

Yayın Sezonu: Temmuz-Aralık 2020

Cilt: 4 Sayı: 2

Atıf: Çın, Ahmet. " İlk Çocukluk Dönemi Din Eğitiminde Ebeveyn Tutumlarının Etkisi ". *Batman Akademi Dergisi* 4 / 2 (2020): 66-81

Article Types: Research Article

Received: 18 October 2020

Accepted: 31 December 2020

Published: 31 December 2020

Pub Date Season: July-December 2020

Volume: 4 Issue: 2

Cite as: Çın, Ahmet. " The Effect Of Parental Attitudes On Religious Education In Early Childhood". *Batman Academy Journal* 4 / 2 (2020): 66-81

Bu çalışma, [Creative Commons Atf 4.0 Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

This work is licensed under, a [Creative Commons Attribution 4.0 International License.](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

ÖZ

Erken çocukluk döneminde verilen din eğitimi, çocuğun dini alt yapısını oluşturduğu gibi yaşamın ilerleyen dönemlerinde de dinle ilgili olanı idrak etmesine ve içselleştirmesine katkıda bulunmaktadır. Erken çocukluk döneminde çocuğun en fazla zaman geçirdiği bireyler anne-baba olmaktadır. Ebeveynin, çocuk ile iletişim tarzı çocuğun gelişiminde çok önemli etkiler bırakıp, gelecekte nasıl bir insan olacağını da belirleyecisi olacaktır. Ebeveynin sağlıklı bir tutum geliştirmesi için, çocuğun bedensel, zihinsel, psiko-motor ve duygusal gelişim alanlarını bilmesi ve bu doğrultuda din eğitimi vermesi önemlidir. Bu bağlamda verilecek iyi bir eğitimle çocukta sağlıklı bir din duygusu kazandırılırken, yanlış ve baskıcı yöntemlerle dini kişilik gelişimi olumsuz yönde etkilenir. Bu çalışmada erken çocukluk dönemi din eğitimi ebeveyn tutumlarının etkisini belirlemek amaçlanmıştır. Bu doğrultuda alan yazında ebeveyn tutumlarının erken çocukluk dönemi dini inanç ve tutumların gelişimi üzerindeki etkisi ile ilgili çalışmalar incelemiştir. Çocuğun gelişiminde ebeveyn tutumları araştırılmış ve çocuğun din eğitimine en uygun ebeveyn tutumunun demokratik ve destekleyici ebeveyn tutumu olduğu; bu tutumun İslami yaşam anlayışına da uygun düştüğünü söyleyebiliriz.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Erken Çocukluk Dönemi, Ebeveyn Tutumları, Aile, Gelişim

ABSTRACT

Religious education given in early childhood not only constitutes the religious background of the child, but also contributes to the understanding and internalization of what is religious in the later period of life. The individuals with whom the child spends the most time in early childhood are parents. The communication style of the parent with the child has a very important effect on the child's development. It will also determine what kind of person we will be in the future. In order for the parents to develop a healthy attitude, it is important for the child to know the physical, mental, psycho-motor and emotional development areas and to give religious education in this direction. In this context, while a healthy sense of religion is gained in the child with a good education, religious personality development is negatively affected by wrong and oppressive methods. In this study, it is aimed to determine the effect of parental attitudes in early childhood religious education. In this direction, the effects of parental attitudes on the development of early childhood religious beliefs and attitudes have been examined in the literature. Parental attitudes in the development of the child have been researched and it was found that the most appropriate parental attitude towards the child's religious education is a democratic and supportive parental attitude; We can say that this attitude fits with the Islamic understanding of life.

Key words: Religious Education, Early Childhood, Parental Attitudes, Family, Development

Giriş

Erken çocukluk dönemi dini gelişimin en karmaşık olduğu ve temellerinin atıldığı ilk dönemdir.¹ Çocukta var olan "dine karşı ilgi" bulunduğu çevrenin etkisiyle artar ve gelişir.² Erken çocukluk döneminde belirmeye başlayan din duygusunun gelişiminde aile ve yakın çevre en etkili faktörlerdir.³ Gelişimine paralel olarak Allah'ın varlığıyla ilgili merak oluşması ve sorular sorması, çocuğun dini gelişimini de olumlu yönde etkiler.⁴ Bu dönemde çocukta dini duygu ve davranışların oluşumunda çocukluk dönemi önemli bir yer tutar.

Kişilik gelişimi kalıtım ve çevrenin etkisiyle gerçekleşir. Kişilik gelişiminde en etkili olan çevresel unsur 'anne-baba'dır. Ebeveynleri aracılığı ile çocuk yaşadığı toplumun yaşam biçimini ve kültürel özelliklerini tanımaya başlar. Dengeli ve tutarlı ebeveyn tutumları, yaşamın ilerleyen yıllarında ruh sağlığı yerinde bireylerin çoğalmasına büyük ölçüde katkı sağlar.⁵

¹ Cemil Oruç, *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2014),113

² Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, (Ankara D. i. B. Yayınları, 1983), 148

³ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 96

⁴ Zeynep Nezahat Cihandide, *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, (İstanbul: Dem Yay, 2014), 67

⁵ Ayşenur Dinç, "Erkenlerde Anne – Baba Tutumları ve Dini Yönelim". (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

Doğum öncesi başlayan eğitim sürecinde çocuk ilk eğitimini ailede almaktadır.⁶ Aile çocuğun zihinsel, duygusal, bedensel ve ahlaki yönlerini ilk şekillendiren kurumdur. Çocuk aile içerisindeki yetişkinlerin tutum ve davranışlarını model alır ve kendisi de benzer tutum ve davranışları sergiler. Aile bireylerinin sergilediği tutarlı ve dengeli davranışlar çocuğun gelişimini olumlu yönde etkilerken; tutarsız davranışlar olumsuz etkilemektedir.⁷

Aile, yaşamın ilerleyen dönemlerinde çocuğun nasıl bir birey olacağına temellerinin atıldığı yerdir. Çocuklar yetişkinlerin davranışlarını örnek aldığından, en yakınında olan ebeveynler onlar için rol model olmaktadır. Bu yüzden çocuklardan yapılması istenen davranışın gerçekleşmesi isteniyorsa, yetişkinlerin bu doğrultuda hareket etmesi gerekir. Aksi halde yetişkinin inandırıcılığı ve çocuk üzerindeki etkisi kalmaz.⁸

Ebeveyn tutumları bireyin zihinsel, duygusal, bedensel ve ahlaki gelişimi üzerinde etkili olduğu gibi çocuğun din eğitimi üzerinde de etkisi vardır. Erken çocukluk dönemi ebeveyn tutumlarının din eğitimine etkisi bu çalışmanın yapılmasını gerekli kılmıştır.

Erken çocukluk döneminde ebeveynlerin çocuğa din eğitimi verirken sergiledikleri tutumlar, yaşadıkları zorluklar ve dikkat edilecek hususlar konusunu araştırırken; öncelikli olarak bu alanda yapılan çalışmalarını inceledik. Materyal toplanmasında ve elde edilmesinde bilimsel ölçütler dikkate alındı. Elde ettiğimiz bilgileri araştırma kapsamında ayrı alt başlıklar halinde değerlendirmeye tabi tuttuk. Araştırmanın sınırlarının dışına çıkmamaya özen gösterdik. Bu minvalde yapılan araştırmalar ve çalışmalar dikkate alınıp, alan taraması yapılarak en uygun ebeveyn tutumu belirlemeye çalışılacaktır.

1. EBEVEYN TUTUMLARI

Anne-babalar çocuk yetiştirirken farklı tutumlar sergilemektedir. Anne-baba tarafından kimi çocuklar daha çok önemsenmekte, kimilerine sert davranılmakta, kimileri istenmeyen çocuk olarak kabul edilmekte, kimilerine ise daha çok hoşgörü gösterilmektedir. Ebeveyn tutumlarındaki bu farklılıklar çocuğun kişiliğinde ve sosyal gelişiminde farklılıklara neden olmaktadır.⁹ Ebeveynin sergilediği tutum ve davranışlar çocukların gelişimi üzerinde önemli bir etki gücüne sahiptir. Bu etkinin sağlıklı oluşu sağlıklı bireylerin kazanılmasını sağlarken; sağlıksız oluşu toplum için kaybedilmiş bireylerin oluşmasına neden olur.

Literatüre bakıldığında çocuk yetiştirme tutumlarına ilişkin birbirinden farklı çok sayıda ebeveyn tutumu bulunmaktadır. Yavuzer'e göre, ebeveyn tutumlarını 6 ana başlıkta toplamak mümkündür.¹⁰ Bunlar:

- I. Baskıcı ve Otoriter Tutum,
- II. Koruyucu Tutum,
- III. İlgisiz ve Kayıtsız Tutum,
- IV. Dengesiz ve Karasız Tutum
- V. Gevşek Tutum (Çocuk Merkezci Aile)
- VI. Güven Verici, Destekleyici ve Demokratik Tutum

⁶ Thomas Gordon, *Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar*, (çev.), Dilek Tekin ve Nazlı Özkan, (İstanbul: Profil Yayıncılık, 2017), 266.

⁷ Mustafa Öcal, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991), 147.

⁸ Bahar Eriş, *Her Çocuk Üstün Yeteneklidir* (İstanbul: Alfa Eğitim, 2015), 32.

⁹ Haluk Yavuzer, *Gençlik Çağı*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 1998), 129.

¹⁰ Haluk Yavuzer, *Ana-Baba-Çocuk*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016), 29

1.1. Baskıcı ve Otoriter Ebeveyn Tutumu

Baskıcı ve otoriter ebeveynler, çocuğu kendi istedikleri ve belirledikleri bir kalıba yerleştirmeye çalışırlar. Ebeveyn ile çocuk arasında duygusal bir yakınlık olmadığı gibi onu olduğu gibi kabullenmeden de bahsedilemez.¹¹

Otoriter ebeveyn tutumunun sergilendiği ailelerde ebeveynler, sertliği bir disiplin etme aracı olarak kullanır. Ebeveyn, çocuktan verilen kurala koşulsuz bir şekilde uymasını bekler. Ebeveynin baskısı altında kalan çocuk, kendisiyle barışık olmayan, utangaç, başkasından etkilenen kişilik geliştirebilir.¹² Çocuk sürekli kontrol altında tutulur. Bu tutuma sahip ebeveynler çocuğun doğru yaptığı davranışları bile sürekli eleştirir, yanlışını fark ettiğinde ise cezalandırır.

Otoriter ve baskıcı ebeveynlerin, verdikleri ceza ile işlenen suç arasında paralellik olmadığı gibi cezada aşırıya kaçınabilirler. Cezalar genelde fiziksel olarak dövme; sözel olarak da azarlama, bağırma, korkutma, kınama ve ayıplama şeklindedir.¹³ Çocuktan beklentiler gelişim döneminin üstünde olduğu için, bu tür ailelerde ayıplama, aşağılama ve dayak vardır.

Bu tarz ebeveyn tutumlarına sahip olan ailelerde yetişen çocuklarda ruhsal ve bedensel dengede bozulma, bireysel yeteneklerde yok olma, benlik algılarında düşme, kendilerine güvenmede son derece azalma, düşmanca duygularda ve saldırganlıkta artış söz konusudur.¹⁴ Böylesi bir süreçten geçen çocuk bağımsız bir kişilik geliştiremez ve dıştan denetimli bir kişilik kazanır. Çocuk yaşamın doğal akışında sergilemesi gereken davranışı göstermek yerine olması gerektiği gibi davranmak şeklinde koşullandırılır.¹⁵

Aşırı baskıcı ailelerde yetişen çocuklarda isyankâr tutumlar ve aşağılık duygusu gelişir.¹⁶ Bu tip ailelerde yetişen çocuklarda zamanla dine karşı olumsuz bir tutum gelişir. Dini tecrübelerle karşı isyan ve onları küçümseme davranışları görülür.

1.2. Koruyucu Ebeveyn Tutumu

Koruyucu tutuma sahip ebeveynler, çocuklarına karşı aşırı düşkünlük gösterirler. Doğumun ilk aylarında normal sayılacak bu düşkünlük durumu çocuğun yaşı ilerledikçe iyice belirginleşir. Ebeveynlerin çocuklarına karşı çok koruyucu ve kollayıcı tutuma sahip olmasından dolayı çocuk, diğer kimselere karşı bağımlılık geliştirir ve özgüvenden yoksun bir kişiye dönüşebilir. Çocukta oluşan bağımlılık durumu gelecek yaşamını da etkileyebilir ve eşinden de aynı koruyucu tutumu bekleyebilir.¹⁷

Aşırı koruyucu rolündeki anne, çocukları yetişkin birer birey oldukları zaman bile temel gereksinimlerini karşılamak isterler. Bu tür ebeveynler, çocuğu gereğinden fazla şımartma veya aşırı derecede kontrol altında tutma eğiliminde bulduklarından çocuklar gelişim düzeyine uygun ruhsal gelişim gösteremezler.¹⁸

¹¹ Atalay Yörükoğlu, *Gençlik Çağı*, (İstanbul: Özgür Yayınları, 1998), 149-150.

¹² Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 29.

¹³ Oya Tuncer, "Çocuk Aile ve Çevresi" *Çocuk ve Eğitim*, (Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1980), 1-44.

¹⁴ Nurten Kimter "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran, Cilt : 18, Sayı : 46 (2015), 9- 44

¹⁵ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 29.

¹⁶ Acar Baltaş, "Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü" *Ana-Baba Okulu*, (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011), 284-325.

¹⁷ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 31

¹⁸ Atalay Yörükoğlu, *Çocuk Ruh Sağlığı*, (İstanbul: Özgür Yayın, 2003), 190

Bu tutuma sahip ailelerde büyüyen çocuklar, yaşamın sonraki dönemlerinde de korunmaya ve kollanmaya ihtiyaç duyar. Bu tutum ile büyüyen çocuklar özgüveni eksik ve sorumluluk duygusu gelişmemiş, pasif bir kişilik tipi sergilerler.¹⁹ Sürekli denetim altında olan çocuklar yaptıkları davranışlara karşı nasıl bir tepkiyle karşılaşacağını bilemediğinden sürekli kaygı durumundadır.²⁰

Aşırı koruyucu aile çocukların, bağımsız bir kişilik kazanmasını engeller ve psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönde etkiler.²¹ Böyle bir ailede yetişen çocuk dinsel tercihlerde bulunma yerine kendine telkin edilenlere uyar. Araştırma-inceleme yapmadan, dini kavramları benimsemeyen, taklide dayalı, aklî temellere oturmeyen ve duygusal boyutu zayıf bir dini tecrübe kazanır. Bu şekildeki tecrübe zamanla çevresel faktörlerin etkisiyle dinin aleyhine bir tutum olarak ortaya çıkar.²²

1.3. İlgisiz ve Kayıtsız Ebeveyn Tutumu

Ebeveyn tutumlarından çocuğun kişiliği ve benlik algısı üzerinde en çok olumsuz etki bırakan tutumdur. Bu tutum ile büyüyen çocukta özgüven eksikliği ve olumsuz bir benlik algısı oluşur.²³ Bu tutumdaki ebeveynler çocuk bir şey istediğinde ilgisiz kalarak, bir soru yönelttiğinde cevapsız bırakarak ve çocuk ısrarcı olduğunda da olumsuz tepkilerde bulunarak, onun kişilik gelişimini olumsuz yönde etkilemektedir.

İlgisiz ve kayıtsız ebeveyn tutumu çocuğu tek başına bırakma, onu görmezlikten gelme ve dışlama şeklinde olan anne-baba tutumudur.²⁴ Bu tür ebeveynler, çocuğa karşı son derece ilgisiz ve uzaktırlar. İlgisiz ve kayıtsız ebeveynlerin, geçmiş yaşantılarına bakıldığında çocukluklarında annesiz veya babasız büyüdükleri ya da yeteri kadar sevgi görmedikleri gerçeği ortaya çıkar.²⁵

Bu tutumdaki ebeveynler, çocuğun yaptığı davranış yanlış da olsa doğru da olsa hiçbir şekilde karışmaz. Çocukta bir şeyin doğruluğunu ve yanlışlığını, deneme yanılma yolu ile öğrenmeye çalışır.²⁶

Yapılan araştırmalar çocukta olumlu bir benlik saygısı oluşturmada ebeveynin sevgisinin olumlu bir etki yarattığını; ilgisizliğin ise çocuğun umutsuzluğa düşmesine ve kendini değersiz görmesine sebep olduğunu göstermiştir. Bu ebeveyn tutumu ile büyüyen çocukların genelde hırsızlık, kaçakçılık gibi pasif suçlara yöneldikleri tespit edilmiştir.²⁷ Bu tutum baskıcı ve cezalandırıcı tutumdan daha fazla çocuğu olumsuz etkilemektedir.

1.4. Dengesiz ve Karasız Ebeveyn Tutumu

Ebeveynin sergilediği dengesiz ve tutarsız tutumlar bazen görüş ayrılığından kaynaklandığı gibi bazen de ebeveynlerin gösterdikleri farklı davranış biçiminden de kaynaklanabilir.²⁸ Ebeveynlerin, dengeli ve kararlı bir tutum içinde olmaması, bazen fazlasıyla

¹⁹ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 120

²⁰ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 32

²¹ Baltaş, "Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü", 296.

²² Halil Apaydın, "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi," *OMÜİFD*, sayı: 12 (2001): 328.

²³ Kaya, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", 201

²⁴ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 33.

²⁵ Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı", 190.

²⁶ Ali Rıza Aydın, Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi, *OMÜİF. Dergisi*, Sayı: 8 (1996): 128.

²⁷ Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı", 151.

²⁸ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 33.

anlayışlı ve özgür bazen de baskıcı ve cezalandırıcı bir tutum içinde olduklarından tutarlı ve sürekli kurallar yoktur. Bu şekilde büyüyen bir çocuk, iyi olanla kötü olan arasında sağlıklı karar veremez, sergileyeceği davranışın yeri ve zamanını ayarlayamaz.²⁹

Bu tutuma sahip ebeveynler, çocuk yetiştirme konusunda birlikte hareket etmemekte ve birbirlerini suçlamaktadır. Bir diğer dengesizlik ve kararsızlık örneği ise annenin çocuğuna bir isteğini yaptırmak için; ilk etapta düşük ses tonuyla akabinde sertlikle, hala istenen davranış yapılmamışsa dövmesi, sonrasında diz çöküp özür dilemesi şeklinde sergilenen ebeveyn tutumudur.³⁰ Ebeveynlerin çocuğun yaptığı olumlu veya olumsuz davranış konusunda tutarlı ve dengeli bir tutum sergilememeleri, çocuğun davranışlarına kılavuzluk yapacak tutarlı ve dengeli değer yargılarının oluşumunu zorlaştırır.

1.5. Gevşek Ebeveyn Tutumu (Çocuk Merkezci Aile)

Çocuğun ihtiyaç ve beklentilerine karşı ilgisiz, sevgi ve şefkat gösterme konusunda yetersiz olan ebeveyn tutumudur. Gevşek tutuma sahip olan ebeveynlerle büyüyen çocuklar, çoğu zaman yanlış ve kötü alışkanlıkları olan grupların içine girebildiği gibi kimi zaman da iyi bir arkadaş grubu içine girebilirler.³¹

Genellikle kalabalık yetişkin grubu içinde tek çocuklu olan aileler ile orta yaşın üstü çocuk sahibi olan ailelerde sıklıkla gevşek tutuma sahip ebeveynlere rastlanır. Çocuğun isteklerini ailenin diğer bireyleri de koşulsuz kabul ederler.³² Ebeveynler çocuğun her isteğini yerine getirmeye çalışırlar.

Ebeveyn tarafından şımartılmış bu çocuklar, büyüdüğünde de toplumun vermediği hakları kendilerine tanınmış haklar olarak görürler.³³ Çocuk anne ve babaya daha az saygı gösterir. Çocuklar zamanla ev dışındaki yaşamlarında da baskın olma yollarını denerler.

1.6. Güven Verici, Destekleyici ve Demokratik Ebeveyn Tutumu

Bu tutuma sahip ebeveynler, çocuklara kendilerini özgürce ifade edebilme ve yeteneklerini geliştirebilme fırsatı verirler.³⁴ Demokratik ve destekleyici anlayışın gelişmiş olduğu ailelerde her bireyin aile içinde önemli olduğu, bireyin ilgi ve yetenekleri doğrultusunda yönlendirildiği, sorumluluk bilinci içinde yetiştiği, temel değer ve ilkelerden vazgeçmeyen çocuk merkezli bir anlayış hakimdir.³⁵

Bu tutuma sahip ailelerde iletişim sıcak ve samimidir. Ebeveyn baskı ve korkutma ile kuralları kabul ettirmek yerine herkesin istekli olarak katılıp uyacağı şekilde kuralları belirler. Cezaların eğitici yönü vardır. Ailede belirlenen kurallar dayatmayla, zorlamayla, korkutmayla sürdürülemez; severek ve isteyerek benimsenmesi söz konusudur. Ortaya konulan kurallarla, çocukta sorumluluk duygusunu geliştirmek amaçlanmıştır.³⁶

²⁹ Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi", 125-158.

³⁰ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 33.

³¹ Aydın, "Ailede Ahlak Eğitimi", 129.

³² Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 29.

³³ Yavuzer, "Ana-Baba-Çocuk", 30.

³⁴ Üstün Dökmen, *İletişim Çatışmaları ve Empati*, (İstanbul: Sistem Yayınları, 1996), 215

³⁵ Fatih Menderes Bilgili, *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 2009), 126

³⁶ Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı", 190.

Ailede cezanın amacı çocuğa sorumluluk duygusu kazandırmaktır. Dolayısıyla çocuk cezadan korktuğu için değil, vicdanen doğruluğuna inandığı için din ve ahlak kurallarını benimser. Bu tutumla yetişen çocuklar, ergenlik dönemini daha sağlıklı bir şekilde geçirirler.³⁷ Bu nedenle olumlu tutumların başında demokratik anne-baba tutumu gelir. Aile iyi bir rehberdir. Çocuk sunulan alternatifler arasında en uygun olanı seçer ve uygular. Çocuk seçtiği alternatifin sorumluluğunun bilinciyle neyi yapacağını veya yapmayacağını bilir. Çocuk sınırlar içinde özgürdür.³⁸

Ebeveyn tutumu karşılıklı anlayış esasına dayalı olan bu ailede, sevgi gösterme ile kontrol etme sınırları nettir ve çocuğun ihtiyaçları bu doğrultuda karşılanmaktadır. Çocuktan beklentilerin açıkça belirtildiği, kontrol ve disiplin sağlamada etkili olan ideal anne-baba tutumudur.

2. Erken Çocukluk Dönemi Dini Gelişim Özellikleri ve Din Eğitime İlişkin Temel İlkeler

Çocukta doğuştan var olduğu kabul edilen din duygusunun oluşumunda ve gelişiminde çevresel faktörlerin etkisi büyüktür. Çocuğun içinde bulunduğu çevrenin özellikleri, din duygusunun erken veya geç uyanmasına sebep olabilir. Genellikle dindar bir çevrede ve ailede yaşayan çocuklarda din duygusunun erken yaşlarda uyandığı görülmektedir.³⁹ Çocuk, olumlu ve olumsuz değerleri aile içerisinde öğrenebilir. Ahlaki ve dini değerlerin önemsendiği bir ailede büyüyen bireylerin, gençlik ve yetişkinlik dönemlerinde de toplum tarafından doğru kabul edilmeyen davranışları sergileme olasılığı düşüktür. Aynı zamanda aile tarafından kazandırılan davranışların yetişkinlik ve gençlik dönemlerinde değiştirilmesi oldukça zordur.⁴⁰

Çocukta din duygusunun gelişimine bakıldığında; bebeklik döneminde ruhen hazır olduğu halde, somut düzeyde değildir. Bebeklik döneminde, din duygularla sınırlıdır.⁴¹ Çocukta din duygusunun uyanışı ve kendini hissettirmesi 3-5 yaş aralığında olduğu söylenebilir.⁴²

Erken çocukluk dönemi bireyin kişiliğinin ilk temellerinin atıldığı ve karakterinin şekillendiği dönemdir. Çocuğun kişiliğinin şekillendiği bu dönemde din eğitime de gereken önem verilmelidir. Yetişkinlik döneminde bireyin gösterdiği dini tutum ve davranışların temeli çocukluk döneminde oluşmuştur. Ebeveynlerin en önemli görevi; çocuğu ruhsal, bedensel, zihinsel, sosyal ve dinsel yönlerden geliştirmek ve topluma faydalı birey olması için yönlendirmek ve yardımcı olmaktır.

“Çocuk Allah'ın bir emaneti ve dünya hayatının süsüdür.⁴³” Aile bu emaneti en iyi şekilde yetiştirdiğinde hem bu dünyada hem de ahiret hayatında mutlu ve huzurlu olacaktır. Hiç şüphesiz ki onu doğru bilgi ile donatmak ve eğitmek, bir ebeveyn için çocuğuna

³⁷Mevlüt Kaya, “Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü”, *OMÜİFD*, s.9 (1997): 197-198.

³⁸Doğan Cüceloğlu, *İnsan ve Davranışı*, (İstanbul: Remzi kitabevi, 2016), 362.

³⁹Mustafa Köylü, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, (Ankara: Nobel Yay. 2010), 137

⁴⁰İbrahim Canan, *Kur'an'da Çocuk*, (İstanbul: Cihan Yayınları, 1984), 25-26;

⁴¹Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, (Samsun: Aksiseda Matbaası, 2000), s.62.

⁴²Neda Armaner, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980), s.83.

⁴³Müslim, Kader 22.

birakacağı en güzel mirastır.⁴⁴ Çocuk gelişim çağında eleştiri ortamında büyümüşse kınama ve ayıplama davranışı, kin ve nefret ortamında büyümüşse kavga etme davranışı, alaya alındığı bir ortamda büyümüşse kendini suçlama ve sıkılıp utanma davranışı gelişir. Çocuk dostluk, güven ve hoşgörü duygularının hakim olduğu bir aile ortamında büyümüşse çocukta sevgi, saygı, sabır ve kendine güven duyma davranışı gelişir.⁴⁵

Bu minvalde erken çocukluk dönemi din eğitiminde ebeveynler aşağıda sıralanan hususlara dikkat etmelidir;

1- Dini konulara ilgisinin başladığı bu dönemde “Allah” varlığı konusunda verilecek eğitim çocukta “Allah” tasavvurunun oluşumuna olumlu katkıda bulunur. İlk çocukluk döneminde Allah’ın varlığı hissettirilmemişse yaşamın ilerleyen dönemlerinde de çocuğun bunu kazanması zorlaşır. Bu nedenle ebeveynler, çocukların gelişim dönemlerini bilerek ve önemseyerek Allah’a yakınlaştıracak yollar aramalıdır.⁴⁶ Çocukluk döneminde sağlıklı dini anlayış kazanamayan bireylerin dinde aşırıya kaçtıkları veya sorgulamaksızın başkalarının peşinden gittiklerine şahit olunmaktadır.⁴⁷ Çocuğa yumuşak bir dille Allah ve Peygamber sevgisi verilmelidir. Ebeveynlerin bir kısmı çocuklarını disipline etme ve yaramazlıklarını önlemek için Allah ile korkutma yolunu denerler. Bu şekilde yapılan disipline etme çabası çocukta, Allah’a karşı olumsuz bir duygu gelişmesine neden olabilir. Ailede ve okulda çocuğa sağlıklı bir anlayış kazandırmak için uygun yöntemlerle eğitmek önemlidir.⁴⁸

2- Çocuk inanmaya eğilimli olarak dünyaya gelmiş olsa da belli bir din ya da Allah’ın varlığına ilişkin inancı henüz gelişmemiştir.⁴⁹ İnsan, dünyaya geldiği andan itibaren Allah’a inanma kabiliyeti ve dini inancı kabullenmeye elverişli yaratılıştadır.⁵⁰ Çocuk psikolojisi alanında elde edilen veriler de çocuğun ruhen dine yabancı olmadığı sonucunu ortaya koymuştur.⁵¹ Çocuğun ruhen dine olan eğilimi de çevre tarafından şekillenmektedir. Genellikle dini inanç ve değerlerin yaşandığı ailelerde büyüyen çocuklarda din duygusunun varlığı daha erken yaşlarda ortaya çıkmaktadır.⁵²

3- Çocukta bulunan kabiliyetlerin gelişimi, bilgi edinme ve taklit yoluyla öğrenilir. Erken çocukluk döneminde genellikle taklit ve model almayla davranış kazandırılırken; davranışın iyi-kötü olduğu anlayışı bilgi verilmesi suretiyle kazandırılır. Davranışın duygu boyutu ise davranışın sonucunda duyulan mutluluk ve üzüntüyle kazandırılır.⁵³ Çocukta doğuştan varolan din duygusunun ebeveyn tarafından önemsenilmemesi de bu konuda abartıya kaçınılması da yanlış bir tutumdur.⁵⁴ Ebeveynin erken yaşlarda din ve ahlak eğitimi başlatması çocuk açısından doğuştan getirdiği yeteneğin gelişmesine ortam sağlar. Erken yaşlarda verilmeyen din ve ahlak eğitimi sonraki dönemlerde verilmek istense dahi yetersiz kalır ve gerçek amacına ulaşamaz.

⁴⁴ Tirmizi, 1998: 24/33.

⁴⁵ Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, 101

⁴⁶ Mualla Selçuk, *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, (Ankara: T.D.V. Yayınları, 1990), 53

⁴⁷ Beyza Bilgin, *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, (Ankara: Gün Yayıncılık, 2007), 25.

⁴⁸ Mehmet Zeki Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2 (2003): 125-158

⁴⁹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara T.D.V. Yayınları, 2016), 126

⁵⁰ Mehmet Emin Ay, “Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi”, *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1(1994): 71

⁵¹ Antoine Vergote, “Çocukta Din”, çev. Fırat Erdoğan, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 1978), s.22: 315- 329.

⁵² Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 13-65

⁵³ Mustafa Köylü ve Nurullah Altaş, *Din Eğitimi*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 335-336.

⁵⁴ Yurdagül Mehmedoğlu, *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2005), 16

4- Gözlem ve taklit erken çocukluk dönemi gelişim özelliklerindedir. Çocuklarda sorumluluk duygusu yetişkinleri gözlemleyerek oluşur.⁵⁵ Çocuklar ebeveynlere benzer davranışlar sergiler ve onları izleyerek edindikleri karakteri yansıtır.⁵⁶ Ebeveyn kendisinin yapmadığı davranışı çocuktan beklediğinde, çocukta bir tepkisellik gelişir. Bu durum çocuğun ahlaki ve dini gelişimini de olumsuz yönde etkiler. Aile çocukların dini gelişimlerini ve tutumlarını etkilemekle kalmayıp, aynı zamanda daha sonraki dönemlerde edineceği davranış kalıplarının da belirleyicisi olur.⁵⁷

5- Çocuğun gelişiminde özgürlük dengesi iyi kurulmalıdır. Sağlıklı ve mutlu bir aile hayatı aile bireylerinin belli ilkeleri önemsemesi, çocuğun özgürlüklerinin sınırlarını belirlemesi ve dengeli bir disiplin ile sağlanabilir.⁵⁸ Çocuk eğitiminde koruyucu ebeveyn tutumu ile çocuğun kapasitesinin üstünde beklenti içinde olunması davranış kazandırma sürecini olumsuz etkiler.

6- Ebeveynlerin bir kısmı, çocuğun hiçbir şeyine karışmaz ve tamamen serbest bırakırlar. Çocuğun talepleri karşılanırken, çocuğa sınırsız bir özgürlük verilmesini ve çocuğun başıboş bırakılmasını “şefkatle yaklaşmak” olduğunu düşünürler; fakat bu ihmalkârlıktır.⁵⁹ Çocuğun yaptığı davranış doğru da olsa yanlış da olsa karışmaz, umursamaz davranırlar. İlk çocukluk yıllarında sürekli övülerek, aşırı bir özgüven verilen çocuk bencilleşir. Bu durumda serbest ve kontrolsüz yetişen çocuk yaptığı davranışın doğruluğu ve yanlışlığı bilgisini ya deneme yanılma yoluyla ya da başkalarından öğrenmeye çalışır.⁶⁰

7- Ebeveynlerin çocuğun hiçbir şeyine karışmaması, tamamen serbest bırakması ve sınır koymaması aile içi ilişkilerin çocuk için sıkıcı hale dönüşmesine neden olur. Bu sıkıcılık sevgi, saygı, hoşgörü ve güven duygusunun hakim olduğu bir ortamda sevgiyi karşılıklı yaşamakla ortadan kaldırılabılır.⁶¹ Koşulsuz sevmeye alışan çocuk “sevgi oburu” olup doyumsuzluk yaşayabileceği gibi sevginin azalması durumunda da terk edildiği hissine kapılabilir.⁶²

8- Çocuğun ilgiyle izlediği aile büyüklerinin iletişim biçimleri çocuğu etkilemektedir. Çocuğun içinde bulunduğu sosyal çevrede ilişkiler sağlıklı ve uyumluysa çocukların uyumlu olması muhtemeldir; şayet şiddet ve kavganın yoğun yaşandığı bir çevrede büyümüşse şiddete meyilli ve uyumsuz olmaları da kaçınılmaz olacaktır.⁶³ Ebeveynlerin çocuklar tarafından model alındığı dikkate alınarak, yanlış örnekleri model alma ihtimaline karşı dikkatli olunmalıdır.

9- Ebeveynler din eğitimi verirken Hz. Peygamberin (sav) hayatına yer vermesi ve kıssalardan yararlanması çocuk açısından yararlı olabilir. Hz. Peygamber, çocuklarla olan diyaloglarında sevgiyi esas almış, çocuğa sevgiyi belli etmeyen kimseleri “kalbinden merhamet sökülmüş kimseler”⁶⁴ olarak nitelemiştir. Ebeveynler, söz ve davranışlarıyla bu

⁵⁵ Dam, “Çocukluk Dönemi Din Eğitimi”, 21

⁵⁶ Christian Gotthilf Salzmann, *Yengeç Kitap* “Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları”, (çev.) Ali Çankırılı, (İstanbul: Zafer Yayınları, 2014), 10

⁵⁷ Mevlüt Kaya, *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, (Samsun: Etüt Yayınları, 1998), 124-125

⁵⁸ Canan, “Kur’an’da Çocuk”, 25-26;

⁵⁹ Abdurrahman Dodurgalı, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010), 120

⁶⁰ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, 125-158

⁶¹ Fikret Kanad, *Kısaltılmış Pedagoji*, (Ankara: Meb Basımevi, 1966), 51-52

⁶² Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, 121

⁶³ Aydın, “Ailede Ahlak Eğitimi”, 125-158

⁶⁴ Buhari Edep: 18

doğrultuda hareket etmeli, çocuk ile iletişim sırasında ses tonunu ayarlamalı, olumsuz bir durum ortaya çıktığında baskılayarak veya şiddet uygulanarak değil; yumuşak bir üslupla sorunu çözmeli, çocuklar arasında bireysel farklılıklar ilkesini göz önünde bulundurmalı, akranlarıyla karşılaştırma hatasına düşmemelidir.⁶⁵ Pedagojik araştırmalar da ebeveyn-çocuk arasındaki ilişkide ailenin bu konuda tutarlı olmasının, aşırı tutum ve davranışlardan uzak durmasının önemli olduğunu vurgulamaktadır.

10- Çocuğun karakteri kadar ebeveynin iletişim yöntemi de önemlidir. Hz. İbrahim ile oğlu Hz. İsmail arasında geçen iletişim dili gibi: “Baba seni kurban yapacağım diyor (tatlı dil ile) oğlu da itaatkâr ve yumuşak huyu ile kabul ediyor.” Bu minvalde ebeveynlerin çocuk üzerinde kurmaya çalıştıkları iletişim biçimi, saygı esasına dayalı olmalıdır. Ebeveynler bazı değerleri baskı ve zorlamayla aşılacaktır. Bu baskı ve zorlama bazen din aracılığıyla yapılmaktadır. Çocukların özellikle dini bazı değerlerle korkutulması, dine karşı olumsuz bir tavır ve tutum geliştirmelerine ve isyankâr olmasına neden olmaktadır.⁶⁶

11- Aile içi ilişkileri etkileyen unsurlardan biri de şiddettir. Hem anne-baba arasındaki şiddet hem de ebeveyn-çocuk arasındaki şiddet çocuk üzerinde olumsuz etkiler bırakmaktadır.⁶⁷ Aile içinde ebeveynin aşırı öfkeli ve gergin duruşu, çocuğun gerek bu davranışı içselleştirmesine gerekse bu davranışlara yönelmesine neden olmaktadır.⁶⁸

12- Ebeveynler çocuk ile iletişiminde cinsiyete dayalı ayrımcılık yapmamaya ve eşit davranmaya dikkat etmelidir. İslam dini kız ve erkek çocuk arasında cahiliye geleneği olan bu ayrıma karşı çıkmıştır.⁶⁹

Ayrıca Yılmaz ailede “huzur ve din eğitimi” konulu çalışmasında ebeveynlerin nelere dikkat etmesi gerektiğini şöyle sıralamıştır:⁷⁰

1. Din ve ahlak eğitimine önem vermek
2. Kişilikli bireyler yetiştirmek
3. Toplumunu cinsiyet ayrımcılığına karşı bilinçlendirmek
4. Çocuklara model olmak
5. Sevgi, ilgi ve hoşgörü ilkelerini gözetmek
6. Özgürlük ve disiplinde dengeyi gözetmek
7. Çocuğun çevresini kontrol etmek

3. Ebeveyn Tutumlarının Bireyin Dini Eğitimi Etkisi

Aile, eğitimin temel taşı olduğu gibi yaygın din eğitiminin de temelini oluşturur. Çocuk doğduğu andan itibaren ilk eğitimini aile ortamında almaktadır. Aile fertleri onların ilk öğrenmelerini yönlendiren kişilerdir. Aile ortamında aldığı eğitim onun hayatı boyunca etkili olmaktadır. Bir ailede sevgi, merhamet ve güven duyguları yaşanıp eğitim de bu eksende yürütülüyorsa gerçek eğitimden bahsedebiliriz. İslami ailede, baskı ve şiddet yerine merhamet hâkimdir. Merhamet, sevgiyi de içermektedir. Çocuğuna merhametli davranmak,

⁶⁵ Hüseyin Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi XIV/1*(2010):93-124

⁶⁶ Mustafa Öcal, “Çocukta Sosyal Gelişim”, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998), 147.

⁶⁷ Adnan Kulaksızoğlu, *Ergenlik Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000), 86.

⁶⁸ Nevzat Tarhan, *Kadın Psikolojisi*, (İstanbul, Nesil Yay. 2013), 122.

⁶⁹ Kasas Suresi, 28/8

⁷⁰ Yılmaz, “Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi”, 121.

onları terbiye etmenin en iyi yollarından biridir. Huzurlu ve mutlu bir ailenin temel özelliği aile içi çatışmaların yaşanmaması değil; yaşanan çatışmaların cezalandırılmadan çözüm yollarının bulunmasıdır.

Çocuklarla sağlıklı ilişki kurmada ebeveyn dengeli ve tutarlı bir tutuma sahip olmalıdır. Bu tür ailelerde çocuğu ilgilendiren kararlar onsuz alınmaz, yeteneklerine göre yönlendirilerek birlikte alınır. Ebeveynin çocuğa karşı sevgisi esas olmakla birlikte; aile içinde emir cümleleri, ayıplama, aşağılama ve suçlama gibi iletişim engellerine yer verilmez.⁷¹ Bu tür ailelerde çocuğun doğru davranışı ödüllendirilirken, yanlış davranışlar olduğunda farkındalık kazandırılarak, sevgi ortamında çözüme kavuşturulur.⁷² Çocuğa din eğitimi verilirken sevgiye dayalı yapılmasının önemi büyüktür. Çünkü çocuk zorlanmadan ibadetlere alıştırıldığında ibadetleri sıkılmadan ve seyerek yapabilir. Böylece çocukta sağlıklı bir kişilik ve güzel bir ahlak gelişir.⁷³

Kur'an'da çocuklar gerek bir imtihan vesilesi⁷⁴ gerekse göz nuru⁷⁵ olarak ifade edilmiştir. Ebeveynin salih evlat yetiştirmesinin⁷⁶ ona kazandıracakları belirtilmiştir. Ebeveynler kendilerine verilmiş olan bu emanete sahip çıkıp; üzerine düşen sorumluluğu çocuğa karşı gerekli merhameti, sevgiyi ve bakımı göstererek yapmalıdır. Ebeveynler çocuğa karşı gerekli sorumluluklarını yerine getirmezlerse onlara düşmanlık besleyen ve isyankâr tutumlar sergileyen bireyler ortaya çıkacağı gibi bu durum toplum içinde sorun haline dönüşür.⁷⁷

Çocuğun davranışlarını sürekli kontrol etmeye çalışan, çocuğu korku ve baskıyla yetiştiren, ceza eksenli bir eğitim anlayışı ortaya koyan ebeveynler ile çocuk arasında sağlıklı bir ilişki kurulamamaktadır.⁷⁸ Aynı şekilde aşırı koruyucu tutuma sahip ebeveynler de bağımsız bir kişilik geliştirmeyen ve sosyal gelişim düzeyi yetersiz bireyler yetiştirdiklerinin farkında olmalıdır.⁷⁹

Koç'a göre, "aşırı serbest ya da aşırı koruyucu tutumlar kadar, aşırı baskıcı ve otoriter tutumlar da gerçek sevgiye aykırıdır. Ebeveyn, çocuk olumsuz davranış sergilediğinde sabırlı, anlayışlı ve hoşgörülü bir yaklaşımla sorunları çocuğuyla birlikte çözmeye çalışan; olumlu davranış sergilediğinde ise cesaretlendiren ve güven veren yaklaşımlarla çocuğunu destekleyen bir tutum içinde olmalıdır."⁸⁰

Çocuğun hem dine karşı tutumunun oluşumunda hem de Allah tasavvurunun oluşumunda ebeveyn tutumları etkili olmaktadır. Ebeveynlerin, korkutma ve ceza yöntemi ile dini tutum ve davranışları çocuğa benimsetmeye çalışması kişilik yapısını olumsuz etkilediği gibi sağlıklı bir dini gelişim sürecini de olumsuz yönde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Bu konuda, Pakistan'da 20-25 yaş arası 50 kişilik bir örneklem üzerinde yapılan araştırmada kayıtsız ve ilgisiz ebeveyn tutumu ile şefkatli ve koruyucu Allah algısı arasında olumsuz

⁷¹ Köylü, "Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi", 62.

⁷² Ali Köse, Neden İslam'ı Seçiyorlar?, (İstanbul: İz Yayıncılık 2012), 30.

⁷³ Kimter, "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", 18.

⁷⁴ Enfal Suresi, 8/28

⁷⁵ Enfal Suresi, 8/28

⁷⁶ Enfal Suresi, 8/28

⁷⁷ Kimter, "İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine", 18.

⁷⁸ Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı", 199.

⁷⁹ Bayraklı, "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ailede Çocuk Eğitimi", 180.

⁸⁰ Koç, "Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi", 127.

yönde ilişki olduğu tespit edilmiştir.⁸¹ Amerika’da 18-27 yaş arası örneklem grubu üzerinde yapılan bir araştırmada, ilgi ve sevgiden uzak bir aile ortamında büyüyenlerin Tanrıyla olan ilişkilerini daha yüksek düzeyde samimiyetten uzak olarak tanımladıkları, benzer şekilde baskıcı ve otoriter ebeveynleri olan gençlerin de Tanrıyla olan ilişkilerini samimiyetten uzak ve kaygı verici olarak tanımladıkları tespit edilmiştir.⁸²

Baskıcı tutuma sahip ebeveynler çocukların ilgi, istek, yetenek ve ihtiyaçlarını önemsemezler. Kendilerinde eksik gördükleri ve çocukken kendi yapamadıklarını çocuklarına yaptırma yolunu izlerler. Bu tür ebeveynler “Ben küçükken Kur’an öğrenemedim, hafız olamadım, çocuğum öğrensin, hafız olsun.” yaklaşımıyla baskıcı bir tutum ve sevgi dilinden uzak bir anlayışla hareket ederek farkında olmadan çocukların istenilen davranıştan uzaklaşmasına ve bıkmalarına neden olabilmektedirler.⁸³ Çocukların temel ihtiyaçları ve duyguları dikkate alınmaksızın baskı ve zorlama ile kazandırılmak istenen davranışlar çocuğa faydalı olmadığı gibi karşıt bir tepki de geliştirebilir. Çocuğa baskı, korkutma ve zorlama ile yaptırılmak istenen dinî davranışlar zamanla dinden uzaklaşma meydana getirebilir.⁸⁴ Aşırı baskıcı ailelerde yetişen çocuklarda isyankâr tutumlar ve aşağılık duygusu gelişir.⁸⁵ Bu tip ailelerde yetişen çocuklarda zamanla dine karşı olumsuz bir tutum gelişir.

Aşırı koruyucu ailede yetişen çocuklar başkalarına bağımlı ve özgüveni olmayan bir şekilde büyür. Çocukta yaşamı boyunca sürebilen bu bağımlılık psiko-sosyal gelişimini olumsuz yönden etkiler ve çocuğun bağımsızlık kazanmasını engeller.⁸⁶ Böyle bir ailede yetişen çocuk dinsel tercihlerde bulunma yerine kendine telkin edilenlere uyar. Araştırma ve inceleme yapmadan dini kavramları benimsemeden taklide dayalı, aklî temellere oturtmadan, duygusal boyutu zayıf bir dini tecrübe kazanır. Bu şekildeki tecrübe zamanla çevresel faktörlerin etkisiyle dinin aleyhine bir tutum olarak ortaya çıkar.⁸⁷

Bireye din eğitimi verilirken dengesiz ve kararsız tutum, koruyucu tutum, baskıcı ve otoriter tutum, aşırı hoşgörölü tutum, ilgisiz ve mükemmeliyetçi ebeveyn tutumu bireyi olumsuz yönde etkiler. Hoşgörölü ve güven verici tutum ise çocuğu olumlu yönde etkiler.⁸⁸

Yavuzer, çocuk yetiştirmede en sağlıklı ve başarılı olan ebeveyn tutumunun “güven verici, destekleyici ve demokratik tutum” olduğunu belirtir. Ancak bu esnek yaklaşım içinde kendi kararlarını bağımsız bir şekilde verebilen, aldığı kararın sorumluluğunun bilincinde olan, özgüveni yüksek bireyler yetişebilir.⁸⁹ Bu tutuma sahip ebeveynler, çocuğun dini duygu ve düşünceleri içselleştirmesini ve yaşantısının bir parçası yapmasını sağlar. Böylece çocuk benimsediği düşünceleri yetişkinlik döneminde uygular.

⁸¹ Najma Najam Sidra Batool, “Relationship between Perceived Parenting Style, Perceived Parental Acceptance-Rejection (PAR) and Perception of God among Young Adults,” *Journal of Behavioural Sciences* 22 (1), 2012, pp. 83-99.; Kimter, İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine, 18.

⁸² Angie McDonald, et al., “Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses,” *Journal of Psychology & Christianity* 24 (1), 2005, pp. 21- 28.; Kimter, İlgili–Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine, 18.

⁸³ Ali Köse ve Ali Ayten, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Timaş Yay. 2013), 132.

⁸⁴ Kemalettin Erdil, *Aile Okulu*, (Ankara: TDV Yay., 1991), 80.

⁸⁵ Yavuzer, “Ana – Baba Okulu”, 127.

⁸⁶ Yavuzer, “Ana – Baba Okulu”, 126.

⁸⁷ Apaydın, “Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi,” 328.

⁸⁸ Kuzgun, “Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi”, 57.

⁸⁹ Yavuzer, “Ana-Baba-Çocuk”, 34.

SONUÇ

Çocuğun gelişiminde anne-baba tutumlarının önemli olduğu herkes tarafından bilinmektedir. Özellikle çocukluk dönemi bireyin kişiliğinin ilk temellerinin atıldığı ve karakterinin şekillendiği dönemdir. Çocuğun kişiliğinin şekillendiği bu dönemde din eğitimi de gereken önem verilmelidir. Yetişkinlik döneminde bireyin gösterdiği dini tutum ve davranışların temeli çocukluk döneminde oluşmuştur. Ailede din eğitimi olumlu ya da olumsuz yönde en önemli rol oynayan faktörlerden birisi de anne-babanın çocuklara karşı olan tutumlarıdır. Anne babaların tutumları çok farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların oluşmasında kültürel farklılıklar ve anne-babaların yetiştirme tarzları neden olmaktadır. Anne-babaların çocuklara karşı olan tutumları onların dine karşı oluşacak tutumlarını etkilemektedir.

Ebeveyn tutumlarına bakıldığında gerek baskıcı ebeveyn tutumu gerekse aşırı serbest tutum çocuk yetiştirmede olumsuz sonuçlar vermektedir. Bu nedenle disiplin ve sevginin bir arada bulunduğu destekleyici, hoşgörülü ebeveyn tutumları benimsenerek çocuk eğitiminde başarılı sonuçlar elde edilebilir. Çünkü ebeveyn-çocuk iletişimde karşılıklı sevgi ve saygıya dayalı disiplin anlayışı ve çocuğun bağımsızlığını önemseyen ebeveyn tutumları çocuğun bedensel, ruhsal, duygusal ve sosyal gelişim alanlarında etkili olduğu gibi; dinî tutum ve davranış gelişimi üzerinde de son derece etkilidir.⁹⁰

Destekleyici ve demokratik ebeveyn tutumlarıyla yetişen çocuklar, arkadaşlarıyla sağlıklı ilişkiler kurmada başarılı, girişimci, düşüncelerini özgürce ifade eden çocuklar olmaktadır. Bu tutumla yetişen çocuklar daha erken yaşlarda kendini denetleyebilirler. Katı ve sert bir ebeveyn tutumuyla denetim altında tutulan ya da ebeveyn tutumları farklılık gösteren ailelerde büyüyen çocuklar ise, boyun eğmeme ve saldırganlık gibi yöntemlerle varlıklarını kabul ettirmek istemekte ve kendilerini ifade etmekte zorluk çekmektedirler.⁹¹

İlgisiz ebeveyn tutumları mutlak hoşgörü anlayışına dayanır.⁹² Bazen bu tutum sınırsız hoşgörü şeklinde iken bazen de aşırı sert bir tutuma dönüşmektedir. Bu tür ebeveynler aşırı sert ve aşırı hoşgörü arasında gidip gelirken; bu tutarsızlıklar ebeveynin ruh haline bağlı olarak gün içinde değiştiği gibi; ebeveynlerin çocuk yetiştirme konusunda tutumlarının birbirine zıt olduğu durumlarda da görülebilir.⁹³

Bireye din eğitimi verilirken aşırı hoşgörülü tutum, aşırı koruyucu tutum, aşırı baskıcı ve otoriter tutum, dengesiz ve kararsız tutum, ilgisiz ve mükemmeliyetçi ebeveyn tutumu bireyi olumsuz yönde etkiler. Hoşgörülü ve güven verici tutum ise çocuğu olumlu yönde etkiler.⁹⁴ Çocuk dini tecrübeleri, duygu ve düşünceleri içselleştirir. Benimsediği bu düşünceleri yetişkinlik döneminde uygular.

Ebeveynin çocuğa karşı sergileyeceği tutarlı davranışlar, ölçülü bir sevgi ve dengeli bir ilgi çocuğun özgüvenini ve benlik gelişimini olumlu yönde etkiler. Anne-babalar çocukta oluşan tutum, inanç, değer ve kişilik özellikleri oluşumunda en etkili unsurdur.⁹⁵ Bu sebeple

⁹⁰ Kimter, İlgili-Seven Anne-Baba Tutumları ile Din ve Dindarlık Arasındaki İlişki Üzerine, 18.

⁹¹ Yavuzer, "Gençlik Çağı", s.126.

⁹² Yörükoğlu, "Çocuk Ruh Sağlığı", 200.

⁹³ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), 46.

⁹⁴ Yıldız Kuzgun, "Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi", *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı: 1(1973): 57.

⁹⁵ Kaya, "Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü", 199.

çocuk eğitiminde başarının yakalanmasının temel şartı; disiplin, ilgi ve sevginin bir arada bulunduğu demokratik ebeveyn tutumudur.

Ebeveyn tutumları genel olarak değerlendirildiğinde anne-baba otoritesine dayalı geleneksel tutumların baskın olduğunu söyleyebiliriz. Geleneksel aile yapısından demokratik ve destekleyici aile yapısına bir geçiş olduğu gözlenmektedir. Demokratik ve destekleyici aile yapısının İslam yaşam anlayışına uygun düştüğünü söyleyebiliriz.

Çalışmanın sonunda şu önerilerde bulunulabilir:

- Ebeveyn çocukları arasında ayırım yapmadan, sevgisini gösterebilir.
- Ebeveyn çocuğa din eğitimi verirken, çocuk yetiştirmeye yönelik yazılı ve görsel yayınları takip edebilir.
- Bilim ve teknolojiadaki değişimler sosyal yaşamı doğrudan etkilemektedir. Bu nedenle bulunulan çağın gereklerine uygun bireylerin yetiştirilmesi için sağlıklı ve doğru ebeveyn olma eğitimleri düzenlenebilir.
- Ebeveynler hem ebeveyn-çocuk iletişimi hem de ebeveynlerin birbirleri ile olan ilişkileri ve iletişimlerinin önemli olduğunun farkında olarak hareket etmelidir.
- Her çocuğun ileride bir ebeveyn olacağı göz önünde bulundurularak; toplumda din ve ahlak eğitimi önemsenmeli, okul ders programlarında aile içi iletişim, sevgi, saygı, hoşgörü, uzlaşma, fedakarlık ve bağışlama gibi evrensel değerlerin işlendiği konulara daha fazla yer verilmelidir.
- Çocuk eğitiminde, başta Hz. Peygamber (sav) olmak üzere iyi özellikleriyle bilinen kişileri model almalarına yardımcı olunmalıdır.

KAYNAKÇA

Ay, Mehmet Emin. "Aile Ortamında Yerine Getirilen İbadetlerin Çocuklar Üzerindeki Etkisi", *Din Eğitimi Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 1(1994) : s.71-74

Apaydın, Halil. "Aile İçi İletişimin Çocuğun Dinsel Gelişimine Etkisi", *OMÜİFD*, sayı: 12, (2001): 319-337

Armaner, Neda. *Din Psikolojisi*, Ankara: Ayyıldız Matbaası, 1980.

Aydın, Mehmet Zeki. Ailede Ahlak Eğitimi, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, VII/2, 2003.

Aydın, Ali Rıza. Çocuğun Dini Şahsiyet Kazanmasında Ailenin Önemi, *OMÜİFD*, Sayı:8 1996.

Baltaş, Acar. "Eğitim Başarısını Yükseltmede, Sağlıklı ve Mutlu İnsanlar Yetiştirmede Ailenin Rolü," *Ana-Baba Okulu*, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2011.

Bilgili, Fatih Menderes. *Çocuğun Din Eğitimi ve Karşılaşılan Güçlükler*, İstanbul: Beyan Yayınları, 2009.

Bilgin, Beyza. *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Gün Yayıncılık, 2007.

Buhari, El Edeb'ül Müfred: 18, (Çev.), Ramazan Sönmez, Ankara: Konevi Yayınları, 2018.

Canan, İbrahim. *Kur'an'da Çocuk*, İstanbul: Cihan Yayınları, 1984.

- Cihandide, Zeynep Nezahat. *Okul Öncesi Din ve Ahlak Eğitimi*, İstanbul: Dem Yay. 2014.
- Cüceloğlu, Doğan. *Başarıya Götüren Aile*. İstanbul: Remzi Kitabevi. 2005.
- Cüceloğlu, Doğan. *İnsan ve Davranışı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, İstanbul 1991.
- Dam, Hasan. Çocukluk Dönemi Din Eğitimi, *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yayınları, ss. 13-65, 2010.
- Dodurgalı, Abdurrahman, *Ailede Din Eğitimi*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.
- Dökmen, Üstün. *İletişim Çatışmaları ve Empati*, İstanbul: Sistem Yayınları, 1996.
- Dinç, Ayşenur. *Ergenlerde Anne – Baba Tutumları ve Dini Yönelim*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), M.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul. 2007.
- Enfal Suresi.
- Erdil, Kemalettin. *Aile Okulu*, Ankara: TDV Yay. 1991.
- Eriş, Bahar. *Her Çocuk Üstün Yeteneklidir*, İstanbul: Alfa Eğitim. 2015.
- Gordon, Thomas. *Etkili Anne-Baba Eğitiminde Uygulamalar*, (çev.),Dilek TEKİN ve Nazlı Özkan, İstanbul: Profil Yayıncılık, 2017.
- Hökelekli, Hayati. *Çocuk, Genç, Aile Psikolojisi ve Din*, İstanbul: Dem Yayınları, 2009.
- Kanad, Fikret. *Kısaltılmış Pedagoji*. Ankara: Meb Basımevi, 1966.
- Kassa Suresi.
- Kaya, Mevlüt. *Din Eğitiminde İletişim ve Dini Tutum*, Samsun: Etüt Yayınları, 1998.
- Kaya, Mevlüt. Ailede Anne-Baba Tutumlarının Çocuğun Kişilik ve Benlik Gelişimindeki Rolü, *OMÜİFD*, sayı. 9, 997.
- Koç, Ahmet. Okul Çağı Çocuklarının Ailede Din Eğitimi, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:17, 2008.
- Köylü, Mustafa. Nurullah Altaş. *Din Eğitimi*, İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Köylü, Mustafa. *Gelişimsel Basamaklara Göre Din Eğitimi*, Ankara: Nobel Yay. 2010.
- Köylü, Mustafa. Çocukluk Dönemi Dini inanç Gelişimi ve Din Eğitimi, *AÜİFD XLV*, Sayı:11, 2004.
- Kuzgun, Yıldız, Ana-Baba Tutumlarının Bireyin Kendini Gerçekleştirme Düzeyine Etkisi, *Hacettepe Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:1, 1973.
- Kimter, Nurten. İlgili–seven anne-baba tutumları ile din ve dindarlık arasındaki ilişki üzerine, *Dini Araştırmalar Dergisi*, Ocak-Haziran, Cilt: 18, Sayı: 46, 2015.
- Kulaksızoğlu, Adnan. *Ergenlik Psikolojisi*, 3.bsk., İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- Köse, Ali ve Ayten, Ali. *Din Psikolojisi*, İstanbul: Timaş Yay., 2013.
- Köse, Ali. *Neden İslam'ı Seçiyorlar?*, İstanbul: İz Yayıncılık, 3.bsk., 2012.
- McDonald, Angie, et al. "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypotheses," *Journal of Psychology & Christianity* 24 (1), 2005.
- Mehmedoğlu, Yurdağül. *Erişkin Bireyin Kendilik Bilinci*, İstanbul: Dem Yayınları, 2005.

Najam, Najma and Batool, Sidra (2012). "Relationship between Perceived Parenting Style, Perceived. Parental Acceptance- Rejection (PAR) and Perception of God among Young Adults," *Journal of Behavioural Sciences* 22 (1), pp. 83-99.

Oruç, Cemil. *Okul Öncesi Dönemde Çocuğun Din Eğitimi*, İstanbul: Dem Yayınları, 2014.

Öcal, Mustafa, *Din Eğitimi ve Öğretiminde Metotlar*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1991.

Öcal, Mustafa, *Çocukta Sosyal Gelişim, Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1998.

Peker, Hüseyin. *Din Psikolojisi*, Samsun: Aksiseda Matbaası, 2000.

Pazarlı, Osman. *Din Psikolojisi*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972.

Salzmann, Christian Gotthilf. Yengeç Kitap, *Çocukları Kötü Yetiştirmenin Yolları*, (çev.) Ali Çankırılı, İstanbul: Zafer Yayınları, 2014.

Selçuk, Mualla. *Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler*, Ankara: T.D.V. Yayınları, 1990.

Tirmizi, "Birr", 33. TDV İslam Ansiklopedisi, VIII, 1998.

Tarhan, Nevzat. *Kadın Psikolojisi*, İstanbul: Nesil Yay., 2013.

Tuncer, Oya. *Çocuk Aile ve Çevresi Çocuk ve Eğitim*, Ankara: Türk Eğitim Derneği Yayınları, 1980.

Yavuz, Kerim. *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara: D. i. B. Yayınları, 1983.

Yavuzer, Haluk. *Gençlik Çağı*, 10.bsk, İstanbul: Özgür Yayınları, 1998.

Yavuzer, Haluk. *Ana-Baba-Çocuk*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2016.

Yılmaz, Hüseyin. Aile İçi Şiddet ve Huzur/Din Eğitimi, *C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* XIV/1(2010): 93-124

Yörükoğlu, Atalay. *Çocuk Ruh Sağlığı*, 17.bsk., İstanbul: Özgür Yayın Dağıtım, 1992.

Vergote, Antoine. *Çocukta Din*, Çev. Erdoğan Fırat, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1978.